स्थानीय तहमा बाल अधिकार कार्यान्वयनका लागि सहयोगी हाते पुस्तिका

नेपाल सरकार
महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय
राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्
श्रीमहल, पुल्चोक, ललितपुर

प्रकाशक

नेपाल सरकार
महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय

राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्

श्रीमहल, पुल्चोक, ललितपुर

प्रतिः

प्रकाशन मितिः

भाद्र, २०७८

सर्वाधिकारः

राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्

सल्लाहकारः मिलनराǓ धरेल, कार्यकारी निर्देशक

लेखन तथा सम्पादन : अधिवक्ता विष्णुमाया भुषाल र आत्माराम थापा

मुद्रणः रामेछाप एस.पि. प्रिन्टिङ्ग प्रेस, शंखमूल, काठमाडौं ।

नेपाल सरकार

महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय

सिंहदरवार, काठमाडौं, नेपाल
फोन नं. : ०१-४२००१६४ / ४२००१६८
४२०००८२ / ४२००४१३ / ४२००४०८
फ्याक्स : ४२००११६
इमेल : info@mowcsc.gov.np
media@mowcsc.gov.np
वेभसाईड : www.mowcsc.gov.np

पत्र संख्या :
चलानी नं :

शुभकामना

स्थानीय तहमा बाल अधिकार कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तहको कानूनी दायित्वको विषयमा समबुझाई कायम गर्ने, कार्यान्वयनको प्रक्रियामा एकरूपता ल्याउने तथा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ को कार्यान्वयन गरी बाल अधिकार प्रणाली सुदृढीकरणका लागि स्थानीय तहलाई सघाउ पुऱ्याउने भन्ने उद्देश्यका साथ राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्ले **स्थानीय तहमा बाल अधिकार कार्यान्वयनका लागि सहयोगी हातेपुस्तिका** प्रकाशन गर्न लागेकोमा खुशी लागेको छ । स्थानीय तहमा बालबालिका सम्बन्धी सवालहरु तथा सो सवाल सम्बोधनका लागि स्थानीय तहको कानूनी दायित्व तथा कार्यान्वयन प्रक्रिया समेत समेटेर प्रश्नोत्तर शैलीमा तयार पारिएको यो हातेपुस्तिकाले स्थानीय तहलाई बाल अधिकारको व्यवहारिक कार्यान्वयनका लागि मार्ग प्रशस्त गर्नेमा म विश्वस्त छु ।

नेपालले बालबालिकाको हक, हित र अधिकारको सम्मान, संरक्षण तथा पालनाका लागि विश्वव्यापी, अन्तर्राष्ट्रिय, क्षेत्रीय तथा राष्ट्रिय स्तरमा दर्शाएको प्रतिबद्धताको कार्यान्वयनका लागि तीनै तहको सरकारको भूमिका महत्वपूर्ण हुनेमा कुनै सन्देह छैन । बालबालिका सम्बन्धी विद्यमान कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था अनुरुप राज्यका तीनै तहका निकायहरुको जिम्मेवारीको व्यवहारिक कार्यान्वयन गर्न र उनीहरुको सेवालाई सहज र प्रभावकारी ढंगले लक्षित बालबालिकामा पुग्ने बनाउनका लागि तीनै तहबीच समन्वय, सहकार्य र साझेदारीलाई प्रवर्द्धन गर्नु पर्दछ । बाल अधिकारको कार्यान्वयनका लागि बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ तथा अन्य प्रचलित कानून बमोजिम संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा प्रणालीगत संयन्त्रहरु निर्माण गर्नुका साथै उनीहरुको कार्यसम्पादन तथा प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्ने र उत्तरदायित्वको खोजी गर्ने कार्यलाई उच्च प्राथमिकतामा राख्नु पर्दछ । यस दिशातर्फ उन्मुख हुँदै राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्ले यस मन्त्रालयसँगको समन्वयमा समेत *बन्दैछ बाल अधिकार सुदृढ स्थानीय तह* भन्ने राष्ट्रिय अभियान सञ्चालन गरी बाल अधिकार प्रणालीको स्थापना तथा सुदृढीकरणका लागि परिषद्को भूमिका प्रशंसनीय छ । प्रत्यक्ष तथा भर्च्युअल माध्यमबाट स्थानीय तहमा पुगी तहाँ रहेका बालबालिका सम्बन्धी सवालको पहिचान तथा सो सवाल सम्बोधनका लागि स्थानीय तहको कानूनी दायित्व तथा भूमिका विषयमा परिषद्ले आयोजना गरेको अन्तरक्रिया गोष्ठीको आधारमा तयार पारिएको यो हातेपुस्तिका उतिकै व्यवहारिक र कार्यान्वयनयोग्य रहेको देखिन्छ ।

स्थानीय तहमा बाल अधिकारको व्यवहारिक कार्यान्वयनमा सहजीकरणका लागि यस मन्त्रालय सदैव प्रतिबद्ध रहेको छ । आगामी दिनमा तीनै तहका सरकारहरु, विकास साझेदार संस्थाहरु, नागरिक समाज, निजी क्षेत्र लगायत आम चेतनशील नागरिकसँग समन्वय तथा सहकार्यका लागि मन्त्रालय अझ बढी संवेदनशील भएर लाग्ने विश्वास दिलाउन चाहन्छु । बालबालिकाको विषय सबैको उतिकै सरोकारको विषय हो । त्यसैले बाल अधिकारको सम्मान, संरक्षण, सम्वर्द्धन, परिपूर्ति र पालनाका लागि सबैको थप जिम्मेवारी, प्रतिबद्धता, क्रियाशीलता र संवेदनशीलताको लागि हार्दिक आह्वान गर्दछु । र, अन्त्यमा यस हातेपुस्तिका तयारीमा लाग्नु हुने परिषद्का कार्यकारी निर्देशक लगायत सम्बन्धित कर्मचारी मित्रहरुमा हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

याम कुमारी खतिवडा
सचिव

नेपाल सरकार
महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय
राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्
National Child Rights Council-NCRC
श्रीमहल, पुल्चोक, ललितपुर

पत्र संख्या :
चलानी नं. :

प्रकाशकीय

नेपालमा बाल अधिकार संरक्षण र सम्वर्द्धनका लागि नेपाल सरकारको विशिष्टीकृत, प्रमुख एवम् उच्च निकायको रूपमा यस परिषद् स्थापना कालदेखि नै नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहमा नीतिगत परामर्श तथा सहजीकरण, क्षमता विकास र राष्ट्रिय बाल संरक्षण प्रणाली सुदृढीकरणको क्षेत्रमा क्रियाशील रहेको छ । यस्ता कार्यक्षेत्रभित्र रही राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्ले बालबालिकाको हक, हित र अधिकारको सम्मान, संरक्षण र परिपूर्ति गर्ने राज्यको दायित्वको कार्यान्वयनका लागि राष्ट्रिय अभियान तथा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ ।

परिषद्ले बाल अधिकार प्रणाली विस्तार र सवलीकरण अन्तर्गत **बन्दैछ बाल अधिकार प्रणाली सुदृढ स्थानीय तह** भन्ने राष्ट्रिय अभियान सञ्चालन गरिरहेको छ । यस अभियान अन्तर्गत आ.व.२०७७/७८ मा प्रदेश नं १, प्रदेश नं.२, बागमती प्रदेश, गण्डकी प्रदेश र कर्णाली प्रदेशमा बाल अधिकार सुनिश्चितताका लागि प्रदेशस्तरीय अन्तरक्रिया गोष्ठी सम्पन्न गरी गोष्ठीमा गरिएको प्रतिवद्धताको कार्यान्वयन स्वरूप प्रदेश नं. १, प्रदेश नं. २, बागमती प्रदेश र कर्णाली प्रदेशका ३४ वटा जिल्लाका ३६६ वटा स्थानीय तहमा भौतिक रूपमा र गण्डकी प्रदेश, लुम्बिनी प्रदेश र सुदूरपश्चिम प्रदेशका १७६ वटा स्थानीय तहमा भर्चुअल माध्यमबाट अन्तरक्रिया कार्यक्रम सम्पन्न गरिएको थियो जसमा ५४२ वटा स्थानीय तहका ९१८ जना जनप्रतिनिधि तथा ९१८ जना कर्मचारी गरी जम्मा १८३६ जनाको सहभागिता रहेको थियो । कुल ५४२ वटा स्थानीय तहमा बाल अधिकार कार्यान्वयन सम्बन्धी अन्तरक्रिया कार्यक्रमको दौरानमा बालबालिका सम्बन्धी प्रमुख सवालहरू पहिचान हुनुका साथै बाल अधिकार कार्यान्वयनमा स्थानीय तहको कानूनी दायित्व तथा कार्यान्वयन प्रक्रियाको विषयमा फरकफरक बुझाइ पाइएको तथा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ बमोजिम स्थानीय तहमा अनिवार्य कार्यान्वयन गर्नुपर्ने प्रावधानहरूका विषयमा अन्योलता रहेको पाइयो । यस खालको फरक बुझाइ र अन्योलताले बाल अधिकार प्रणाली सुदृढीकरणमा बाधा पुग्ने देखिएकोले स्थानीय तहमा बाल अधिकार कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तहको कानूनी दायित्वको विषयमा समबुझाई कायम गर्ने, कार्यान्वयनको प्रक्रियामा एकरूपता ल्याउने तथा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ को कार्यान्वयन गरी बाल अधिकार प्रणाली सुदृढीकरणका लागि स्थानीय तहलाई सघाउ पुऱ्याउने भन्ने उद्देश्यका साथ राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्ले **स्थानीय तहमा बाल अधिकार कार्यान्वयनः सहयोगी हाते पुस्तिका** प्रकाशन गरेको छ । सबै स्थानीय तहले आफ्नो स्थानीय तहमा रहेका बालबालिका सम्बन्धी सवालहरूको पहिचान, ती सवालहरूको तत्काल सम्बोधनका लागि कानूनी दायित्व तथा सम्बोधनका उपायहरूका बारेमा जानकारीका साथै बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ बमोजिम स्थानीय तहमा अनिवार्य रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने प्रावधान र कार्यान्वयनको प्रक्रियाको विषयमा समेत साझा धारणा बनाउन यो हाते पुस्तिकालाई सन्दर्भ सामग्रीको रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

"विपद्मा बाल अधिकारको सुनिश्चितताः हाम्री सबैको साझा प्रतिबद्धता"

फोन नं. : ०१-५५५०१२१, ५५५०१४७
Tel. : 01-5550121, 5550147
फ्याक्स : ९७७-१-५५२७५९१
Fax : 977-1-5527591
E-mail : contact@ncrc.gov.np
Website : www.ncrc.gov.np
E-Portal : www.childrights.gov.np

नेपाल सरकार
महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय
राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्
National Child Rights Council-NCRC
श्रीमहल, पुल्चोक, ललितपुर

पत्र संख्या :
चलानी नं. :

यो हाते पुस्तिकामा एकातर्फ बालबालिका सम्बन्धी विद्यमान कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्थाहरूले सुनिश्चित गरेका अधिकारहरू तथा ती अधिकारको स्थानीय तहमा कार्यान्वयनका उपायहरू समेटिएको छ भने अर्को तर्फ स्थानीय तहमा रहेका बालबालिका सम्बन्धी प्रमुख सवालसँग सम्बन्धित कानूनी, नीतिगत तथा कार्यक्रमिक व्यवस्थाहरू तथा ती सवालहरूको सम्बोधनका लागि स्थानीय तहको कानूनी दायित्व र प्रक्रियाको विषयमा प्रश्नोत्तर शैलीमा स्पष्ट पार्न खोजिएको छ । तसर्थ यो हाते पुस्तिकाले स्थानीय तहमा बालबालिकाको क्षेत्रमा क्रियाशील सरकारी निकाय तथा गैर सरकारी संस्थाको कार्य सम्पादनमा एकरूपता आउनुका साथै कानूनी तथा नीतिगत स्पष्टता समेत कायम हुनेछ । यसका साथै स्थानीय तहले बालबालिकाका विषयमा नीति, कार्यक्रम, योजना तर्जुमा गर्न सहयोग पुऱ्याउनुका साथै स्थानीय तहमा बालबालिका सम्बन्धी घटनाहरूको तत्काल व्यवस्थापनका लागि स्थानीय तहलाई व्यवहारिक सीप, दक्षता प्रदान गर्न समेत यो पुस्तिका सहयोगी हुनेछ ।

यस सहयोगी पुस्तिका लेखन कार्यमा सहयोग गर्नुहुने अधिवक्ता श्री विष्णुमाया भूसाल, लेखन तथा सम्पादन गर्नुहुने परिषद्का आत्माराम थापा, समीक्षा गरी सुझाव प्रदान गर्नुहुने तारक धिताल, पुस्तिका प्रकाशनमा सहयोग गर्नुहुने प्लान ईन्टरनेशनल नेपालप्रति हार्दिक धन्यवाद प्रकट गर्दछु । यस पुस्तिका स्थानीय तहप्रति लक्षित भएको हुँदा पुस्तिकामा समावेश भएका कुनै विषयवस्तुमा अस्पष्टता भएमा राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद् आवश्यक सहयोग तथा सहजीकरणका लागि सदैव तयार रहेको जानकारी गराउँदै बाल अधिकार प्रणाली सुदृढीकरणका लागि स्थानीय तहको महत्वपूर्ण भूमिकाको स्मरण गराउँदै यस अभियानमा थप सल्लाह, सुझाव र सहयोगको समेत अपेक्षा गर्दछौं ।

(मिलनराज धरेल)
कार्यकारी निर्देशक

फोन नं. : ०१-५५५०१२१, ५५५०१४७
Tel. : 01-5550121, 5550147
फ्याक्स : ९७७-१-५५२७५९१
Fax : 977-1-5527591
E-mail : contact@ncrc.gov.np
Website : www.ncrc.gov.np
E-Portal : www.childrights.gov.np

यस हाते पुस्तिकाको बारेमा

स्थानीय तहमा बाल अधिकार कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तहको कानूनी दायित्वको विषयमा समबुझाइ कायम गर्ने, कार्यान्वयनको प्रक्रियामा एकरूपता ल्याउने तथा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को कार्यान्वयन गरी बाल अधिकार प्रणाली
सुदृढीकरणका लागि स्थानीय तहलाई सघाउ पुऱ्याउने भन्ने उद्देश्यका साथ राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्ले तयार पारेको **स्थानीय तहमा बाल अधिकार कार्यान्वयन:**
सहयोगी हाते पुस्तिकामा ŭम्मा तीनवटा परिŭछेद रहेका छन् । पहिलो परिŭछेदमा पुस्तिकाको परिचय खण्ड रहेको छ भने दोस्रो खण्डमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल बमोŭिम स्थानीय तहमा अनिवार्य रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने कानूनी, नीतिगत तथा संरचनागत ŏयवस्थाहरूको बारेमा चर्चा गरिएको छ र तेस्रो परिŭछेदमा नेपालको
संविधान, बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल लगायत बालबालिका सम्बन्धी विद्यमान कानूनी तथा नीतिगत ŏयवस्थाहरूले सुनिश्चित गरेका बालबालिकाका अधिकारहरू र ती अधिकारहरू कार्यान्वयनमा स्थानीय तहको दायित्व र कानूनी प्रक्रिया सम्बन्धी विषयहरू समावेश गरिएको छ । ज्ञान र सीप हस्तान्तरणमा सहŭता होस् भन्ने हेतुले प्रश्न-उत्तर शैली अपनाइएको छ । राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्ले ल४२ वटा स्थानीय तहमा गरेको छलफल तथा अन्तरक्रियाको दौरानमा पहिचान भएका बालबालिका सम्बन्धी सवालहरूको सम्बोधनका उपायहरू समेट्ने प्रयास गरिरएको छ । स्थानीय तहले यो पुस्तिकालाई बालबालिकाको स्वस्थ र सुरęित ŭीवन, अनिवार्य तथा निःशुल्क शिęा, प्रारम्भिक बाल विकास, बाल संरęण, बाल विकास, बाल सहभागिताका विविध आयामहरूका संवैधानिक, कानूनी, नीतिगत तथा कार्यक्रमिक ŏयवस्था तथा स्थानीय तहमा बाल अधिकारको प्रभावकारी कार्यान्वयनका उपायका बारेमा स्थानीय तहका ŭनप्रतिनिधि, कर्मचारी एवं बाल अधिकार अभियन्ताहरूका लागि उपयोगी र ŏयवहारिक ŭानकारी हासिल गर्नका लागि प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

विषयसूची

परिच्छेद एक

१.१ परिचय ---------- ज्ञ
१.२ उद्देश्य ---------- घ
१.३ अपेक्षित उपलब्धि ---------- द्ध

परिच्छेद दुई

बाल अधिकार कार्यान्वयन सम्बन्धी संरचनागत व्यवस्था तथा सेवा प्रवाह ---------- छ

परिच्छेद तीन

स्थानीय तहमा बाल अधिकार कार्यान्वयन ---------- ज्ञज्ञ
क) बालबालिकाको स्वस्थ ǔन्म र स्वस्थ ǔीवनको अधिकारको कार्यान्वयन ---------- ज्ञज्ञ ख) नाम,
राष्ट्रियता र पहिचानको अधिकार कार्यन्वयन ---------- ज्ञड
ग) बालबालिकामाथि हुने भेदभाव विखद्धको अधिकारको कार्यान्वयन ---------- द्दघ
घ) पारिवारिक वातावरणमा हुर्कन पाउने अधिकारको कार्यान्वयन ---------- द्दट
ल) गोपनीयताको अधिकार कार्यान्वयन ---------- घज्ञ
च) अपाङ्गता भएका बालबालिकाको विशेष अधिकार कार्यान्वयन] ---------- घघ
छ) खेलकुद, मनोरञ्ǔन तथा सांस्कृतिक अधिकारको कार्यान्वयन ---------- घट
ǔ) अनिवार्य तथा निःशुल्क शिęाको अधिकार कार्यान्वयन ---------- घड
भ) प्रारम्भिक बाल विकासको अधिकार कार्यान्वयन ---------- द्धज्ञ
ञ) बाल सहभागिताको अधिकार कार्यान्वयन ---------- द्धद्द
ट) बालबालिकाको अभिǒयक्ति स्वतन्त्रता र सूचनाको अधिकार कार्यान्वयन ---------- द्धट ठ) संस्था
खोल्ने र शान्तिपूर्वक भेला हुने अधिकारको कार्यान्वयन ---------- द्धड
ड) बालमैत्री ǒयवहार तथा सेवा प्रवाह ---------- छज्ञ
ढ) बालबालिका विखद्ध हुने हिंसा तथा दुǒर्यवहारबाट संरęणको
अधिकार कार्यान्वयन ---------- छठ
ण) बालश्रमबाट संरęण ---------- टण
त) बाल विवाह न्यूनीकरण ---------- टद्ध
थ) सामाǔिक सुरęाको अधिकार कार्यान्वयन ---------- टट
द) बालबालिकाको वैकल्पिक हेरचाहको अधिकार कार्यान्वयन ---------- टड

kl/R5]bM n

kl/ro

१.१ परिचयः

बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, भ९८९ लगायत बालबालिका सम्बन्धी अन्य विश्वǒयापी, अन्तर्राष्ट्रिय, ƥेत्रीय तथा राष्ट्रिय प्रतिबद्वता, प्राथमिकता बमोǔम बालबालिकाको हक, हित र अधिकारको सम्मान, संरƥण, परिपूर्ति र पालना गर्ने दायित्व राज्यको हुनेछ ।

बाल अधिकारको सम्मानको दायित्व भन्नाले राज्यले कुनै पनि कार्यक्रम, नीति, नियम, ऐन, कानूनहरूको निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्दा उक्त कार्यक्रम तथा नीति नियमहरूले बाल अधिकार महासन्धि र राज्यका प्रचलित कानूनहरूले सुनिश्चित गरेका बाल अधिकारहरूलाई कुनै पनि अवस्थामा हनन् नगरोस् भन्ने कुराको सुनिश्चितता गर्नु हो ।

त्यसैगरी, बाल अधिकारको संरƥण सम्बन्धी दायित्व भन्नाले बाल अधिकारको कार्यान्वयनको
सन्दर्भमा राज्यले देश भित्र र बाहिरका कुनै पनि गैर राज्यपƥहरूबाट बालबालिकाको तोकिएका अधिकारहरूमाथि हस्तƥेप र उल्लङ्घन नहोउन् भन्ने कुराको सुनिश्चित गर्नु र त्यस्तो गरेको पाइएमा कानूनी कारवाही तथा न्यायिक प्रक्रिया अन्तर्गत ल्याई उचित दण्ड, न्याय तथा ƥतिपूर्तिको ǒयवस्था गर्ने भन्ने बुझिन्छ ।

बाल अधिकारको परिपूर्ति भन्नाले बाल अधिकार महासन्धि तथा राज्यका कानूनहरूले निर्दिष्ट गरेका अधिकारहरू प्राप्ति, उपभोग र त्यसबाट लाभान्वित हुनका लागि सबै बालबालिकासम्म अवसरहरूको समान, सहǔ पहुँच र उपलब्धता सुनिश्चित गर्नु हो । विशेषतः शिƥा, स्वास्éय, विकास, खेल र मनोरञ्ǔन ǔस्ता सामाǔक, आर्थिक र सांस्कृतिक अधिकारहरूको लागि
राज्यका निकायहरूखले बालबालिकालाई सेवा उपलब्ध गराउने दायित्व यस अन्तर्गत पर्दछ ।

नेपालको संविधानले नेपालको शासकीय संरचना संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहको हुने र राज्य शक्तिको बाँडफाँड पनि सोही बमोǔम हुने ǒयवस्था गरेको छ । संविधानले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल तथा साझा अधिकार सूची समेत ǒयवस्था गरेको छ । यसका साथै संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको बीचको सम्बन्ध सहकारिता, सह-अस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित हुनेछ र मानव अधिकार तथा मौलिक हकको संरǫण गर्नु तीनै तहको ǔम्मेवारी समेत हुने संविधानले स्पष्ट ǒयवस्था गरेको छ । यस सन्दर्भमा नेपालले बालबालिकाको हक, हित र अधिकारको लागि विश्वǒयापी, अन्तर्राष्ट्रिय, ǫेत्रीय तथा राष्ट्रिय प्रतिबद्धताको कार्यान्वयन गर्नु तीनै तहको ǔम्मेवारी रहेको छ भने बालबालिकाका विषयलाई वार्षिक नीति, कार्यक्रम र बǔटमा प्राथिकतामा राख्नु पनि उत्तिकै ǔरूरी हुन ǔान्छ । यसका साथै, बालबालिकाको मौलिक हक कार्यान्वयनका लागि तǔमा गरिएको बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल बमोǔम संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा अनिवार्य रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने नीतिगत, संस्थागत/संरचनागत तथा कार्यक्रमिक ǒयवस्थाहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्दै बाल अधिकार प्रणाली सुदृढ बनाउनु नितान्त आवश्यक छ ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल बमोǔम नेपालमा बाल अधिकार संरǫण र सम्बर्द्धनका लागि नेपाल सरकारको विशिष्टिकृत, उǔच निकायको रूपमा यस परिषद् स्थापना कालदेखिनै नीतिगत परामर्श, ǫमता विकास र राष्ट्रिय बाल संरǫण प्रणाली सुदृढीकरणका ǫेत्रमा क्रियाशील रहेको छ । नेपाल सरकारका विभिन्न निकायहरूमा बाल संवेदनशीलता बढाउनका लागि आवश्यक पैरवी, परामर्श तथा सहकार्यका कार्यहरू, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तह एवम् यस अन्तर्गतका निकायहरूलाई बाल अधिकार संरǫण तथा सम्बर्द्धनका प्रक्रियामा आवश्यक नीतिगत परामर्श, प्राविधिक सहयोग तथा ǫमता विकासका कार्यहरू, बालबालिकाको संरǫण तथा सम्बर्द्धनका लागि प्रदेश सरकार, स्थानीय तह एवम् नागरिक संघ संगठन तथा नीǔ ǫेत्रसँग सहकार्य तथा हिंसा दुǒर्यवहार पीडित बालबालिका एवं विशेष संरǫणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको संरǫणका लागि परिषद्ले विभिन्न सेवा तथा कार्यक्रमहरूको सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ ।

यस सन्दर्भमा परिषद्बाट सञ्चालित राष्ट्रिय अभियान मéयेको बन्दैछ बाल अधिकार प्रणाली सुदृढ स्थानीय तह प्रमुख अभियानको रूपमा रहेको छ । स्थानीय तहमा बाल अधिकार प्रणाली सुदृढीकरणका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा प्रतिबद्धता भन्ने मूलमर्मलाई आत्मसात गरी यो अभियान अघि सारिएको हो । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल का ǒयवस्थाहरू स्थानीय तहमा कार्यान्वयन गरी बाल अधिकार प्रणाली सुदृढ गर्ने मुख्य éयेयका साथ ल४२

वटा स्थानीय तहमा सञ्चालन गरिएको अन्तरक्रिया कार्यक्रमको दौरानमा प्राप्त सुझाव एवं प्रतिक्रियाहरूका आधारमा यो पुस्तक तयार गरिएको हो । स्थानीय तहमा समबुझाइ र गराइमा एकरूपता कायम गर्न तथा कानूनी प्रावधानको कार्यान्वयनमा सहÛीकरण गर्दै बाल अधिकार प्रणाली सुदृढीकरण गर्नका लागि राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्ले स्थानीय तहलाई केन्द्रित गरी यो हाते पुस्तिका तयार पारेको हो ।

१.२ उद्देश्यः

स्थानीय तहमा बाल अधिकार कार्यान्वयनः सहयोगी हाते पुस्तिका तयार पार्नुको उद्देश्य निम्नानुसार रहेका छन्:-

- स्थानीय तहमा बाल अधिकार कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तहको कानूनी दायित्वको विषयमा समबुझाई कायम गर्ने,
- स्थानीय तहमा बाल अधिकार कार्यान्वयनको प्रक्रियामा एकरूपता ल्याउने,
- बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल स्थानीय तहमा अनिवार्य कार्यान्वयन गर्नुपर्ने कानूनी, नीतिगत तथा संरचनागत ǒयवस्थाहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरी बाल अधिकार प्रणाली सुदृढीकरणका लागि स्थानीय तहलाई सघाउ पुऱ्याउने ।

नेपालमा बाल अधिकार सुनिश्चिततताका लागि बाल अधिकार प्रणालीको स्थापना तथा सुदृढीकरण पहिलो शर्त हो । बाल अधिकार सम्बन्धी विश्वǒयापी, अन्तर्राष्ट्रिय, ǒेत्रीय तथा राष्ट्रिय प्रतिबद्धता, प्राथमिकता, बमोǙम बालबालिकाको हक, हित र अधिकारको सम्मान, संरǒण, परिपूर्ति र पालना गर्ने राज्यको दायित्व कार्यान्वयनका लागि राज्यका निकायहरू तथा राज्य प्रणालीका अङ्गहरूबीच साझा उद्देश्य, बुझाइ र अवधारणाहरूको निर्माण गर्ने र त्यसतर्फ सरोकारवाला निकायले समन्वय र सहकार्य गर्ने तथा राज्यका सबै निकायबीचको क्रियाशील समन्वय र अन्तरक्रिया प्रवर्द्धन गर्ने पद्धति नै बाल अधिकार प्रणाली भएको हुँदा यस हातेपुस्तिकाले मूलत स्थानीय तहमा बाल अधिकार प्रणाली सुदृढ गराउन मद्दत पुग्दछ । यसका साथै स्थानीय तहमा रहेका बालबालिका सम्बन्धी प्रमुख सवालहरू, ती सवालहरूसँग सम्बन्धित कानूनी तथा नीतिगत ǒयवस्था, सवालहरू सम्बोधनका लागि स्थानीय तहको कानूनी दायित्व र सम्बोधनका उपायहरू बारे यस हाते पुस्तिकामा विस्तृत रूपमा प्रश्नोत्तर शैलीमा प्रस्तुत गरिएको हुँदा ज्ञान र सीप सहǔ रूपमा स्थानीय तहमा हस्तान्तरण हुनेछ भने स्थानीय तहको कार्य सम्पादनमा समेत एकरूपता आउने छ ।

१.३ अपेक्षित उपलब्धि

स्थानीय तहमा बाल अधिकार कार्यान्वयन: सहयोगी हाते पुस्तिकाको प्रकाशन तथा सबै स्थानीयतहमा वितरण पश्चात देहाय बमोÜमका उपलब्धिहरू अपेeृा गरिएको छः-

- सबै स्थानीय तहले बाल अधिकार संरeृाण तथा संवर्द्धन सम्बन्धी कार्यविधि तÜमागरेका हुनेछन्,
- सबै स्थानीय तहमा स्थानीय तथा वडा बाल अधिकार समिति गठन भै बाल अधिकार संरeृाण तथा संवर्द्धनका eृेत्रमा क्रियाशील हुनेछन्,
- सबै स्थानीय तहमा बाल कल्याण अधिकार तोकिनेछन् र स्थानीय तहमा बाल अधिकारको संरeृाण तथा संवर्द्धन र बाल संरeृाण कार्यसमेतका लागि क्रियाशील हुनेछन्,
- सबै स्थानीय तहमा बाल कोषको स्थापना भै सञ्चालनमा आउनेछ,
- सबै स्थानीय तहमा बालमनोविज्ञ तथा समाÜसेवी नियुक्ति भै बाल संरeृाण कार्यमाक्रियाशील हुनेछन्,
- सबै स्थानीय तहमा बालक्लब दर्ता भै क्रियाशील हुनेछन्,
- सबै स्थानीय तहमा बालबालिका सम्बन्धी सवालहरूको पहिचान भै सोको तत्काल सम्बोधनका लागि Öयवहारिक सीप तथा दeृाता हासिल भएको हुनेछ ।
- राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद् र स्थानीय तहबीच समन्वय, सहकार्य र कार्यात्मक सम्बन्ध मÜबुत हुनेछ ।

kl/R5]bM @

afn clwsf/ sfof{Gjog ;DaGwL ;+/rgfut Joj:yf tyf ;]jf k|jfx

प्रश्न नं. (१) बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ बमोजिम बालबालिकाको अधिकार कार्यान्वयन तथा प्रचलनको लागि के-कस्ता संरचनाहरू रहेका छन् ?

उत्तर: बालबालिकाको अधिकार कार्यान्वयन तथा प्रचलनको लागि बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल ले देहाय बमोजिमको संरचनागत व्यवस्था गरेको छः-

- **राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद** बालबालिकाको अधिकार तथा हक हितको संरक्षण तथा संवर्द्धन गर्न नेपाल सरकारले महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रीको अध्यक्षतामा एक राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद् गठन गर्ने । परिषद्को बैठक तथा काम, कर्तव्य र अधिकार तोके बमोजिम हुने ।
- **प्रदेश बाल अधिकार समिति** प्रदेशको बालबालिका सम्बन्धी विषय हेर्ने मन्त्रीको अध्यक्षतामा प्रदेश बाल अधिकार समिति रहने । प्रदेश बाल अधिकार समितिमा रहने सदस्य संख्या, काम, कर्तव्य र अधिकार तथा बैठक सम्बन्धी कार्यविधि प्रदेशले निर्धारणगरे बमोजिम हुने ।
- **स्थानीय बाल अधिकार समिति** स्थानीय तहमा उपाध्यक्ष/उपप्रमुखको अध्यक्षता वा उपाध्यक्ष/उपप्रमुखले तोकेको सदस्यको अध्यक्षतामा स्थानीय बाल अधिकार समिति गठन हुने । स्थानीय बाल अधिकार समितिमा रहने सदस्य संख्या, काम, कर्तव्य र अधिकार तथा बैठक सम्बन्धी कार्यविधि स्थानीय तहले निर्धारण गरे बमोजिम हुने ।
- **बाल कल्याण अधिकारी** स्थानीय तहमा बाल अधिकारको सम्मान, संरक्षण र संवर्द्धन गर्न तथा बाल संरक्षण कार्य समेत गर्नका लागि स्थानीय तहमा एक जना बाल कल्याण अधिकारी रहने । बाल कल्याण अधिकारीको नियुक्ति, काम, कर्तव्य र अधिकार तथा सेवाको शर्त तोके बमोजिम हुने ।

- **समाजसेवी तथा बालमनोविज्ञ** स्थानीय तहमा बाल संरęण कार्य तथा सेवा प्रवाह तथा बाल अदालतका लागि समेत स्थानीय बाल अधिकार समितिमा समाǔसेवी तथा बालमनोविज्ञ सूचीकृत हुनुपर्ने र सूचीकृतमéयेबाट स्थानीय बाल अधिकार समितिले बाल कल्याण अधिकारीको प्रत्यę निर्देशन तथा सुपरिवेęणमा काम गर्न समाǔसेवीतथा बालमनोविज्ञ नियुक्ति गरिने ।
- **प्रोवेशन अधिकारी** कसूरǔन्य कार्यको आरोप लागेका बालबालिकाको निकट सम्पर्कमा रही निǔसँग सम्बन्धित मुद्दाको अनुसन्धान, निगरानी कęाको निरीęण, दिशान्तर, बाल अदालतको आदेशको कार्यान्वयनको स्थितिबारे प्रतिवेदन तयार गर्ने समेतका लागि नेपाल सरकारले प्रत्येक िǔल्लामा एक ǔना प्रोवेशन अधिकारी नियुक्ति गर्ने ।
- **बाल अदालत तथा बाल इजलास** बालबालिकाले गरेको कसूरǔन्य कार्यको शुरू कारवाही, सुनुवाई र किनारा गर्न नेपाल सरकारले न्याय परिषद्को सिफारिसमा बाल अदालत गठन गर्न सक्ने । बाल अदालत गठन नभएसम्म बाल इǔलासका ŏयवस्था हुनुपर्ने ।
- **निगरानी कक्ष** कसूरǔन्य कार्यको आरोपमा नियन्त्रणमा लिइएका बालबालिकालाई अनुसन्धान अवधिभर राख्ने प्रयोǔनका लागि नेपाल सरकारले निगरानी कęाको स्थापना गर्न सक्ने ।
- **बाल सुधार गृह** नेपाल सरकारले कानूनको विवादमा परेका (कसूर ǔन्य कार्यको आरोप लागेका) बालबालिकाको सुधार र पुनर्स्थापना नभएसम्म बालबालिका राख्ने प्रयोǔनका लागि आवश्यकतानुसार तोकिए बमोिǔम बाल सुधार गृहको स्थापना गर्न सक्ने ।
- **केन्द्रीय बाल न्याय समिति** बाल न्यायसँग सम्बन्धित काम गर्ने विभिन्न निकायहरू बीच समन्वय गर्ने काम समेतको लागि केन्द्रीय स्तरमा तोकिए बमोिǔमको एक केन्द्रीय बाल न्याय समिति रहने ।
- **जिल्ला बाल न्याय समिति** प्रत्येक िǔल्लामा तोकिए बमोिǔम एक बाल न्याय समिति रहने ।
- **अस्थायी संरक्षण सेवा** तत्काल उद्धार तथा संरęण गर्न आवश्यक देखिएकाबालबालिकालाई सुरęित बसोबासको ŏयवस्था मिलाउन नेपाल सरकारले अस्थायी संरęण सेवाको प्रबन्ध मिलाउने ।
- **पुनर्स्थापना केन्द्र** बालबालिका विखद्धको कसूरबाट पीडित बालबालिकालाई शारीरिकवा मानसिक उपचार गराउन वा सामािǔक रूपमा पुनर्स्थापना गराउनका लागि नेपाल सरकारले आवश्यकतानुसार पुनर्स्थापना केन्द्र स्थापना गर्ने ।

- **बाल कोष** बालबालिकालाई तत्काल उद्धार, राहत र पुनर्स्थापना गर्न तथा eतिपूर्ति प्रदान गर्ने काम समेतका लागि एक बाल कोष रहने ।
- **बालक्लब** प्रत्येक बालबालिकालाई बाल अधिकारको संरeण तथा संवर्द्धनका लागि तोकिए बमोǗम बालक्लब वा संस्था खोल्ने अधिकार हुने ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ बमोजिम स्थानीय तहका संरचनागत व्यवस्थाहरू तथा सेवाहरू

प्रश्न नं. (२) स्थानीय बाल अधिकार समिति भनेको के हो ? यसको गठन कसरी गर्न सकिन्छ ? उत्तर: बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा ६० को उपदफा (२) बमोǗम स्थानीयतहमा बालबालिकाको हक, हित र अधिकारको संरeण तथा संवर्द्धनका लागि गठित समिति नै
स्थानीय बाल अधिकार समिति हो । सो ऐन, बमोǗम स्थानीय तहमा स्थानीय बाल अधिकार समिति अनिवार्य रूपमा गठन गरी क्रियाशील गराउनु पर्नेछ । यसको गठन प्रक्रिया देहायबमोǗम हुनेछः-

- स्थानीय तहमा बाल अधिकार संरeण तथा संवर्द्धन सम्बन्धी कार्यविधि मस्यौदा गर्ने र गाउँसभा/नगरसभाबाट पारित गर्ने ।
- उक्त कार्यविधिमा स्थानीय बाल अधिकार समिति तथा वडा बाल अधिकार समितिमा पदाधिकारी को-को हुने, काम, कर्तŏय र Ǘम्मेवारी के-के हुने, बैठक सम्बन्धी ŏयवस्था, उप-समिति सम्बन्धी ŏयवस्था कस्तो रहने भन्ने विषय स्पष्ट पार्ने,
- कार्यविधि बमोǗम स्थानीय तथा वडा तहमा बाल अधिकार समिति गठन गर्ने,
- कार्यविधिमा नै उल्लेख भए बमोǗम स्थानीय तहमा बाल अधिकारको संरeण तथा संवर्द्धनका लागि कार्यहरू गर्ने ।

यस कार्यका लागि राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्ले नमुना कार्यविधि तयार गरेको छ ।नमुना कार्यविधि अनुसूची भ मा हेर्न सकिन्छ ।

प्रश्न नं. (३) बाल कल्याण अधिकारी भनेको को हो ? बाल कल्याण अधिकारीको व्यवस्थापन कसरीगर्ने ?
उत्तर: स्थानीय तहमा बालबालिकाको अधिकारको सम्मान, संरeण र संवर्द्धन गर्न तथा बाल संरeण कार्य समेत गर्नका लागि बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा ६भ बमोǗमप्रत्येक स्थानीय तहमा नियुक्त हुने ŏयक्ति नै बाल कल्याण अधिकारी हो । सो ऐन, बमोǗम
स्थानीय तहमा बाल कल्याण अधिकारी अनिवार्य रूपमा ŏयवस्थापन गर्नुपर्नेछ । बाल कल्याण

अधिकारीले स्थानीय बाल अधिकार समितिको सदस्य सचिवको रूपमा समेत काम गर्न सक्छ । बाल कल्याण अधिकारीको ǒयवस्थापन तल दिइएको प्रक्रिया अनुसार गर्न सकिन्छ -

- स्थानीय तहको बाल अधिकार संरƨण तथा संवर्द्धन सम्बन्धी कार्यविधिमा बाल कल्याण अधिकारीको न्यूनतम योग्यता, नियुक्ति प्रक्रिया, पारिश्रमिक तथा सेवा सुविधा, काम, कर्तǒय र िǚम्मेवारीका विषय स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्ने,
- बाल कल्याण अधिकारीको न्यूनतम योग्यता देहाय बमोिǚम हुन सक्नेछः-

  (क) नेपाली नागरिक,

  (ख) मान्यता प्राप्त विश्वविद्यालयबाट कम्तीमा कानून वा सामािǚक कार्य वा सामािǚक अéययन विषयमा स्नातक वा सो सरहको उपाधि हासिल गरी बाल अधिकार वा बाल संरƨणको ƨेत्रमा काम गरेको अनुभव भएको ǒयक्ति वा बाल कल्याण अधिकारी तोक्नका निम्ति महिला तथा बालबालिका शाखा प्रमुख ।

  (ग) एक्काइस वर्ष उमेर पूरा भएको,

  (घ) नैतिकपतन देखिने फौǚदारी अभियोगमा अदालतबाट कसूरदार नठहरिएको,

  (ल) बाल अधिकार हनन् तथा भ्रष्टाचारको कसूरमा सǚाय नपाएको,

  (च) सरकारी निकाय तथा अर्धसरकारी निकायसँग कुनै बाँकी बक्यौता नरहेको,

  (छ) नियुक्ति हुँदाको बखत राǚनीतिक दलको सदस्य नरहेको,

- स्वीकृत कार्यविधि बमोिǚम बाल कल्याण अधिकारी नियुक्ति गर्ने,
- बालकल्याण अधिकारीको नियुक्ति नभएसम्म वा कुनै कारणले सो पद रिक्त भएको अवस्थामा महिला तथा बालबालिका शाखा हेर्ने कर्मचारीलाई बालकल्याण अधिकारीतोक्न सकिनेछ,
- कार्यविधिमा नै उल्लेख भए बमोिǚम स्थानीय तहमा बाल अधिकारको संरƨण तथा संवर्द्धन तथा बाल संरƨण सम्बन्धी कार्यहरू गर्न लगाउने ।

प्रश्न नं. (४) समाजसेवी तथा बालमनोविज्ञ भनेको को हो ? समाजसेवी तथा बालमनोविज्ञको व्यवस्थापन कसरी गर्ने ?

उत्तरः स्थानीय तहमा बाल संरƨण सम्बन्धी कार्य तथा सेवा प्रवाह गर्नका लागि बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा ६२ बमोिǚम प्रत्येक स्थानीय तहले नियुक्त गर्ने ǒयक्ति नै समाǚसेवी तथा बालमनोविज्ञ हो । सो ऐन, बमोिǚम स्थानीय तहमा बाल संरƨण कार्य तथा सेवा प्रवाहका लागि बाल कल्याण अधिकारीको प्रत्यƨ निर्देशन तथा सुपरिवेƨणमा कामगर्ने गरी समाǚसेवी ताथ बालमनोविज्ञ स्थानीय बाल अधिकार समितिमा सूचीकृत हुनुपर्नेछ ।

स्थानीय तहमा समाŭसेवी तथा बालमनोविज्ञको ŏयवस्थापन गर्नका लागि निम्न कार्यहरू गर्न सकिन्छ:-

- स्थानीय तहको बाल अधिकार संरęण तथा संवर्द्धन सम्बन्धी कार्यविधिमा समाŭसेवी तथा बालमनोविज्ञको न्यूनतम योग्यता, सूचीकरणको प्रक्रिया, समाŭसेवी तथा बालमनोविज्ञको नियुक्ति कसरी गर्ने, काम, कर्तŏय र ǚम्मेवारी के-के हुने भन्ने विषय स्पष्ट पार्ने,
- स्वीकृत कार्यविधि बमोǚम समाŭसेवी तथा बालमनोविज्ञहरूको सूचीकरण गर्ने,
- कार्यविधिमा नै उल्लेख भए बमोǚम बाल कल्याण अधिकारीको प्रत्यę निर्देशन तथा सुपरिवेęणमा स्थानीय तहमा बालबालिकाको घटना ŏयवस्थापनका लागि तोकिएको पारिश्रमिक दिने गरी बाल संरęण सम्बन्धी कार्य तथा सेवा प्रवाहका कार्यहरू गर्न लगाउने,
- समाŭसेवी तथा बालमनोविज्ञको न्यूनतम योग्यता देहाय बमोǚम हुन सक्नेछ:-
  - नेपाली नागरिक,
  - नैतिकपतन देखिने फौŭदारी अभियोग वा बालबालिका विरुद्धको कसूरमाअदालतबाट कसूर ठहर नभएको,
  - असल चरित्र भएको,
  - समाŭसेवीको रूपमा सूचीकृत हुनको लागि मान्यता प्राप्त शैęिक संस्थाबाट सामाǚक कार्य वा सम्बन्धित विषयमा स्नातक गरेको वा कम्तीमा प्रविणता प्रमाण पत्र तह वा बाह्र कęा उत्तीर्ण गरेको र सामाǚक कार्य सम्बन्धी विषयमाकम्तीमा एक महिना तालीम प्राप्त गरेको,
  - बालमनोविज्ञको रूपमा सूचीकृत हुनको लागि मान्यता प्राप्त शैęिक संस्थाबाट मनोविज्ञान वा सम्बन्धित विषयमा स्नातक गरेको वा कम्तीमा प्रविणता प्रमाणपत्र तह वा बाह्र कęा उत्तीर्ण गरी मान्यता प्राप्त निकाय वा तालीम प्रदायक संस्थाबाट बालमनोविज्ञान सम्बन्धमा कम्तीमा एक महिना तालीम प्राप्त गरेको ।

प्रश्न नं. (५) बाल कोष भनेको के हो ? स्थानीय तहमा बाल कोषको स्थापना तथा सञ्चालन कसरी गर्ने ? उत्तर: स्थानीय तहमा बालबालिकालाई तत्काल उद्धार, राहत र पुनर्स्थापना गर्न तथा ęतिपूर्ति प्रदान गर्ने काम समेतका लागि बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७८ को दफा ६३ बमोǚमको कोषलाई बाल कोष भनिन्छ । सो ऐन, बमोǚम स्थानीय तहमा बालबालिकाको तत्काल उद्धार,
राहत र पुनर्स्थापना तथा ęतिपूर्तिका लागि अनिवार्य रूपमा बाल कोषको स्थापना गर्नुपर्नेछ ।
स्थानीय तहमा बाल कोषको स्थापना तथा सञ्चालन देहाय बमोǚम गर्न सकिने छ:-

- स्थानीय तहको बाल अधिकार संरεाण तथा संवर्द्धन सम्बन्धी कार्यविधिमा बाल कोषको लεित समूह, कोष सञ्चालक समिति, स्रोतको खोΰी तथा परिचालन, रकमको सीमा तथा प्रक्रिया के-के हुने भन्ने विषय स्पष्ट पार्ने,
- कार्यविधि अनुसारको कोष सञ्चालक समिति गठन गर्ने,
- बाल कोष देहायको प्रयोΰनका लागि प्रयोग गर्न सकिनेछः-

(क) विशेष संरεाणको आवश्यकता भएका तथा आपतकालीन अवस्थामा रहेका बालबालिकाको उद्धार गर्न,

(ख) विशेष संरεाणको आवश्यकता भएका तथा आपतकालीन अवस्थामा रहेका बालबालिकालाई राहत, अस्थायी संरεाण सेवा, पारिवारिक पुनर्मिलन तथा पुनर्स्थापना, मनोसामाΰिक विमर्श, स्वास्έय उपचार, कानूनी उपचार, छात्रवृत्ति ΰस्ता सेवा प्रदान गर्न,

(ग) बालबालिकाको हक हित सम्बन्धमा कोष सञ्चालक समितिले तोके बमोΰिमको अन्य काम गर्न गराउन ।

प्रश्न नं. (६) बालक्लब वा संस्था भनेको के हो ? स्थानीय तहमा बालक्लब वा संस्थाको दर्ता तथा सञ्चालन कसरी गर्ने ?

उत्तरः स्थानीय तहमा बाल अधिकारको संरεाण र प्रवर्धनका लागि बालबालिका सम्बन्धीऐन, २०७ल को दफा भ० को उपदफा भ बमोΰिमको अधिकार प्रयोग गरी बालबालिकाको सहभागितामा खोलिएको र स्थानीय तहमा दर्ता भएको क्लब वा संस्था नै बालक्लब वा बाल संस्था हो । स्थानीय तहमा बालक्लब वा बाल संस्थाको दर्ता तथा सञ्चालन देहाय बमोΰिमहुनेछः-

- स्थानीय तहको बाल अधिकार संरεाण तथा संवर्द्धन सम्बन्धी कार्यविधिमा बालक्लब तथा सञ्ΰाल, बालसंस्थाको दर्ता प्रक्रिया, नवीकरण प्रक्रिया, काम, कर्तθय र ΰिम्मेवारी तथा दायित्व के-के हुने भन्ने विषय स्पष्ट पार्ने,
- स्वीकृत कार्यविधि बमोΰिम बालक्लब तथा सञ्ΰाल र बाल संस्थाको निःशुल्क दर्ता तथा नवीकरण गर्ने,
- स्थानीय तहको योΰना तΰुमा प्रक्रियामा बालबालिकाको अर्थपूर्ण सहभागिता गराउने,
- बालबालिकाको रचनात्मक तथा सिΰिनात्मक εमता अभिवृद्धिका साथै स्थानीय तहमा बाल अधिकार प्रवर्धन हुने खालका गतिविधि सञ्चालन गर्ने,
- बाल अधिकारको संरεाण तथा संवर्द्धन गर्ने उद्देश्यका लागि वार्षिक तथा अर्धवार्षिक रूपमा स्थानीय बाल भेलाको आयोΰना गर्ने ।

kl/R5]bM

:yfgLo txdf afn clwsf/ sfof{Gjog

क) बालबालिकाको स्वस्थ जन्म र स्वस्थ जीवनको अधिकारको कार्यान्वयन

प्रश्न नं. (७) बालबालिकाको स्वस्थ जन्म र स्वस्थ जीवनको अधिकार सम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्थाके छ ?

उत्तर: नेपालको संविधानको मौलिक हक अन्तर्गत धारा ३० को उपधारा (भ) मा प्रत्येक नागरिकलाई स्वस्थ र स्वŭछ वातावरणमा बाँŭन पाउने हकको ŏयवस्था गरिएको छ । यसका साथै धारा ३ल को उपधारा (भ) मा आधारभूत स्वास्éय सेवा नि:शुल्क प्राप्त गर्ने र आवश्यक स्वास्éय सेवाबाट कसैलाई वञ्चित नगरिने ŏयवस्था उल्लेख छ । यसैगरी धारा ३६ को उपधारा (२) मा खाद्यवस्तुको अभावमा ŭीवन ŭोखिममा पर्ने अवस्थाबाट सुरęित हुन पाउने हकको ŏयवस्था गरिएको छ । विशेषगरी धारा ३९ को उपधारा (२) मा प्रत्येक बालबालिकालाई परिवार र राज्यबाट स्वास्éय, पालन पोषण, उचित स्याहारको हक सुनिश्चित गरिएको छ । राज्यको नीति अन्तर्गत धारा लभ को खण्ड (ŭ) (ल) र (६) मा नागरिक स्वस्थ बनाउने तथा स्वास्éय सेवामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने नीति अवलम्बन गरिएको छ ।

प्रश्न नं. (८) बालबालिकाको स्वस्थ जन्म र स्वस्थ जीवनको अधिकार सम्बन्धी कुन-कुन ऐन,मा कस्तो व्यवस्था गरिएको छ ?

उत्तर: बालबालिकाको स्वस्थ ŭन्म र स्वस्थ ŭीवनसँग सम्बन्धित कानूनी ŏयवस्थाहरूमा मुख्यतया: सुरęित मातृत्व तथा प्रŭनन् स्वास्éय अधिकार ऐन, २०७ल, ŭनस्वास्éय सेवा ऐन,२०७ल, बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल रहेका छन् ।

सुरęित मातृत्व तथा प्रŭनन् स्वास्éय अधिकार ऐन, २०७ल दफा ३ को उपदफा (४) मा प्रत्येकमहिलालाई आकस्मिक प्रसूति सेवा, आधारभूत आकस्मिक प्रसूति सेवा, बृहत आकस्मिक प्रसूति सेवा, नवŭात शिशुका लागि अत्यावश्यकीय सेवा र नवŭात शिशुले आवश्यक सेवा पाउने

अधिकार सुनिश्चित गरिएको छ । यसका साथै स्वस्थ शिशुको ǘन्म नहुने अवस्था भएमा दफा भल बमोǘम सुरǖात गर्भपतन गराउन पाउने अधिकारसमेत ऐन,मा ǒयवस्था गरिएको छ भने दफा भ७ मा भ्रूर्णको लिङ्ग पहिचान गरी गर्भपतन गराउन नहुने स्पष्ट ǒयवस्था छ । यसका साथै ऐन,ले मातृत्व तथा प्रǘनन् स्वास्éयका लागि तीनै तहमा बǘट विनियोǘन तथा अनुदान सम्बन्धी बाéयकारी ǒयवस्था सुनिश्चित गरेको छ ।

ǘनस्वास्éय सेवा ऐन, २०७ल को दफा ३ को उपदफा (४) मा बालबालिकाको सुरǖात ǘन्म तथा स्वस्थ ǘीवनका लागि खोप सेवा, एकीकृत नवǘात शिशु तथा बालरोग ǒयवस्थापन, पोषण सेवा, गर्भवती, प्रसव तथा सुत्केरी सेवा ǘस्ता मातृ, नवǘात शिशु तथा बाल स्वास्éय
सेवालाई आधारभूत स्वास्éय सेवाको रूपमा परिभाषित गर्दै सो सेवाहरू निःशुल्क रूपमा सबै नागरिकहरूलाई प्राप्त गर्ने अधिकार सुनिश्चित गरेको छ । यसैगरी दफा ९ मा बालबालिका विरामी भएमा स्वास्éय संस्थामा लैǘानु, स्वास्éय उपचार गराउनु, उपचार गर्ने कार्यमा सहयोग र
सहǘीकरण गर्नु परिवारका सदस्य, संरǖाक तथा संरǖाकत्व स्वीकार गरेको ǒयक्तिको दायित्व हुने उल्लेख छ । यसैगरी दफा ४७ मा बालबालिकाको स्वस्थ ǘीवनको लागि प्रदेश सरकार तथा
स्थानीय तहले विशेष सामाǘिक स्वास्éय सुरǖाका कार्यक्रहरू कार्यान्वयन गर्नु पर्ने ǒयवस्था छ ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा भ३ मा बालबालिकाको पोषण तथा स्वास्éय
सम्बन्धी अधिकार सुनिश्चित गरिएको छ । ऐन,ले दुई वर्षसम्मका बालबालिकालाई स्तनपान तथा प्रत्येक बालबालिकालाई उचित पोषण, सफा खानेपानी, खोप सेवा, राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूपको शारीरिक तथा मानसिक स्वास्éय सेवाको साथै आधारभूत स्वास्éय उपचार निःशुल्क प्राप्त गर्ने
सुनिश्चित गरेको छ । यसका साथै दफा भ४ मा बालबालिकाको स्वस्थ ǘीवनका लागि उमेर,
रूची र आवश्यकता अनुसार खेलकुद, मनोरञ्ǘन तथा सांस्कृतिक गतिविधिहरूमा सहभागिताको अधिकारसमेत ǒयवस्था गरेको छ । यसैगरी बालबालिकाको स्वस्थ ǘीवनका लागि हेरचाह, पालन पोषण, वृत्ति विकास, संरǖण गर्नु परिवार वा संरǖकको दायित्व हुने दफा भ७ मा स्पष्ट ǒयवस्था छ । यसैगरी विशेष संरǖणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको स्वस्थ ǘीवनका लागि आवश्यक ǒयवस्था मिलाउनु राज्यको दायित्व हुने समेत स्पष्ट ǒयवस्था छ ।

प्रश्न नं. (९) चालु १५औं योजनामा बालबालिकाको स्वस्थ जन्म र स्वस्थ जीवन सम्बन्धी कस्ता व्यवस्थाहरू गरिएका छन् ?

उत्तरः स्वस्थ, उत्पादनशील, ǘिम्मेवार र सुखी नागरिक भन्ने स्वास्éय र पोषण ǖेत्रको
सोचसहित भल औं योǘनाले ǘीवनपथको अवधारणा अनुसार सबै उमेर समूहका नागरिकको

स्वास्éय आवश्यकतालाई सम्बोधन गरी मातृशिशु, बालबालिका र किशोरकिशोरीको सर्वाङ्गीण विकास र परिवार ŏयवस्थापन सेवालाई थप सुधार र विस्तार गर्ने रणनीति अवलम्बन गरेको छ । यसैगरी बाल अधिकार सुनिश्चित भएको बालमैत्री समाǔ निर्माण गर्ने सोचसहित बाल
स्वास्éयमा सुधार गरी बाल मृत्युदर घटाउने रणनीति समेत भल औं योǔनाले अवलम्बन गरेको छ । यसैगरी बालगृह, बाल सुधार गृह, निगरानी कęा, अस्थायी संरęण सेवामा रहेका बालबालिकाको खानपान, स्वास्éय तथा सुरęाको विषयमा उपयुक्त मापदण्ड निर्माण गरी सोको आधारमा सञ्चालन गर्न निरन्तर अनुगमन गरी सुधार गरिने कार्यनीति समेत योǔनाले लिएको छ । यसका साथै विकासलाई अधिकारमूखी विकासको फराकिलो दायराबाट हेरिएको दीगो विकास लęयमा बालबालिकाको स्वास्éय तथा स्वस्थ ǖीवन सम्बन्धी परिमाणात्मक लęय समेत
समावेश भएको छ ।

प्रश्न नं. (१०) राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति, २०७६ मा बालबालिकाको स्वस्थ जन्म र स्वस्थ जीवन सम्बन्धी कस्तो नीति अवलम्बन गरिएको छ ?

उत्तरः स्वस्थ तथा सुखी ǖीवन लęित सǔग र सचेत नागरिक भन्ने भावी सोच लिएको राष्ट्रिय
स्वास्éय नीति, २०७६ को नीति ६.२० मा ǖीवन पथको अवधारणा अनुरूप सुरęित मातृत्व, बाल स्वास्éय, किशोरकिशोरी लगाएतका सेवाको विकास तथा विस्तार गरिने नीति उल्लेख भएको छ ।

प्रश्न नं. (११) बालबालिकाको स्वस्थ जन्म र स्वस्थ जीवन सम्बन्धी कार्यक्रमिक व्यवस्थाहरू कस्ता रहेका छन् ?

उत्तरः बालबालिकाको स्वस्थ ǔन्म र स्वस्थ ǖीवनका लागि प्रǔनन् तथा मातृ स्वास्éय सेवा
र बाल स्वास्éय सेवा अन्तर्गत कार्यक्रमिक ŏयवस्थाहरू प्रमुख रूपमा रहेका छन् । प्रǔनन् तथा मातृ स्वास्éय सेवा अन्तर्गत सुरęित मातृत्व कार्यक्रम र किशोरकिशोरी यौन तथा प्रǔनन्
स्वास्éय कार्यक्रम बालबालिकाको स्वस्थ ǔन्म र स्वस्थ ǖीवनसँग सम्बन्धित रहेका छन् भने बाल स्वास्éय अन्तर्गत समुदायमा आधारित एकीकृत नवǖात शिशु बालरोग ŏयवस्थापन, राष्ट्रिय खोप कार्यक्रम र बहुęेत्रीय पोषण कार्यक्रम बालबालिकाको स्वस्थ ǔन्म र स्वस्थ ǖीवनसँग
सम्बन्धित राष्ट्रिय कार्यक्रमहरू हुन् ।

प्रश्न नं. (१२) नेपालको प्रचलित कानून बमोजिम लि· पहिचान गर्न पाइन्छ कि पाइदैन ?

उत्तरः सुरęित मातृत्व तथा प्रǔनन् स्वास्éय अधिकार ऐन, २०७ल को दफा भ७ बमोǔिम कसैले गर्भमा रहेको भ्रूणको लिङ्ग पहिचान हुने कुनै कार्य गर्न वा गराउन, गर्भवती महिलालाई गर्भको

लिङ्ग पहिचान गर्न डर वा त्रास देखाई वा करकाप गरी वा धम्की दिई वा ललाई फकाई वा प्रलोभनमा पारी वा अनुचित प्रभाव, झुक्यानमा पारी, ॅोर ॅुलुम गरी दवाव दिन वा बाéय पार्न वा सोही बमोॅिम लिङ्ग पहिचान गरी गर्भपतन गराउन हुँदैन । कसैले यस्तो कार्य गरेमा यस ऐन, बमोॅिम कसूर गरेको मानिनेछ । मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ को दफा भ८८ को उपदफा

(८) बमोॅिम गर्भपतन गराउने उद्देश्यले गर्भमा रहेको भ्रूर्णको लिङ्ग पहिचान गर्ने वा गराउनेलाई तीन महिनादेखि छ महिनासम्म कैद र लिङ्ग पहिचान गरी गर्भपतन गर्ने वा गराउनेलाई सोही दफाको उपदफा (३) मा लेखिएको सॅायमा थप एक वर्षसम्म कैदको सॅाय हुनेछ ।

प्रश्न नं. (१३) कसैले गर्भपतन गर्न पाइन्छ कि पाईदैंन ? यदि पाइन्छ भने कस्तो-कस्तो अवस्थामा सुरक्षित गर्भपतन गराउन पाइन्छ ?

उत्तरः सुर£ित मातृत्व तथा प्रॅनन् स्वास्éय अधिकार ऐन, २०७ल को दफा ३ (ल) बमोॅिम प्रत्येक महिलालाई गर्भपतन सेवा प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ । सोही ऐन,को दफा भल र मुलुकी अपराध सहिता, २०७४ को दफा भ८९ बमोॅिम देहायको अवस्थामा गर्भवती महिलालाई
सुर£ित गर्भपतन गर्न पाउने अधिकार हुनेछः-

(क) गर्भवती महिलाको मञ्ॅुरीले बाह्र हप्तासम्मको गर्भ,

(ख) गर्भपतन नगराएमा गर्भवती महिलाको ज्यानमा खतरा पुग्न सक्छ वा निॅको शारीरिक वा मानसिक स्वास्éय खराब हुन सक्छ वा विकलाङ्ग बॅचा ॅन्मन्छ भनी इॅाॅत प्राप्त चिकित्सकको राय भई त्यस्ती महिलाको मञ्ॅुरी बमोॅिम अठ्ठाईस हप्तासम्मको गर्भ,

(ग) ॅवॅस्ती करणी वा हाडनाता करणीबाट रहन गएको गर्भ गर्भवती महिलाको मञ्ॅुरीले अठ्ठाईस हप्तासम्मको गर्भ,

(घ) रोग प्रतिरोधात्मक £मता उन्मुक्ति गर्ने ॅीवाणु (एच.आई.भी.) वा त्यस्तै प्रकृतिको अन्य निको नहुने रोग लागेको महिलाको मञ्ॅुरी बमोॅिम अठ्ठाईस हप्तासम्मको गर्भ,

(ल) भ्रूर्णमा कमीकमॅोरी भएको कारणले गर्भमै नष्ट हुन सक्ने वा ॅन्मेर पनि बाँॅन नसक्ने गरी गर्भको भ्रूर्णमा खराबी रहेको, वंशाणुगत खराबी वा अन्य कुनै कारणले भ्रूणमा अशक्तता हुने अवस्था रहेको भन्ने उपचारमा संलग्न स्वास्éयकर्मीको राय बमोॅिम गर्भवती महिलाको मञ्ॅुरी बमोॅिम अठ्ठाईस हप्तासम्मको गर्भ ।

माथिको अवस्थामा बाहेक कसैले पनि गर्भपतन गर्न वा गर्भपतन गराउने नियतले वा गर्भपतन हुन सक्छ भन्ने ॅानीॅानी वा विश्वास गर्नुपर्ने कुनै काम गरी, गर्भवती महिलालाई करकाप गरी,

धम्की दिई, ललाई फकाई गरी वा प्रलोभनमा पारी गर्भपतन गराउनु हुँदैन । यस्तो कार्य गरेमा
सुरÊात मातृत्व तथा प्रÜनन् स्वास्éय अधिकार ऐन, २०७ल बमोÜिम कसूर मानिने छ । मुलुकी अपराध संहिता २०७४ को दफा भ८८ को उपदफा (८) बमोÜिम गर्भपतन गराउने उद्देश्यले गर्भमा रहेको भ्रूणको लिङ्ग पहिचान गर्ने वा गराउनेलाई तीन महिनादेखि छ महिनासम्म कैद
र लिङ्ग पहिचान गरी गर्भपतन गर्ने वा गराउनेलाई सोही दफाको उपदफा (३) मा लेखिएको
सÜायमा थप एक वर्षसम्म कैदको सÜाय हुनेछ ।

प्रश्न नं. (१४) निःशुल्क स्वास्थ्य बीमा सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाहरू के-कस्ता रहेका छन् ? उत्तरः स्वास्éय बीमा ऐन, २०७४ को दफा (३) बमोÜिम प्रत्येक नेपाली नागरिक निःशुल्क
स्वास्éय बीमा कार्यक्रममा आवद्ध हुनु पर्ने, नवÜात शिशु, बालबालिका, Üेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका Öयक्ति तथा अशक्तलाई स्वास्éय बीमा कार्यक्रममा आवद्ध गर्नु निÜको संरÊक तथा अभिभावकको कर्तÖय हुने, वृद्धाश्रम, अनाथालय, बाल सुधार गृह लगायतका संस्थाहरूमा आश्रित Öयक्तिलाई स्वास्éय बीमा कार्यक्रममा आवद्ध गर्नु त्यस्तो संस्थाको Öयवस्थापकको कर्तÖय हुने भनी स्पष्ट Öयवस्था भएको छ । साथै सोही ऐन,को दफा (ल) बमोÜिम

स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम अन्तर्गत देहायको सुविधा प्रदान हुनेछः

(क) योग, पोषण शिÊा, बानी Öयहोरा सुधार, मनो-सामाÜिक परामर्श Üस्ता प्रवर्धनात्मक सेवा,

(ख) खोप, परिवार नियोÜन, सुरÊित मातृत्व Üस्ता प्रतिकारात्मक सेवा,

(ग) बहिरङ्ग, भर्ना उपचार, आकस्मिक, शल्यक्रिया, औषधि, स्वास्éय सहायता उपकरणÜस्ता उपचारात्मक सेवा,

(घ) निदानात्मक वा पुनर्स्थापना सम्बन्धी सेवा,

(ल) एम्बुलेन्स सेवा,

(च) तोकिए बमोÜिमका अन्य सेवा ।

प्रश्न नं. (१५) नेपालमा गर्भवती महिला, शिशु तथा बालपोषण सम्बन्धी के-कस्ता कार्यहरू रहेकाछन् ?

उत्तरः स्वास्éय तथा Üनसंख्या मन्त्रालयको तर्फबाट बालबालिकाका लागि आवश्यक विभिन्न खोपहरूका लागि राष्ट्रिय खोप, सुनौलो हÜार दिन, राष्ट्रिय पोषण, भिटामिन “ए” वितरण,
कुपोषण पुनर्स्थापना, एकीकृत बाल स्वास्éय, समुदायमा आधारित नवÜात शिशु तथा बालरोग Öयवस्थापन, बहुÊेत्रीय पोषण कार्यक्रम लगायतका कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । कर्णाली

ẹेत्रका ǚिल्लाहरू लगायत देशभर दलित समुदायका बालबालिकालाई पोषण भत्ता, अति दुर्गम हिमाली र पहाडी ǚिल्लाका ज्यान ǚोखिममा परेका गर्भवती र सुत्केरीका लागि राष्ट्रपति महिला उत्थान कार्यक्रम अन्तर्गत हेलिकप्टरबाट सुरẹित उद्धार र उपचार सहयोग कार्यहरूǚस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । यस अतिरिक्त तोकिएका स्वास्éय संस्थाहरूमा तोकिएका

स्वास्éय सेवा र औषधिहरू निःशुल्क प्रदान गर्ने गरिएको छ । यसैगरी गर्भवती महिला तथा नवǚात शिशु लẹित आकस्मिक प्रसूति सेवा, आधारभूत आकस्मिक प्रसूति सेवा, नवǚात शिशुको अत्यावश्यकीय सेवा, नवǚात शिशुको आकस्मिक सेवा, बृहत आकस्मिक प्रसूति सेवा,

सुरẹित मातृत्व प्याकेǚ ǚस्ता सेवाहरू सञ्चालनमा रहेका छन् ।

प्रश्न नं. (१६) बालबालिकाको स्वस्थ जन्म र स्वस्थ जीवन सम्बन्धी अधिकारको कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तहले के गर्न सक्छ ?

उत्तरः स्थानीय तहमा बालबालिकाको स्वस्थ ǚन्म र स्वस्थ ǚीवन सम्बन्धी अधिकारको कार्यान्वयन गर्न स्थानीय तहले निम्न कार्यहरू गर्न सक्नेछः-

- स्थानीय तहले निर्माण गरेको बाल अधिकार संरẹण तथा संवर्द्धन सम्बन्धी कार्यविधि, स्वास्éय सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमहरूमा बालबालिकाको सुरẹा, गर्भवती महिलाको सुरẹा, नियमित स्वास्éय ǚाँच लगायतका ǒयवस्थाहरू स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरी कार्यान्वयन गर्ने ।
- प्रत्येक बस्ती तथा वडामा गर्भवती महिलाको पहिचान गरी सोको अभिलेख दुखस्त राखी नियमित स्वास्éय ǚाँचका लागि सूचना, अनुगमन, सहायता, परामर्श, निःशुल्कभिटामिन, औषधी, सुरẹित सुत्केरी सेवा तथा अन्य प्रोत्साहनका कार्यक्रम लागू गर्ने ।
- सत् प्रतिशत शिशुहरूले सबै खोप पाउने ǒयवस्था मिलाउने ।
- गर्भमा रहेको शिशुको लिङ्ग पहिचान गर्ने कार्यलाई निखत्साहित गर्ने र त्यस्तो कार्यगर्नेलाई कानूनी कारवाही गर्ने ।
- विद्यालय, सडक, सार्वǚनिक यातायात, पार्क, उद्योग धन्दा, बǚार ẹेत्र तथा अन्य सार्वǚनिक स्थललाई बालबालिकाको लागि सुरẹित बनाउन बाल सुरẹा सम्बन्धीमापदण्ड बनाई लागू गर्ने ।
- विद्यालय ẹेत्रलाई हर्न निषेधित, सिमित गति तथा सडकमा ǚेब्रा क्रसको ǒयवस्था रविद्यालय ẹेत्र संकेत अनिवार्य राख्ने ǒयवस्था गर्ने ।

- विद्यालयका बालबालिका तथा समुदायका युवाहरूलाई विपद् प्रतिकार्य, प्राथमिक उपचारतथा उद्धार सम्बन्धी प्रशिeण प्रदान गर्ने ।
- स्थानीय तहमा स्काउट तथा रेडक्रसका समितिहरू बनाइ प्रशिeित र परिचालन गर्ने ।
- विभिन्न संक्रामक रोगǒयाधी वा महामारीका समयमा बालबालिकाको संरeण तथाउपचारलाई प्राथमिक eेत्रको रूपमा लागू गर्ने ।
- प्राकृतिक विपद् वा अन्य मानवीय संकटका समयमा पनि खोप तथा स्वास्éय सेवालाईनिरन्तरता दिने ǒयवस्था गर्ने ।
- विद्यालय नर्समार्फत विद्यालयमा प्रवर्धनात्मक, प्रतिकारात्मक र उपचारात्मक स्वास्éय सेवा दिने, विद्यार्थीहरूलाई पोषिलो खाना तथा सरसफाइबारे सचेत गराउने र पत्रुखाद्यनिखत्साहित गरी पोषणको अवस्थामा सुधार ल्याउने, यौन तथा प्रǚनन् स्वास्éय, मानसिक स्वास्éय, मुख तथा दाँत र आँखाको स्वास्éय ǚस्ता विषयमा परामर्श तथा स्वास्éयपरीeण गरी विद्यार्थीको स्वास्éय सुधारमा सहयोग गर्ने, विद्यार्थीमार्फत परिवार एवम् समुदायलाई स्वस्थ बनाउन सचेतना ǚगाउने तथा स्वस्थ ǚीवनशैली अपनाउन प्रोत्साहनगर्ने ।
- विद्यालयका शिeाक नर्सका साथै स्वास्éय केन्द्रमा रहेका स्वास्éयकर्मीहरूलाई मनोसामाǚिक विमर्शसम्बन्धी तालिम दिने ǒयवस्था गर्ने, मनोविमर्शकर्ता परिचालन गर्ने, ǚनशक्ति विकास गर्ने ।
- विद्यालय, घर परिवार, सार्वǚनिक स्थलमा स्वǚछ खानेपानीको ǒयवस्था गर्ने ।
- प्रत्येक परिवारलाई स्वास्éय बिमा अनिवार्य लागू गर्ने तथा आर्थिक अभावले उपचार गर्न नसक्ने बालबालिकाका लागि बाल कोष मार्फत सहयोग गर्ने ǒयवस्था मिलाउने तथा विपन्न परिवार तथा बालबालिकालाई निःशुल्क स्वास्éय बीमाको सुनिश्चित गर्ने ।
- स्वास्éयकर्मीहरूलाई बाल संरeणका बारेमा अभिमूखीकरण गरी कुनै बालबालिकाको उपचारका क्रममा दुǒर्यवहार हिंसा वा ǚोखिममा परेको आशंका भएमा नǚिकको प्रहरी वा बाल कल्याण अधिकारी/बाल अधिकार समितिलाई खबर गर्ने र सोको गोपनीयता कायम गर्दै थप अनुसन्धान र कारवाही गर्ने ǒयवस्था मिलाउने ।

अख) नाम, राष्ट्रियता र पहिचानको अधिकार कार्यन्वयन

प्रश्न नं. (१७) नेपालको संविधान (२०७२) मा नाम, राष्ट्रियता र पहिचानको अधिकार सम्बन्धी के-कस्ता व्यवस्था रहेका छन् ?

उत्तरः नेपालको संविधान (२०७२) मा नाम, राष्ट्रियता र पहिचानको अधिकार सम्बन्धी देहाय बमोǚमका Ŏयवस्थाहरू रहेका छन् -

- धारा भभ अनुसार कुनै पनि नेपाली नागरिकलाई नागरिकता प्राप्त गर्ने हकबाट वञ्चित गरिने छैन ।
- कुनै Ŏयक्तिको Ǔन्म हुँदाका बखत निǓको बाबु वा आमा नेपालको नागरिक रहेछ भने त्यस्तो Ŏयक्ति Ǔन्मको आधारमा नेपालको नागरिकता प्राप्त गरेको मानिनेछ ।
- Ǔन्मको आधारमा नेपालको नागरिकता प्राप्त गरेको नागरिकको सन्तानले बाबु र आमा दुवै नेपालको नागरिक रहेछन् भने निǓ बालिग भएपछि वंशǓको आधारमा नेपालको नागरिकता प्राप्त गर्नेछ ।
- त्यसैगरी नेपालभित्र फेला परेको पितृत्व र मातृत्वको ठेगान नभएको प्रत्येक नाबालक निǓको बाबु वा आमा फेला नपरेसम्म वंशǓको आधारमा नेपालको नागरिक ठहर्ने छ । नेपालको नागरिक आमाबाट नेपालमा Ǔन्म भई नेपालमा नै बसोबास गरेको र बाबुको पहिचान हुन नसकेको Ŏयक्तिलाई वंशǓको आधारमा नेपालको नागरिकता प्रदान गरिनेछ ।
- बालबालिकाको मौलिक हकको रूपमा धारा ३९(भ) अनुसार पनि प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो पहिचान सहित नामकरण र Ǔन्मदर्ताको हक हुनेछ भन्ने Ŏयवस्था रहेको छ ।

प्रश्न नं. (१८) नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३ र नेपाल नागरिकता (पहिलो संसोधन) अध्याधेश, २०७८ मा बालबालिकाको नाम, पहिचान र राष्ट्रियता सम्बन्धी के-कस्तो व्यवस्था उल्लेख भएकोछ ?

उत्तरः नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३ र नेपाल नागरिकता (पहिलो संसोधन) अĚयाधेश, २०७८मा बालबालिकाको नाम, पहिचान र राष्ट्रियता सम्बन्धी देहाय बमोǚमका Ŏयवस्थाहरू रहेका
छन् -

- ऐन,को दफा ३ बमोǚम कुनै Ŏयक्तिको Ǔन्म हुँदा निǓका बाबु वा आमा नेपालकोनागरिक रहेछ भने त्यस्तो Ŏयक्ति वंशǓको नाताले नेपालको नागरिक रहने,

- अéयाधेशको दफा २ को उपदफा (भ) बमोÎिÛम नेपालभित्र फेला परेको पितृत्व र मातृत्व ठेगान नभएको प्रत्येक नाबालक निÛको बाबु वा आमाको पत्ता नलागेसम्म वंशÛको नाताले नेपालको नागरिक मानिने,
- संवत २०७२ साल असोÛ ३ गते भन्दा अघि Ûन्मको आधारमा नेपालको नागरिकता प्राप्त गरेको नागरिकको सन्तानले बाबु र आमा दुवै नेपालको नागरिक रहेछन् भने निÛको उमेर सोह्र वर्ष पूरा भएपछि वंशÛको आधारमा नेपालको नागरिकता प्राप्त गर्ने,
- नेपालको नागरिक आमाबाट नेपालमा Ûन्म भै नेपालमा नै बसोबास गरेको र बाबुको पहिचान हुन नसकेको Öयक्तिले वंशÛको आधारमा नेपालको नागरिकता प्राप्त गर्नेछ,

प्रश्न नं. (१९) बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ मा बालबालिकाको पहिचान सम्बन्धी के-कस्ताअधिकारको व्यवस्था गरिएको छ ?

उत्तरः बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा ४ मा बालबालिकाको पहिचान सम्बन्धीदेहाय बमोÎिÛमका Öयवस्थाहरू उल्लेख गरिएका छन्ः-

- प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो पहिचान सहितको नामाकरण र दर्ताको हक हुनेछ ।
- बालबालिका Ûन्मेपछि निÛका बाबु वा आमाले बालबालिकाको नाम राखि प्रचलित कानून बमोÎिÛम नामाकरण र Ûन्मदर्ता गर्नुपर्नेछ ।
- Ûर्वÛस्ती करणी वा प्रचलित कानून बमोÎिÛम संÛाय हुने हाडनाता करणीबाट Ûन्मिएका बालबालिकाको आमाले चाहेमा आमाको नाममात्र उल्लेख गरी Ûन्मदर्ता गरिदिनु पर्दछ ।
- नाम राख्दा बाबु वा आमा तत्काल उपलब्ध नभएमा वा उपलब्ध हुन सक्ने सम्भावना नरहेमा त्यस्ता बालबालिकाले आफूलाई हेरचाह गर्ने निÛका परिवारका अन्य सदस्य वा संरहृकले राखे बमोÎिÛमको नाम पाउने छ ।
- प्रत्येक बालबालिकाले Ûन्मेपछि निÛको बाबु आमाको सहमतिबाट थर वा त्यस्तो सहमति हुन नसकेमा निÛको बाबुको थर आफ्नो नाम पछाडि प्रयोग गर्न पाउने छ ।
- बालबालिकाले चाहेमा बाबु वा आमा वा दुवैको थर प्रयोग गर्न पाउने छन् ।
- बालबालिकाको थरको विवाद उठेमा अन्यथा प्रमाणित भएकोमा बाहेक बाबुको थरप्रयोग गरेको मानिने छ ।
- पितृत्व ठेगाना नलागेका बालबालिकाको आफ्नो नामको पछाडि आमाको नाम राख्नपाउनेछन् ।

- बाबुआमा पत्ता नलागेका बालबालिकाले संरęकद्वारा दिएको थर प्रयोग गर्नेछन् । त्यसरी बालबालिकाको थर राखिदिदा बाल कल्याण अधिकारीलाई ǔानकारी दिनुपर्नेछ ।
- कुनै औपचारिक कानूनी काम कारवाही गर्दा वा लिखतमा कानून बमोǔिम बाबु, आमा तथा बाǔे बǔैको नाम उल्लेख गर्नुपर्ने भएमा त्यस्ता बालबालिकाको बाबु पत्ता नलागेको अवस्थामा निǔले आमा र बाबु, आमाको नाम उल्लेख गर्न सक्नेछन् तर आमाको नाम पनि पत्ता नलागेमा सोही ǒयहोरा उल्लेख गरे पुग्नेछ ।

प्रश्न नं. (२०) बालबालिकाको जन्मदर्ता सम्बन्धी के-कस्तो कानूनी व्यवस्था रहेको छ ?

उत्तर: ǔन्म, मृत्यु तथा अन्य ǒयक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐन, २०३३ मा बालबालिकाको ǔन्मदर्ता सम्बन्धी देहाय बमोǔिमका ǒयवस्थाहरू रहेका छन्-

- नेपालको ǔुनसकै ठाउँमा बालबालिकाको ǔन्म भएपश्चात निǔहरूको दर्ता गरी अभिलेख राख्ने सरकारको मुख्य कर्तǒय भएको हुँदा बालकको ǔन्म दर्ता गर्न दायित्वको रूपमा स्थानीय निकायलाई तोकिएको हुँदा परिवारमा बǔचा ǔन्मेको ३ल दिनभित्र स्थानीय वडा कार्यलयमा ǔन्मदर्ता गर्नुपर्दछ ।
- परिवारको मुख्य ǒयक्ति वा निǔको अनुपस्थितिमा परिवारको उमेर पुगेको ǒयक्तिले नाबालकको ǔन्म दर्ता गराउनु पर्दछ । नेपाल बाहिर ǔन्मेको छ भने ९० दिनभित्र ǔन्मदर्ता गराउनु पर्दछ ।
- ǔन्मदर्ताले ǒयक्तिको पहिचान स्थापित हुने, न्यायिक हक स्थापित हुनुको साथै राज्यबाट प्राप्त हुने सेवा, सुविधा र अवसर प्राप्त हुन्छ ।

प्रश्न नं. (२१) जन्म दर्ता गर्ने संस्था वा निकायका प्रमुखले इन्कार गरेमा कहाँ र कहिले उजुर गर्ने ? उत्तर: ǔन्म, मृत्यु तथा अन्य ǒयक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐन, २०३३ दफा भ४ बमोǔिम यदि कसैले ǒयक्तिगत घटना दर्ता गराउन आउने ǒयक्तिलाई दर्ता गराउन रोकेको वा छेकथुन गरेको वा भड्काएको ठहरेमा निǔ विरुद्ध ǔिल्ला प्रशासन कार्यलयमा उǔुरी गर्न सकिन्छ । यसमा प्रमुख ǔिल्ला अधिकारीले बढीमा २००1- (अęरेपी दुईसय खपैया)सम्म ǔरिवाना गर्न सक्छन् । यदि प्रमुख ǔिल्ला अधिकारीको निणर्य उपर चित्त नबुझेमा सम्बन्धित ǔिल्ला अदालतमा पुनरावेदन समेत गर्न सकिन्छ ।

प्रश्न नं. (२२) बालबालिकाको पहिचानको अधिकारको उल्लंघन भएमा के-कस्तो संजाय हुन सक्दछ ? उत्तर: बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा ७२(भ) अनुसार बालबालिकाको पहिचान तथा ǔन्मदर्ता र थर प्रयोग गर्ने सम्बन्धी अधिकारको उल्लंघन गर्ने कुनै ǒयक्ति, संस्था वा

निकायका प्रमुखलाई अदालतले पचास हǔार खपैंयाँसम्म ǔरिवाना तथा पीडितलाई उचितȩातिपूर्तिको ǒयवस्था सुनिश्चित गरिएको छ ।

प्रश्न नं. (२३) कुनै व्यक्ति, संस्था वा अन्य निकायले बालबालिकाको अधिकार प्रचलन नगराएमा स्थानीय तहको के-कस्तो भूमिका रहेको छ ?

उत्तरः बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा ६४ अनुसार बालबालिकाको अधिकार प्रचलन स्थानीय तहले देहाय बमोजिम गराउनु पर्दछ थ

- यदि कानून बमोिǔम बालबालिकाप्रति कसैले दायित्व पुरा नगरेमा सम्बन्धित बालबालिका रहेको स्थानीय तहको न्यायिक समितिमा निवेदन दिन सकिन्छ ।
- न्यायिक समितिले बाटोको म्याद बाहेक २४ घण्टाभित्र बालबालिकाको अधिकार उल्लंघन गर्ने ǒयक्तिलाई झिकाई आवश्यक ǔाँचबुझ गर्नुपर्दछ ।
- ǔाँचबुझ गर्दा सम्बन्धित ǒयक्तिले बालबालिकाको हक उल्लङ्घन गरेको वा बालबालिकाप्रतिको दायित्व पुरा नगरेमा न्यायिक समितिले निवेदन परेको ३० दिनभित्र बालबालिकाको अधिकार प्रचलन गराउन वा बालबालिका प्रतिको दायित्व पुरा गराउन न्यायिक समितिले सम्बन्धित संस्था, ǒयक्ति वा निकायलाई आदेश दिन सक्छ ।
- तर बालबालिकाको अधिकार उल्लंघनको प्रचलनका लागि सिधै उǔच अदालतमा समेत उǔर गर्न सकिन्छ । उǔच अदालतले उल्लंघनकर्ता संस्था, ǒयक्ति आदिलाई आदेश दिनुका साथै उचित ȩातिपूर्ति पनि भराउन सक्दछ ।

प्रश्न नं. (२४) स्थानीय तहले बालबालिकाको पहिचान तथा जन्मदर्ता सम्बन्धी अधिकारलाई कसरीकार्यान्वयन गराउन सक्दछ ?

उत्तरः बालबालिकाको पहिचान तथा ǔन्मदर्ता सम्बन्धी अधिकारको कार्यान्वयन स्थानीय तहलेदेहाय बमोिǔम गर्न सक्नेछः

- ǒयक्तिगत घटना दर्ताका लागि ǔन्म, मृत्यु तथा अन्य ǒयक्तिगत घटना (दर्ता गर्ने) ऐन,२०३३ को दफा ३ को उपदफा (२) बमोिǔम स्थानीय पञ्ǔकाधिकारी तोक्ने,
- प्रचलित कानून बमोिǔम बाबुआमाको अनिवार्य विवाह दर्ता तथा बालबालिकाकोǔन्मदर्ता गर्न प्रवर्धनात्मक तथा प्रचारात्मक कार्यहरू गर्ने,
- आफ्ना बालबालिकाको ǔन्मदर्ता गर्न इन्कार गर्ने अभिभावकलाई सम्झाइ बुझाइघटनाको सूचना दर्ता गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक सहयोग गर्ने,

- ǔन्मदर्ता भएको ६ महिनाभित्र बालबालिकाको उमेर, नाम र ǔात सǔयाउनका लागि दरखास्त परेमा ǔन्म, मृत्यु तथा ǒयक्तिगत घटना दर्ता ऐन, २०३३ को दफा ९क को उपदफा (२) बमोǔम सो सम्बन्धमा छानविन गरी निःशुल्क रूपमा सǔयाउने,
- बालविवाह लगायत स्वतः बदर हुने विवाहको परिणामबाट ǔन्मिएका शिशुको ǔन्म दर्ताका लागि सूचना परेमा ǔन्म, मृत्यु तथा ǒयक्तिगत घटना दर्ता ऐन, २०३३ को दफा
९क को उपदफा (२) बमोǔम अनिवार्य रूपमा ǔन्मदर्ता गरिदिने,
- बाबुआमाको ठेगान नभएका, बेवारिस बालबालिकाको ǔन्मदर्ताको हकमा बालबालिका
सम्बन्धी ऐन, २०७ल तथा अन्य प्रचलित कानून बमोǔमको संरϵकलाई सूचक बनाइ ǔन्मदर्ता गरिदिने,
- सडक बालबालिका, अनाथ बालबालिका तथा बलात्कृत भै ǔन्मेका, बालविवाहबाट ǔन्मेका, वैदेशिक रोǔगारीबाट फर्किएका महिलाबाट ǔन्मिई बाबु पहिचान नभएका, असुरϵत तथा अनुचित यौन सम्पर्कबाट ǔन्मिएका लगायतका शिशुको ǔन्मदर्ताका लागि तालुक अड्डामा लेखि पठाउने वा राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्लाई ǔानकारी दिई निकासका लागि आवश्यक समन्वय गर्ने ।
- कुनै बालबालिकाको ǔन्मदर्ता गर्ने सम्बन्धमा कुनै कानूनी अस्पष्टता रहन आएमा सिधै हुँदैन भनी सेवाग्राहीलाई नफर्काई सोको निकासका लागि तालुक अड्डामा लेखि पठाउने वा राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्लाई ǔानकारी दिई निकासका लागि आवश्यक समन्वयगर्ने ।

अग) बालबालिकामाथि हुने भेदभाव विभद्धको अधिकारको कार्यान्वयन

प्रश्न नं. (२५) नेपालको संविधान (२०७२) मा बालबालिकामाथि हुने भेदभाव विठद्धको अधिकार सम्बन्धी के-कस्ता व्यवस्थाहरू उल्लेख गरिएको छ ?

उत्तरः नेपालको संविधान (२०७२) ले बालबालिकामाथि हुने भेदभाव विखद्धका देहाय बमोÿमका अधिकारको Ŏयवस्था गरेको छ ।

- धारा भ८(२) बमोÿम सामान्य कानूनको प्रयोगमा कसैलाई उत्पत्ति, धर्म, वर्ण, ÿात, ÿाति, लिङ्ग, शारीरिक अवस्था, अपाङ्गता, स्वास्éय स्थिति, वैवाहिक स्थिति, गर्भावस्था, आर्थिक अवस्था, भाषा वा eेत्र, वैचारिक आस्था वा यस्तै अन्य कुनै आधारमा भेदभाव गरिने छैन ।
- धारा २४(भ) अनुसार कुनै पनि Ŏयक्तिलाई निÿको उत्पत्ति, ÿात, ÿाति, समुदाय, पेशा, Ŏयवसाय वा शारीरिक अवस्थाको आधारमा कुनै पनि निÿी तथा सार्वÿनिक स्थानमा कुनै प्रकारको छुवाछुत वा भेदभाव गरिने छैन ।

प्रश्न नं. (२६) बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ मा बालबालिकामाथि हुने भेदभाव विठद्धकोअधिकार सम्बन्धी के-कस्ता व्यवस्थाहरू उल्लेख गरिएको छ ?

उत्तरः बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल मा बालबालिकामाथि हुने भेदभाव विखद्धका देहाय बमोÿमका अधिकारको Ŏयवस्था गरिएको छ ।

- दफा ल अनुसार कुनै पनि बालबालिकालाई निÿको परिवार वा संरeकको धर्म, वर्ण, ÿात, लिङ्ग, उत्पत्ति, भाषा, संस्कृति, वैचारिक आस्था, शारीरिक वा मानसिक अवस्था, अपाङ्गता, वैवाहिक स्थिति, पारिवारिक हैसियत, पेशा, स्वास्थ स्थिति, आर्थिक वा सामाÿिक स्थिति, भौगौलिक eेत्र वा अन्य तरिकाले भेदभाव गरिने छैन ।
- कसैले बालबालिकाको पालनपोषण, शिeा, स्वास्थ उपचारमा छोरा, छोरी वा अघिल्लो पति, पत्नी वा पछिल्लो पति वा पत्नीबाट ÿन्मेका छोराछोरी बीचमा भेदभाव गर्न पाइदैन । त्यसैगरी आफ्ना छोराछोरी र धर्मपुत्रको बीचमा पनि कुनै पनि किसिमको भेदभाव गर्न पाईदैन ।
- त्यसैगरी कुनै महिला र पुखष वैवाहिक सम्बन्ध कायम हुनुअघि ÿन्मेका सन्तान र वैवाहिक सम्बन्ध कायम भएपछि ÿन्मेका सन्तानको बीचमा पनि भेदभाव गर्न पाईदैन ।

प्रश्न नं. (२७) बालबालिकाबीच भेदभाव कसरी हुन सक्दछ ? उत्तरः बालबालिकाबीच भेदभाव देहाय बमोÜिम हुन सक्दछः-

- बालबालिकाको परिवार वा संरęकको धर्म, वर्ण, Üात, लिङ्ग, उत्पति, भाषा, संस्कृति, वैचारिक आस्था, शारीरिक वा मानसिक अवस्था, अपाङ्गता, वैवाहिक स्थिति, पारिवारिक हैसियत, पेशा, स्वास्थ स्थिति, आर्थिक वा सामाÜिक स्थिति, भौगौलिक ęत्रका आधारमा बालबालिका बीच भेदभाव,
- बालबालिकाको पालनपोषण, शिęा, स्वास्थ उपचारका सम्बन्धमा- छोरा र छोरी वा अघिल्लो पति, पत्नी वा पछिल्लो पति वा पत्नीबाट Üन्मेका छोराछोरी बीचमा भेदभाव, आफ्ना छोराछोरी र धर्मपुत्रको बीचमा हुने भेदभाव, वैकल्पिक हेरचाहमा रहेका वा नरहेका बीच भेदभाव,
- कुनै महिला र पुखष वैवाहिक सम्बन्ध कायम हुनुअघि Üन्मेका सन्तान र वैवाहिक सम्बन्ध कायम भएपछि Üन्मेका सन्तानको बीचमा पनि भेदभाव,

प्रश्न नं. (२८) कुनै व्यक्ति, संस्था वा निकायले बालबालिकामाथि भेदभावजन्य व्यवहार गरेमा स्थानीय तहले के-कस्तो न्यायिक उपचार प्रदान गर्न सक्दछ ?

उत्तरः बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा ६४ अनुसार बालबालिकामाथि भेदभावÜन्य Öयवहार गरेको खण्डमा स्थानीय तहले देहाय बमोÜिम न्यायिक उपचार प्रदान गर्न सक्दछ ।

- बालबालिकामाथि कुनै Öयक्ति, संस्था वा निकायले भेदभावÜन्य Öयवहार गरेमा पीडित बालबालिका वा सरोकारवालाले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा ६४ को उपदफा (भ) बमोÜिम सम्बन्धित बालबालिका रहेको स्थानीय तहको न्यायिक समितिमा निवेदन दिन सक्दछन् ।
- बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा ६४ को उपदफा (२) बमोÜिम न्यायिक समितिले बाटोको म्याद बाहेक २४ घण्टाभित्र बालबालिकाको अधिकार उल्लंघन गर्ने Öयक्तिलाई झिकाई आवश्यक Üाँचबुझ गर्नुपर्दछ ।
- Üाँचबुझ गर्दा सम्बन्धित Öयक्तिले बालबालिकाको हक उल्लङ्घन गरेको वा बालबालिकाप्रतिको दायित्व पुरा नगरेमा न्यायिक समितिले निवेदन परेको ३० दिनभित्र बालबालिकाको अधिकार प्रचलन गराउन वा बालबालिकाप्रतिको दायित्व पुरा गराउन न्यायिक समितिले सम्बन्धित संस्था, Öयक्ति वा निकायलाई आदेश दिन सक्छ ।
- तर बालबालिकाको अधिकार उल्लङ्घनको प्रचलनका लागि सिधै उÜच अदालतमा समेत

उजुर गर्न सकिन्छ । उच्च अदालतले उल्लङ्घनकर्ता संस्था, व्यक्ति आदिलाई आदेश दिनुका साथै मनासिब बमोजिमको क्षतिपूर्ति भराइदिन सक्दछ ।

प्रश्न नं. (२९) स्थानीय तहले बालबालिकामाथि भेदभावजन्य व्यवहार हुन नदिन के गर्न गराउन सक्दछ ?

उत्तरः स्थानीय तहले बालबालिकामाथि हुने भेदभावजन्य व्यवहार हुन नदिन देहायका कार्यहरूगर्न सक्दछः-

- स्थानीय तहमा बालबालिका बीच हुने भेदभावका संरचनाहरू जस्तै घर परिवार, विद्यालय, सार्वजनिक स्थल, संस्था पहिचान गरी त्यस्ता क्षेत्रहरूको संरचनात्मक सुधारका लागि पहल गर्ने,
- स्थानीय तहमा बालबालिकाबीच हुने भेदभावजन्य व्यवहारको अन्त्यका लागि व्यवहारमा सकारात्मक सुधार ल्याउने खालका अभियानहरू सञ्चालन गर्ने,
- बालबालिका विरुद्ध हुनसक्ने भेदभावबारे तथा बालबालिकामा पार्ने असर, सोबाट बच्ने उपाय, घटना भैहालेमा उजुरी गर्ने निकाय तथा सहयोग लिने ठाउँहरू, आदिको बारेमा विभिन्न माध्यमबाट अभिभावक, बालबालिका, शिक्षक, स्थानीय जनप्रतिनिधि, समुदायबीच सचेतना अभिवृद्धि गर्ने,
- यस्ता घटनाहरू भएमा सोलाई नलुकाई कारवाहीका दायरामा ल्याउने,
- स्थानीय तहका सबै विद्यालय, निजी क्षेत्र, एवम् सामाजिक संस्थाहरूमा अनिवार्य रूपमा बालसंरक्षण मापदण्ड तथा आचार संहिता लागू गर्ने गराउने ।

घ. पारिवारिक वातावरणमा हुर्कन पाउने अधिकारको कार्यान्वयन

प्रश्न नं. (३०) प्रत्येक बालबालिकाले पारिवारिक वातावरणमा हुर्कन पाउने अधिकार सम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्था कस्तो रहेको छ ?

उत्तरः नेपालको संविधानको धारा ३९ को उपधारा (२) बमोÙम प्रत्येक बालबालिकालाई परिवारबाट शिϱा, स्वास्éय, पालनपोषण, उचित स्याहार, खेलकुद, मनोरञ्Ùन तथा सर्वाङ्गीण ŏयक्तित्व विकासको हक सुनिश्चित गरेको छ ।

प्रश्न नं. (३१) बालबालिकाको पारिवारिक वातावरणमा हुर्कन पाउने अधिकारका बारेमा कानूनीव्यवस्थाहरू के-कस्ता रहेका छन् ?

उत्तरः बालबालिकाको पारिवारिक वातावरणमा हुर्कन पाउने अधिकारका बारेमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा ६ र ७ मा देहाय बमोÙमका ŏयवस्था रहेका छन् ।

- कुनै पनि बालबालिकालाई निÙको इÙछा विपरित बाबु वा आमाबाट अलग वा भिन्न गर्न हुँदैन । बालबालिकाको पारिवारिक वातावरणमा हुर्कन पाउने दायित्व परिवार वा संरϱकको दायित्व रहने गरी तोकिएको छ ।
- प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो बाबु, आमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरϱकबाट उचित, हेरचाह वा संरϱण तथा पालनपोषण र माया प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ ।
- बालबालिकाको हेरचाह, पालन पोषण तथा संरϱण गर्ने सम्बन्धमा बाबुआमाको समान दायित्व हुन्छ तर बाबुआमा बीच सम्बन्ध विÙछेद भएको अवस्थामा पनि आर्थिक ϱमता अनुसार पालनपोषणको खर्च दुवैÙनाले ŏयहोर्नु पर्दछ ।
- कुनै पनि बाबु, आमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरϱकले आफ्नो छोराछोरी वा संरϱकत्वमा रहेका बालबालिकालाई वेवारिसे छोड्न पाईदैन ।
- बाबु, आमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरϱकले बालबालिकाको शिϱा, स्वास्थ, शारीरक तथा मानसिक विकासमा असर पर्ने गरी श्रम गराउन पाइदैन ।
- बाबु, आमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरϱकले ६ वर्ष उमेर नपुगेका बालबालिकालाई निवास वा अन्य स्थानमा एकलै छाड्न वा उमेर पुगेको ŏयक्तिको साथमा नलगाई एक्लै अन्यत्र पठाउन हुँदैन ।

प्रश्न नं. (३२) पारिवारिक वातावरणबाट बालबालिका कसरी बञ्चित हुन सक्दछन ? उत्तरः पारिवारिक वातावरणबाट बालबालिका देहाय बमोÙम बञ्चित हुन सक्दछन्-

- बाबुआमा दुवैको मृत्यु भै हेरचाह गर्ने कोही नभई अनाथ भएमा,
- बाबु वा आमामéये कोही एक भएपनि बालबालिकाको पालनपोषण गर्न सeृम नभएमा,
- बाबुआमालाई गम्भीर शारीरिक वा मानसिक अपाङ्गता वा अशक्तता भएको कारण बालबालिकाले उचित हेरचाह नपाएमा,
- विविध कारणले बाबुआमा थुनामा रहेमा वा बन्दी भएमा,
- üबरüस्ती करणी वा कानून बमोüम सüाय हुने हाडनाताबाट üन्मिएर परिवारबाटपरित्यक्त भएमा,
- बाबु, आमा वा अभिभावकबाट दुöर्यवहार, हिंसा वा बेवास्ता भएको कारणले परिवारमाबस्न नसक्ने वातावरण भएमा,
- परिवारको गरिबीका कारण üबरüस्ती वा बँधुवा प्रकृतिका वा üोखिमपूर्ण वा निकृष्टप्रकृतिको वा प्रचलित कानून विपरीत श्रममा संलग्न भई üीवनयापन गर्नुपरेमा,
- धुम्रपान, मद्यपान एवं अन्य लागूऔषधको कूलतमा फसेमा,
- बालबालिका विखद्धको कसूरबाट पीडित भएमा वा त्यस्तो üोखिममा रहेमा,
- विपद् वा सशस्त्र द्वन्द्वका कारणले बाबुआमा दुवै वा आमाबाबु मéये एक गुमाउन परेमा, वेपत्ता भएका वा आफू नै शारीरिक वा मानसिक रूपमा घाइते भएका वा अपाङ्गता भएमा ।

प्रश्न नं. (३३) सुरक्षित र बालमैत्री वातावरण तथा व्यवहार भनेको के हो ?

उत्तरः सुरeृात र बालमैत्री वातावरण तथा öयवहार भन्नाले देहायको अवस्थालाई üनाउँदछः-

- बालबालिकासँग सम्बन्धित निकायले बालबालिकालाई प्रदान गर्ने सेवा र बालबालिकालेप्रयोग गर्ने भौतिक संरचना तथा सामग्री बालमैत्री हुनु,
- बालबालिका रहने, हुर्कने, बस्ने, üोडिने वातावरण बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासकालागि बाधक नहुने सुनिश्चित गरिनु,
- स्थानीय तहमा कार्यरत बालबालिकासँग सम्बन्धित संस्थाले बालबालिकाको हक हित सम्बन्धी कुनै कार्य गरेमा वा गर्न लागेमा सो सम्बन्धमा बालबालिकालाई बुझ्ने गरी सूचना दिनु,
- स्थानीय तहमा कार्यरत बालबालिकासँग सम्बन्धित संस्थाले आफ्नो अधिकार eृोत्रभित्रका बालबालिकालाई प्रत्यeृ र दीर्घकालीन प्रभाव पार्ने निर्णय गर्नु पूर्व आफ्नो धारणा बनाउन सeृम भएका बालबालिकालाई निर्णय गर्न लागेको विषयमा आफ्नो धारणा öयक्त गर्ने अवसर प्रदान गर्नु,

- बालबालिकासँग सम्बन्धित संस्थामा कार्यरत ôयक्तिले बालबालिकालाई सेवा प्रदान गर्दा सम्मानपूर्ण बोली र ôयवहार अभिôयक्त गर्नु,
- बालबालिकासँग सम्बन्धित संस्थाले सो निकायका कर्मचारीलाई बाल अधिकार,बालमैत्री ôयवहार र बाल संरeृण सम्बन्धमा आवश्यक तालीम प्रदान गर्नु ।

प्रश्न नं. (३४) स्थानीय तहमा बालबालिकाको सर्वोत्तम हित कसरी निर्धारण गर्न सकिन्छ ? उत्तरः स्थानीय बाल अधिकार समिति, बाल कल्याण अधिकारी, सामाüिक संघ-संस्था तथाबालबालिकाका निम्ति सेवा प्रदायक निकायहरूले बालबालिकाको सन्दर्भमा निर्णय लिंदा निम्नबमोüिम सर्वोत्तम हित निर्धारण गर्न सकिन्छः-

- बालबालिकाको समग्र सामाüिक, पारिवारिक तथा शारीरिक अवस्थाको अéययन गरी आवश्यकताको पहिचान र प्राथमिकीकरण गर्ने,
- बालबालिकाको परिवार वा तोकिएको संरeृकको आर्थिक, सामाüिक पृष्ठभूमि अéययनगरी बालबालिकाका निम्ति शिeृा, स्वास्éय तथा सुरeृित हुन सक्ने नसक्ने निर्धारण गर्ने,
- बालबालिकासँग सम्बन्धित सवालमा उपलब्ध विकल्पहरूको सूची तयार गर्ने र सबैविकल्पको सबल पeृ र üोखिमता पहिचान गर्ने,
- सम्बन्धित बालबालिकाले आफ्नो विचार र अनुभव अभिôयक्त गर्न सक्ने भए उनीहरूकोधारणा लिखित रूपमा उतार गर्ने,
- सम्बन्धित बालबालिकाका लागि उपलब्ध विकल्पहरूमéये üोखिमरहीत वा सबैभन्दाकम üोखिम भएको विकल्प निर्धारण गर्ने,
- निर्धारित गरिएको सेवा ôयवस्थामा üोखिम न्यूनीकरणका कार्यहरू लागू गर्ने,
- नियमित रूपमा बालबालिकाको अवस्था अनुगमन मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदन सङ्कलन गर्ने,
- निर्णय गर्ने अधिकारी वा अदालतले बालबालिकाको उüचतम हित निर्धारण गर्नेप्रयोüनका निमित्त सम्बन्धित eृत्रका विशेषज्ञ वा विज्ञको धारणालाई प्रमाणमा लिन सकिने,
- निर्णय गर्ने अधिकारी वा अदालतले बालबालिकाको उüचतम हित निर्धारण गर्दा निर्णयगर्नुपर्ने विषयमा स्थापित भएको अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता र अभ्यासलाई उचित महŒव दिन सकिने ।

प्रश्न नं. (३५) स्थानीय तहले बालबालिकाको पारिवारिक वातावरणमा हुर्कन पाउने अधिकारकोप्रचलन के-कसरी गराउन सक्दछ ?

उत्तर: स्थानीय तहको पारिवारिक वातावरण हुर्कन पाउने वातावरणको प्रचलन बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा ६४ बमोÛिमको कुनै Öयक्ति, संस्था वा निकायले दायित्व पालनानगरेमा देहाय बमोÛिम प्रचलन गराउन सक्दछ ।

- बालबालिका वा सरोकारवालाले सम्बन्धित बालबालिका रहेको स्थानीय तहको न्यायिक समितिमा निवेदन दिन सक्दछन्
- न्यायिक समितिले बाटोको म्याद बाहेक २४ घण्टाभित्र बालबालिकाको अधिकार उल्लंघन गर्ने Öयक्तिलाई झिकाई आवश्यक Ûाँचबुझ गर्नुपर्दछ ।
- Ûाँचबुझ गर्दा सम्बन्धित Öयक्तिले बालबालिकाको हक उलंघन गरेको वा बालबालिकाप्रतिको दायित्व पुरा नगरेमा न्यायिक समितिले निवेदन परेको ३० दिनभित्र बालबालिकाको अधिकार प्रचलन गराउन वा बालबालिकाप्रतिको दायित्व पुरा गराउँन न्यायिक समितिले सम्बन्धित संस्था, Öयक्ति वा निकायलाई आदेश दिन सक्छ ।
- तर बालबालिकाको अधिकार उल्लंघनको प्रचलनका लागि सिधै उÛच अदालतमा समेत उÛुर गर्न सकिन्छ । उÛच अदालतले उल्लंघनकर्ता संस्था, Öयक्ति आदिलाई आदेश दिनुका साथै उचित eातिपूर्ति भराइदिन सक्दछ ।

प्रश्न नं. (३६) स्थानीय तहले बालबालिकाको पारिवारिक वातावरणमा हुर्कन पाउने अधिकारकोकार्यान्वयन कसरी गराउन सक्दछ ?

उत्तर: बालबालिकाको पारिवारिक वातावरणमा हुर्कन पाउने अधिकारको कार्यान्वयन स्थानीयतहले देहाय बमोÛिम गर्न सक्नेछः

- स्थानीय तहले तÛुमा गरेको बाल अधिकारको संरeण तथा संवर्द्धन सम्बन्धी स्थानीयकानूनमा बालबालिकाको पारिवारिक वातावरणमा हुर्कन पाउने Öयवस्था समावेश गर्ने,
- बालबालिकाको हेरचाह, पालन पोषण तथा संरeण गर्ने सम्बन्धमा बाबुआमाको समानदायित्व हुने विषयमा सचेतीकरण गर्ने,
- बालबालिकाको हेरचाह, पालनपोषण तथा संरeण गर्न बाबुआमा सeाम हुँदाहुँदै पनिदायित्वबाट पन्छिन् खोÛमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा ६४ बमोÛिम स्थानीय न्यायिक समितिमार्फत दायित्व पुरा गराउन आदेश दिने,

- बाल अधिकार समिति मार्फत विशेष संरęणका आवश्यकता भएका बालबालिकालाई निŭका आमाबाबुसँग राख्न आवश्यक कार्यक्रमहरू तयार गरी स्वीकृत गराई कार्यान्वयन गर्ने,
- बालबालिकालाई हिंसा, दुöर्यवहार वा बेवास्ताबाट ŭीगाउने वा स्वास्éय उपचारका लागि बाहेक बालबालिकालाई बाबुआमा वा परिवारबाट छुट्याउने गरी सहयोग गर्न वा
  सो प्रयोŭनका निमित्त कुनै पनि किसिमको सिफारिस नगर्ने,
- विशेष संरęणको आवश्यकता भएका बालबालिका लगायत ŭोखिम उन्मुख बालबालिका तथा परिवारका पहिचान गरी निŭहरूका अभिलेख दुखस्त राखी आवश्यकताका आधारमा परिवारको ŭीविकोपार्ŭन लगायतका सहयोग कार्यक्रमसँग आबद्ध गराउने,
- बालबालिका लęित सामाŭिक सुरęा कार्यक्रममा ŭोड दिने ।

अङ) गोपनीयताको अधिकार कार्यान्वयन

प्रश्न नं. (३७) नेपालको संविधानमा बालबालिकाको गोपनीयता सम्बन्धी के-कस्ता व्यवस्थाहरूउल्लेख भएका छन् ?

उत्तरः नेपालको संविधान (२०७२)को मौलिक हक अन्तर्गत धारा २८ मा कुनै पनि ŏयक्तिको ŭीउ, आवास, सम्पत्ति, लिखत, तéयाङ्क, पत्राचार र चरित्र सम्बन्धी विषयको गोपनीयता कानूनबमोŭिम बाहेक अनतिक्रम्य हुनेछ भन्ने ŏयवस्था उल्लेख भएको छ ।

प्रश्न नं. (३८) बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ मा बालबालिकाको गोपनीयता सम्बन्धी के-कस्ताव्यवस्थाहरू उल्लेख भएका छन् ?

उत्तरः बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा भभ बमोŭिम बालबालिकाको देहायबमोŭिम गोपनीयताको अधिकार हुनेछ ।

- प्रत्येक बालबालिकालाई निŭको ŭीउ, आवास, लिखत, तéयाङ्क, पत्राचार र चरित्र सम्बन्धी विषयमा गोपनीयता हुनेछ ।
- कसैले पनि बालबालिकालाई चरित्रमा आघात पार्ने वा निŭलाई लाŭ ग्लानी वा अपहेलना हुने किसिमको निŭको ŏयक्तिगत सूचना, विवरण, फोटो, भिडियोको सिर्ŭना, सूचना सङ्कलन प्रकाशन, मुद्रण, प्रर्दशन बिक्री वितरण वा कुनै पनि माéयमबाट प्रवाह गर्न वा गराउँन नहुने ।
- बाल अदालत, प्रहरी कार्यालय, संरęाक, अभिभावक वा अन्य निकायबाट कसूरŭन्य कार्यको आरोप लागेका वा पीडित बालबालिकाको नाम थर, ठेगाना, उमेर, लिङ्ग, पारिवारिक पृष्ठभूमि, आर्थिक स्थिति, कसूर तथा त्यस सम्बन्धमा कुनै कारवाही भएको भए सो लगायत बालबालिकाको पहिचान खुल्ने विवरण गोप्य राख्नु पर्दछ । यसरी गोप्य राखिएको बालबालिकाका विवरण कानून बमोŭिम बाहेक अन्यन्त्र प्रयोग गर्न दिनु हुँदैन ।
- तर अéययन वा सोध कार्यका लागि कुनै विवरण प्रकाशित गर्नु परेमा बालबालिका र निŭको परिवारको नाम, थर, ठेगाना तथा अन्य पहिचान नखुल्ने गरी वा लिङ्गमात्र उल्लेख गरी प्रकाशन गर्न सकिने छ ।

प्रश्न नं. (३९) स्थानीय तहले बालबालिकाको गोपनीयताको अधिकारको कार्यान्वयन कसरी गराउन सक्दछ ?

उत्तर: स्थानीय तहले बालबालिकाको गोपनीयताको अधिकारको कार्यान्वयनका लागि देहायका कार्यहरू गर्न सक्दछ:-

- स्थानीय तहले तǘमा गर्ने बाल अधिकार संरęण तथा संवर्द्धन सम्बन्धी कार्यविधिमा बालबालिकाको गोपनीयता सम्बन्धी स्पष्ट ŏयवस्थाहरू उल्लेख गर्ने,
- प्रचलित कानून बमोǖम प्रकाशित गर्नुपर्ने सूचना तथा प्रतिवेदन प्रकाशन गर्दा बालबालिकाको गोपनियताको हकको सम्मान गर्ने,
- बालबालिकाको ęत्रमा कार्यरत निकाय तथा संघसंस्थामा बालबालिकाको गोपनीयता कायम राख्न सचेतना बढाउने,
- कुनै पनि घटनाको गम्भीरताका आधारमा बालबालिकाको उद्धारदेखि कारवाहीसम्मका क्रममा स्थानीय तहका कर्मचारी तथा पदाधिकारीहरूले विशेष सतर्कता अपनाई सम्बन्धित बालबालिकाको गोपनीयता कायम राख्ने,
- स्थानीय तहमा बालबालिकाका ęत्रमा हुने अéययन अनुसन्धानमा बालबालिकाको गोपनीयताको अधिकार अनिवार्य रूपमा पालना गर्नेगरी आचारसंहिता निर्माण गर्ने,
- बालबालिकालाई ǚवǚस्ती, बल, धम्की प्रयोग गरी साęी बनाउने, कुनै पनि घटनाको बारेमा भन्न लगाउने कार्यको निखत्साहित गर्ने,
- विद्यालयमा गोपनीयता सम्बन्धी आचारसंहिता तǘमा गरी कार्यान्वयन गराउने,

अच) अपा•ता भएका बालबालिकाको विशेष अधिकार कार्यान्वयन ।

प्रश्न नं. (४०) नेपालको संविधानमा अपाङ्गता भएका बालबालिका सम्बन्धी विशेष अधिकार के-कस्ता रहेका छन् ?
उत्तरः नेपालको संविधान (२०७२) को मौलिक हक अन्तर्गत धारा ३९ मा अपाङ्गता भएकाबालबालिकालाई राज्यबाट विशेष संरeृण र सुविधा पाउने हक हुने तथा धारा ४३ मा अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई कानून बमोƯम सामाƯक सुरeृाको हक हुने सुनिश्चित गरिएको छ ।

प्रश्न नं. (४१) अपाङ्गता भएका बालबालिका सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाहरू के-कस्ता रहेका छन् ? उत्तरः बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल, अपाङ्गता भएका Őयक्तिको अधिकार सम्बन्धी ऐन,२०७ल मा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको हक, हित र अधिकारको संरeृण तथा संवर्द्धन सम्बन्धी Őयवस्थाहरू उल्लेख भएका छन् । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा भ२ तथा अपाङ्गता भएका Őयक्तिको अधिकार सम्बन्धी ऐन, २०७४को दफा २० मा अपाङ्गता भएका बालबालिका सम्बन्धी देहाय बमोƯम विशेष संरeृणको Őयवस्था गरिएको छ ।

- आफ्नो मान प्रतिष्ठा सुनिश्चत गर्ने, आत्मनिर्भरता प्रवर्धन गर्ने, समाƯमा सक्रियखपले सहभागी हुने तथा सम्मानƯनक रूपमा बाँƯन पाउने ।
- विशेष हेरचाह पाउने र समाƯमा घुलमिल हुने तथा आफ्नो Őयक्तिगत विकासका लागि शिeृा, खेलकुद, तालिम, स्वास्थ स्याहार सेवा, पुनर्स्थापना सेवा, रोƯगारीको तयारी तथा मनोरञ्Ưनका अवसर प्राप्त गर्ने,
- सार्वƯनिक सेवा, सुविधामा समान पहुँच र उपभोगको अधिकार हुने,
- अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई अन्य बालबालिका सरह समान आधारमा निƯलाई प्रभाव पर्ने विषयमा आफ्नो धारणा Őयक्त गर्ने र उनीहरूका धारणालाई उमेर र परिपक्वताका आधारमा उचित सम्मान दिइने,
- अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई निƯको सर्वोत्तमहितका लागि अदालतबाट आदेश भएको अवस्थामा बाहेक अपाङ्गता भएका कारणबाट निƯको घरपरिवारबाट अलग नगराउने,
- अपाङ्गताको किसिम अनुसार सिकाइ आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्ने पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र शिeृणसिकाइ लगायतका उपयुक्त Őयवस्था प्राप्त गर्ने,
- तोकिए बमोƯमको विशेष संरeृणको अधिकार हुने ।

प्रश्न नं. (४२) अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धी नियमावली, २०७७ मा अपाङ्गत भएकाबालबालिकाका लागि के-कस्ता व्यवस्थाहरू उल्लेख भएका छन् ?

उत्तरः अपाङ्गता भएका ŏयक्तिको अधिकार सम्बन्धी नियमावली, २०७७ मा अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि देहायका ŏयवस्थाहरू उल्लेख भएका छन् । बालबालिका सम्बन्धी ऐन,
२०७ल को दफा भ२ तथा अपाङ्गता भएका ŏयक्तिको अधिकार सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा २० मा अपाङ्गता भएका बालबालिका सम्बन्धी देहाय बमोüम विशेष संरeृणको ŏयवस्था गरिएको छ ।

- अपाङ्गता भएका बालबालिकाको हेरचाह तथा स्याहारको लागि परिवारका सदस्य वा संरeृकलाई आवश्यक तालिम तथा आय आर्üन सम्बन्धी ŏयवसाय गर्न सहयोग गर्ने,
- अपाङ्गता भएका बालबालिकाको रोगको शिघ्र पहिचान, उपचार, औषधी र परामर्श सेवा स्थानीय स्वास्éय केन्द्रबाट उपलब्ध हुने गरी आवश्यक ŏयवस्था मिलाउने,
- स्थानीय तहमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको खेलकुद र मनोरञ्üनको लागि विशेषŏयवस्था गर्ने गरी आवश्यक ŏयवस्था मिलाउने,
- स्थानीय स्वास्éय केन्द्र र अस्पतालमा प्रारम्भिक अपाङ्गता पहिचान, परामर्श तथाआधारभूत स्वास्éय सम्बन्धी पुनर्स्थापनाको लागि आवश्यक eृमता विकास र मानव स्रोतको ŏयवस्थापन गर्ने,
- अपाङ्गता भएका बालबालिकाको आँखा, नाक, कान, घाँटी, अडियोग्राम üाँच लगायतको सेवा स्थानीय स्वास्éय संस्थाबाट प्राप्त गर्ने,
- बालबालिकाको उमेर अनुसार बौद्धिक र शारीरिक विकास नभएमा वा उमेर अनुसारका लeृणहरू नदेखिएमा परिवारका सदस्य वा सामाüिक कार्यकर्ताहरूले यस्तो सूचना वडा कार्यालयमा दिन सक्ने गरी आवश्यक ŏयवस्था गर्ने,
- स्थानीय तह मार्फत अपाङ्गता पहिचान भएका बालबालिकाको लागि आवधिक रूपमा अपाङ्गताको अवस्थाको मूल्याङ्कन, सेवा सुविधा पुनरावलोकन तथा आवश्यक थेरापी लगायत अन्य सेवाहरूको ŏयवस्था गर्ने ।

प्रश्न नं. (४३) अपाङ्गता भएका बालबालिकाको अधिकार कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तहले के गर्न सक्दछ ?

उत्तरः संविधान तथा कानूनमा सुनिश्चित गरिएको अपाङ्गता भएका बालबालिकाको अधिकार कार्यान्वयन स्थानीय तहले देहाय बमोüम गर्न सक्नेछः-

- स्थानीय तहले तüमा गर्ने बाल अधिकार संरeाण तथा संवर्द्धन सम्बन्धी कार्यविधि, नीतिमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको अधिकार कार्यान्वयन सम्बन्धी öयवस्थाहरू उल्लेख गर्ने,
- अपाङ्गता भएका बालबालिकाको प्रारम्भिक बाल विकास तथा विद्यालय शिeाामा पहुँच अभिवृद्धिका लागि प्रवर्धनात्मक कार्यहरू गर्ने तथा अपाङ्गतामैत्री शिeाणसिकाइ सामग्री (आवश्यक विशेष सफ्टवेयर सहितको कम्प्युटर वा उपकरण वा अडियो, ब्रेल, सरल भाषा तथा चित्रात्मक, ठूलो छापा, भिडियो, सांकेतिक भाषा)को öयवस्था गर्ने,
- स्थानीय तहमा निर्माण गरिने सार्वüनिक भौतिक संरचनाहरू अपाङ्गमैत्री बनाउन नीतिगतनिर्णय गर्ने, कार्यान्वयन गर्ने, मापदण्ड लागू गर्ने,
- अपाङ्गता भएका बालबालिकाको नियमित स्वास्éय परीeाण तथा उपचारको öयवस्था मिलाउने,
- स्थानीय तहमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको तéयाङ्क अéयावधिक गरी सामाüक सुरeाा प्रणालीको दायरामा ल्याउने,
- स्थानीय तहका बालबालिका केन्द्रित संरचनाहरू (स्थानीय बाल अधिकार समिति,बालमैत्री स्थानीय शासन समिति, विद्यालय öयवस्थापन समिति, स्वास्éय öयवस्थापन समिति, मानव बेचबिखन विखद्धको समिति, बालक्लब, सञ्üाल, बालसंस्था, प्रारम्भिकबाल विकास समिति) अपाङ्गता भएका बालबालिकाको सहभागिता अनिवार्य गर्ने,
- स्थानीय तहको योüना तüमा प्रक्रियामा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको सहभागिताअनिवार्य गर्ने,
- अपाङ्गता भएका बालबालिका लeित खेलकुद गतिविधिहरू सञ्चालन गर्ने,
- अपाङ्गतामैत्री सार्वüनिक यातायातको öयवस्था मिलाउने,
- अपाङ्गताका आधारमा कुनै पनि खाले विभेद गर्न तथा अवसरबाट बंचित गर्न नहुनेबारे सचेतनामूलक कार्य गर्ने,
- अपाङ्गता भएका बालबालिकाको उपचार, पुनर्स्थापना, दिवा स्याहार सम्बन्धी कार्यलाईप्राथमिकताका साथ कार्यान्वयन गर्ने ।

अछ) खेलकुद, मनोरञ्जन तथा सांस्कृतिक अधिकारको कार्यान्वयन

प्रश्न नं. (४४) नेपालको संविधानमा बालबालिकाको खेलकुद, मनोरञ्जन तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी के-कस्ता व्यवस्थाहरू रहेका छन् ?

उत्तरः नेपालको संविधान (२०७२) को धारा ३९(२) मा प्रत्येक बालबालिकालाई परिवार तथा राज्यबाट शिeाा, स्वास्éय, पालन पोषण, उचित स्याहार, खेलकुद, मनोरञ्ûन तथा सर्वाङ्गिण ŏयक्तित्व विकासको हक सुनिश्चित गरिएको छ ı

प्रश्न नं. (४५) बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ मा बालबालिकाको खेलकुद, मनोरञ्जन तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी व्यवस्थाहरू के-कस्ता रहेका छन् ?

उत्तरः बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा भ४ मा बालबालिकाको खेलकुद, मनोरञ्ûन तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी देहायका ŏयवस्थाहरू उल्लेख भएका छन्-

- उमेर र खची अनुसारको खेल खेल्ने र खेलकुदमा सहभागी हुने अधिकार,
- प्रत्येक विद्यालयले बालबालिकालाई खेलकुदमा सहभागी हुन प्रोत्साहन गर्ने र त्यसकोलागि आवश्यक उपयुक्त खेलकुदको सामग्रीको ŏयवस्था गर्नुपर्ने,
- आफ्नो उमेर, खची र आवश्यकता अनुसार बालमैत्री मनोरञ्ûन गर्ने अधिकार,
- आफ्नो हित प्रतिकुल नहुने गरी आफ्नो धर्म, संस्कृति, चलन रीतिरिवाû र आस्थाअनुखप सांस्कृतिक क्रियाकलापमा भाग लिने अधिकार वा सहभागी हुने अधिकार ı

यस अतिरिक्त स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४का दफा भ२मा वडा समितिको काममा बाल उद्यानको ŏयवस्था गर्ने, वडाभित्र खेलकुद पूर्वाधारको विकास गर्ने, अतिरिक्त शैeिाक क्रियाकलापको सञ्चालन गर्ने लगायतका कुरा उल्लेख गरेको छ ı

प्रश्न नं. (४६) बालबालिकाको खेलकुद, मनोरञ्जन र सांस्कृतिक अधिकार कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तहले के गर्न सक्दछ ?

उत्तरः संविधान तथा कानूनमा सुनिश्चित गरिएको बालबालिकाको खेलकुद, मनोरञ्ûन र सांस्कृतिक अधिकार स्थानीय तहले देहाय बमोिûम कार्यान्वयन गर्न सक्नेछ :-

- स्थानीय तहले तûुमा गर्ने बाल अधिकार संरeाण तथा संवर्द्धन सम्बन्धी कार्यविधि,नीतिमा बालबालिकाको खेलकुद, मनोरञ्ûन र सांस्कृतिक अधिकार कार्यान्वयन सम्बन्धी ŏयवस्थाहरू उल्लेख गर्ने,

- प्रत्येक विद्यालयमा पठनपाठनको अतिरिक्त बालबालिकालाई खेलकुदमा सहभागी हुनप्रोत्साहन गर्ने तथा खेलकुदको स्थल र सामग्रीको ôयवस्थापन सम्बन्धी नीतिगत निर्णय गर्ने,
- बालबालिकाको मनोरञ्ùन तथा विकासका लागि बाल उद्यान तथा खेल मैदानको स्थापना गर्ने,
- खेल प्रशिeृण, प्रशिeृण केन्द्र, खेलकुदका क्लब तथा संगठनहरू निर्माण तथा परिचालनगर्ने,
- बालबालिकाको उमेर, रूची र आवश्यकता अनुसारको बालमैत्री मनोरञ्ùनका गतिविधि सञ्चालन गर्ने,
- स्थानीय संस्कृति, परम्परा, चालचलनको संवर्द्धन तथा प्रवर्धनका लागि बालबालिकाको रचनात्मक सहभागिताका गतिविधि सञ्चालन गर्ने,
- धर्म, संस्कृति, परम्परा, चालचलनको नाममा बालबालिकामाथि हुने हिंसा, दुôर्यवहार,विभेदको अन्त्यका लागि सचेतनामूलक अभियानहरू सञ्चालन गर्ने
- बालबालिकाको सहभागितामा बालमैत्री खेलकुद, मनोरञ्ùनका गतिविधिहरू सञ्चालनकालागि आवश्यक सहयोग तथा सहùीकरण गर्ने,
- मनोरञ्ùनका विविध सामग्रीहरूमा बालबालिकाको गलत प्रयोग रोक्न अभियान सञ्चालन गर्ने,
- नियमित रूपमा स्थानीय तह स्तरीय खेलकुद तथा कला लगायत बालबालिकाको सिùनात्मक eृमता प्रस्फुटन सम्बन्धी प्रतियोगिताहरू सञ्चालन गर्ने तथा यस्ता कार्यक्रमहरूलाई बालिका मैत्री एवम् अपाङ्गता मैत्री बनाउन éयान दिने ।

अज) अनिवाय तथा नि:शुल्क शिक्षाको अधिकार कार्यान्वयन

प्रश्न नं. (४७) नेपालको संविधान (२०७२) मा बालबालिकाको अनिवार्य तथा नि:शुल्क शिक्षा सम्बन्धी के-कस्तो अधिकार रहेको छ ?

उत्तर: नेपालको संविधान (२०७२) को धारा ३भ, ३९ र ४० मा देहायबमोlिüम शिeा पाउने हकको ŏयवस्था गरिएको छ l

- प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत तहसम्मको शिeा अनिवार्य र नि:शुल्क तथा माéयमिक तहसम्मको शिeा नि:शुल्क पाउने हक हुने,
- अपाङ्गता भएका र आर्थिक खपले विपन्न नागरिकलाई कानून बमोlिüम नि:शुल्क उüच शिeा पाउने हक हुने,
- दृष्टिविहीन नागरिकलाई ब्रेललिपी तथा बहिरा र स्वर वा बोलाई सम्बन्धी अपाङ्गता भएका नागारिकलाई सांकेतिक भाषाको माéयमबाट कानून बमोlिüम नि:शुल्क शिeा पाउने हक हुने l
- दलित विद्यार्थीलाई प्राथमिकदेखि उüच शिeासम्म कानून बमोlिüम छात्रवृत्ति सहित नि:शुल्क शिeाको ŏयवस्था गरिने तथा प्राविधिक र ŏयावसायिक उüच शिeामा दलितका लागि कानून बमोlिüम विशेष ŏयवस्था गरिने l

प्रश्न नं. (४८) बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ मा बालबालिकाको नि:शुल्क शिक्षा सम्बन्धीके-कस्ता अधिकारहरू रहेका छन् ?

उत्तर: बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा भल बमोlिüम बालबालिकाको शिeा सम्बन्धी देहायबमोlिüम अधिकारहरू रहेका छन् l

- आधारभूत तहसम्मको शिeा अनिवार्य र नि:शुल्क तथा माéयमिक तहसम्मको शिeानि:शुल्क रूपमा बालमैत्री वातावरणमा पाउने अधिकार,
- दलित बालबालिकाका प्रचलित कानून बमोlिüम छात्रवृत्ति सहितको नि:शुल्क शिeापाउने अधिकार l

प्रश्न नं. (४९) अनिवार्य तथा नि:शुल्क शिक्षा सम्बन्धी ऐन, २०७५ मा बालबालिकाको अनिवार्य तथानि:शुल्क शिक्षा सम्बन्धी के-कस्तो व्यवस्था रहेका छन् ?

उत्तर: अनिवार्य तथा नि:शुल्क शिeा सम्बन्धी ऐन, २०७ल मा शिeाको अधिकारबारे बृहत् रूपमा उल्लेख गरिएको छ भने दफा ४, ६ र ८मा देहायका ŏयवस्था गरिएको छ:-

- प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत तहसम्मको शिeा प्रदान गर्ने दायित्व र तत् सम्बन्धी आवश्यक ŏयवस्था मिलाउने िüम्मेवारी नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहकोहुनेछ ।
- प्रत्येक नागरिकलाई माéयमिक तहसम्मको शिeा प्रदान गर्ने दायित्व राज्यको हुनेछ ।
- प्रत्येक स्थानीय तह मार्फत राज्यले चार वर्ष पूरा भई तेह्र वर्ष उमेर पूरा नभएका प्रत्येक बालबालिकालाई आधारभूत तहसम्म अनिवार्य शिeा प्रदान गर्ने ŏयवस्था गर्नु पर्नेछ ।
- स्थानीय तहले प्राकृतिक विपद्, दुर्घटना, आकस्मिक घटना लगायतका अन्य कारणबाट प्रभावित बालबालिकालाई सुरeित रूपमा आधारभूत तहसम्मको शिeा प्रदान गर्ने ŏयवस्था गर्नु पर्नेछ ।
- प्रत्येक बालबालिकालाई निüको अभिभावकको बासस्थानबाट पायक पर्ने अर्थात २ किलोमिटर भित्रको विद्यालयबाट आधारभूत तह वा माéयमिक तहसम्मको शिeा प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ ।

प्रश्न नं. (५०) बालबालिकाको अनिवार्य तथा नि:शुल्क शिक्षा सम्बन्धी अधिकार कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तहले के गर्न सक्दछ ?

उत्तर: संविधान, कानून तथा नीतिमा ŏयवस्था गरिएको अनिवार्य तथा नि:शुल्क शिeा सम्बन्धी अधिकार कार्यान्वयन स्थानीय तहले देहाय बमोिüम गर्न सक्दछः-

- स्थानीय तहले तüुमा गर्ने बाल अधिकार संरeण तथा संवर्द्धन सम्बन्धी कार्यविधिमा अनिवार्य तथा नि:शुल्क शिeा सम्बन्धी अधिकार समावेश गर्ने,
- सबै सामुदायिक विद्यालयहरूमा दिवा खाüाको ŏयवस्था मिलाउने,
- गुणस्तरीय सिकाइका लागि बालमैत्री संरचना र सेवाको सुनिश्चितताको अनुगमन तथा प्रोत्साहन गर्ने,
- विद्यालय बाहिर रहेका र बीचैमा विद्यालय छोडेका बालबालिकाको पहिचान तथा तéयाङ्क सङ्कलन गरी सार्वüनिक शिeा प्रणालीबाटै नि:शुल्क गुणस्तरीय शिeा सम्भव तुल्याउने कुरालाई सम्बोधन गर्ने,
- अपाङ्गता भएका, सडक बालबालिका, यात्रामा रहेका बालबालिका, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक बालबालिका, अन्तरलिङ्गी यौन विशेषता भएका बालबालिका, वैकल्पिक हेरचाहमा रहेका बालबालिकाको अनिवार्य तथा नि:शुल्क शिeाको अधिकारको
सुनिश्चितता गर्ने,

- विपद् तथा महामारीको üोखिममा पर्ने बालबालिकाको शैeिक तथा सिकाइको अधिकार सम्मान, संवर्धन र परिपूर्ति हुने किसिमका योüना समावेश गर्ने,
- üीवनोपयोगी, सिüनशील, समावेशी, समतामूलक, गुणस्तरीय र üीवनपर्यन्त शिeामा सबै बालबालिकाको पहुँच अभिवृद्धि गर्न बालबालिकाको पृष्ठभूमि, आवश्यकता, खची, चाहना, अनुखप बालकेन्द्रित, दण्डरहीत, भयरहीत, बालमैत्री तथा बालसुलभ वातावरणमा पठनपाठन गर्ने गराउने öयवस्था मिलाउने,
- निःशुल्क शिeा, विद्यार्थी प्रोत्साहन तथा छात्रवृत्तिको öयवस्थापन लगायतका अन्य कार्यहरू समेत स्थानीय तहले गर्ने,
- विद्यालय üाने उमेर समूहका सत प्रतिशत बालबालिका विद्यालयमा रहेको घोषणा गर्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- आर्थिक, भौगोलिक वा शारीरिक, मानसिक अवस्था वा अन्य कुनै प्रतिकूलताका कारणले बालबालिका विद्यालय üान नसक्ने भएमा तोकिए बमोüिम आवासीय विद्यालयमा अéययन गर्ने öयवस्था गर्ने,
- आधारभूत तहको शिeा प्राप्त गर्ने उमेरको कुनै बालबालिकाको हकमा पायक पर्ने विद्यालय उपलब्ध हुन नसकेमा सम्बन्धित स्थानीय तहले अनिवार्य तथा निःशुल्क शिeा सम्बन्धी ऐन, २०७ल प्रारम्भ भएको तीन वर्ष भित्र त्यस्तो ठाउँमा विद्यालय स्थापना गर्ने वा त्यस्तो बालबालिकाका लागि आधारभूत तहसम्मको शिeा प्राप्त गर्न सक्ने बैकल्पिक öयवस्था गर्ने,
- विद्यालय üाने उमेरका बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना नगराउने वा भर्ना भएपछि पनि आधारभूत तहसम्मको शिeा पूरा नगरी बालबालिकालाई विद्यालयबाट छुटाउने अभिभावकलाई आफ्ना बालबालिकालाई विद्यालय पठाउन उत्प्रेरित गर्ने तथा सो नगरेमा स्थानीय तहबाट प्रदान गरिने सुविधा प्राप्त गर्नबाट बञ्चित गर्न सकिनेबारे सचेत गराउँदै बालबालिकालाई विद्यालय अनिवार्य भर्ना गराउन सहयोग गर्ने,
- प्राविधिक शिeा, पुस्तकालय, कम्प्युटर शिeा, विज्ञान केन्द्र, प्रयोगशाला सञ्चालन गर्ने ।

अभ1) प्रारम्भिक बाल विकासको अधिकार कार्यान्वयन

प्रश्न नं. (५१) नेपालको संविधान(२०७२) मा प्रारम्भिक बालविकास सम्बन्धी के-कस्तो अधिकार रहेको छ ?

उत्तरः नेपालको संविधान (२०७२) को धारा ३९(३) बमोüिम प्रत्येक बालबालिकालाई प्रारम्भिक बाल विकासको हक सुनिश्चित गरिएको छ 1

प्रश्न नं. (५२) प्रारम्भिक बाल विकास सम्बन्धी कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्थाहरू के-कस्ता रहेकाछन् ?

उत्तरः नेपालमा कानूनी तहमा प्रारम्भिक बाल विकास सम्बन्धी महŒवपूर्ण प्रावधानहरू समेटिएका छन् 1 विशेषगरी स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४, अनिवार्य तथा निःशुल्क शिeा सम्बन्धी ऐन, २०७ल, बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल मा प्रारम्भिक बाल विकास सम्बन्धी öयवस्थाहरू उल्लेख गरिएका छन् 1

- बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा भल को उपदफा (भ) मा छ वर्ष मुनिको बालबालिकालाई आफ्नो उमेर र विकासको स्तर अनुसार उपयुक्त ढंगले सिक्न पाउने तथा प्रारम्भिक बाल विकासको अधिकार सुनिश्चित गरिएको छ 1 यसैगरी उपदफा (३) मा प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो शारीरिक तथा मानसिक अवस्था अनुसार कानून बमोüिम उपयुक्त अeययन सामग्री तथा शिeण विधिमार्फत शिeा पाउने अधिकार समेत सुनिश्चित गरिएको छ 1
- अनिवार्य तथा निःशुल्क शिeा सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा ६ मा चार वर्षको उमेर पूरा भएपछि कम्तीमा एक वर्षको प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिeा प्रदान गर्नु पर्ने öयवस्था गरिएको छ 1
- पन्ध्रौं योüना, बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, विद्यालय eेत्र विकास योüना, बहुeेत्रीय पोषण योüना, बालमैत्री स्थानीय राष्ट्रिय रणनीतिमा समेत प्रारम्भिक बाल विकास सम्बन्धी प्रावधानहरू समेटिएका छन् 1

प्रश्न नं. (५३) प्रारम्भिक बाल विकास राष्ट्रिय रणनीति (२०७७-२०८८) मा के-कस्ता रणनीतिहरू समावेश गरिएका छन् ?

उत्तरः वि.सं. २०८८ सम्ममा गर्भावस्थादेखि ८ वर्षसम्मका सबै बालबालिकाको शारीरिक, सामाüिक, बौद्धिक, संवेगात्मक र भाषिक विकासको अवसर सुनिश्चित गरिने लeयसहितको

प्रारम्भिक बाल विकास राष्ट्रिय रणनीति (२०७७-२०८८) मा ८ वटा उद्देश्य प्राप्तिका लागि ४८ वटा रणनीति र ८४ वटा कार्यनीतिहरू तय गरिएका छन् । रणनीतिले सर्वाङ्गीण विकासको लागि गर्भावस्थादेखि ८ वर्षसम्मका सबै बालबालिकालाई उमेर अनुसार लक्षित एवम् गुणस्तरीय सेवा एकीकृत रूपमा प्रदान गर्ने, कानूनी, संस्थागत तथा संरचानगत संयन्त्र निर्माण गर्ने, दक्ष मानव तथा आर्थिक स्रोत सुनिश्चित गर्ने, बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासका लागि आमाबाबु, परिवार,
संरक्षक तथा समुदायको सक्रिय संलग्नता सुनिश्चित गर्ने र गुणस्तरीय सेवाको पहुँच विस्तार गर्ने उद्देश्य लिएको छ ।

प्रश्न नं. (५४) स्थानीय तहले बालबालिकाको प्रारम्भिक बाल विकासको अधिकार कार्यान्वयन कसरी गर्न सक्दछ ?

उत्तरः संविधान, कानून तथा नीतिमा भएका प्रारम्भिक बाल विकास सम्बन्धी अधिकार स्थानीय तहले देहाय बमोजिम कार्यान्वयन गर्न सक्दछः-

- प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रको स्थापना, बालमैत्री सेवा सुविधाको सुनिश्चितता, समुदायमा आधारित प्रारम्भिक बाल विकासको प्रवर्धन, प्रारम्भिक बाल विकास सम्बन्धी कार्यक्रमको गुणस्तरीयताको सुनिश्चितता, बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासलाई प्राथमिकता दिने,
- प्रारम्भिक बाल विकास सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड योजना, तर्जुमा कार्यन्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन गर्ने,
- प्रारम्भिक बाल विकास राष्ट्रिय रणनीति बमोजिम स्थानीय तथा वडास्तरीय प्रारम्भिक बाल विकास समिति गठन तथा सोही अनुसारको काम, कर्तव्य र अधिकारको कार्यान्वयन गर्ने,
- स्थानीय तहमा सबै प्रारम्भिक बाल विकास उमेर समूहका बालबालिकालाई प्रारम्भिक बाल विकास कार्यक्रमको सेवा उपलब्ध गराउने तथा प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रहरू तोकिएको मापदण्डनुखप सञ्चालन भएको सुनिश्चित गर्ने,
- प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रमा जानु अगाडिका बालबालिकाको उचित हेरचाह, संरक्षण र विकासका लागि परिवार/समुदायमा आधारित प्रारम्भिक बाल विकास सम्बन्धी सीप अभिवृद्धि तथा सहयोग सहजीकरण गर्ने,

अञ) बाल सहभागिताको अधिकार कार्यान्वयन

प्रश्न नं. (५५) नेपालको संविधान (२०७२) मा बाल सहभागिता सम्बन्धी के-कस्ता प्रावधानहरू रहेका छन् ?

उत्तर: नेपालको संविधानमा बालबालिकाको हकलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गर्दै धारा ३९ को उपधारा (घ) मा प्रत्येक बालबालिकालाई बाल सहभागिताको हक सुनिश्चित गरिएकोछ ।

प्रश्न नं. (५६) बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ मा बाल सहभागिता सम्बन्धी के-कस्ता व्यवस्थाहरूउल्लेख भएका छन् ?

उत्तर: बालबलिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा ८ मा आफ्नो धारणा बनाउन सeम भएका बालबालिकालाई आफूलाई असर पार्ने विषयमा परिवार, समुदाय, विद्यालय वा अन्य सार्वÛनिक
निकाय वा संस्था लगायतबाट गरिने निर्णयमा सहभागी हुने अधिकार सुनिश्चित गरिएको छ ।

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा (६)मा गाउँ/नगरपालिकाले योÛना तÛमा तथा कार्यान्वयन गर्दा बालबालिका लगायतका सरोकारवालाहरूको अधिकतम सहभागितामा गर्नुपर्ने उल्लेख गरिएको छ ।

यसका साथै पन्ध्रौं आवधिक योÛनामा बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक र शैeिक विकासमा अवरोध तथा बाधा नपर्ने गरी बाल सहभागिता प्रवर्धन गरिने तथा नीति निर्माण तहमा बालबालिकाको सहभागिता सुनिश्चित गरिने कार्यनीति रहेको छ ।

प्रश्न नं. (५७) बालसमूह गठन तथा सहजीकरण निर्देशिका, २०७४ मा स्थानीय तहको योजना तर्जुमाप्रक्रियामा बालबालिकाको सहभागिता सम्बन्धी के-कस्ता व्यवस्थाहरू उल्लेख भएका छन् ? उत्तर: बालसमूह गठन तथा सहÛीकरण निर्देशिका, २०७४ को नियम २६ अनुसार स्थानीयतहको योÛना तÛमामा बालसमूहका प्रतिनिधित्वको ÖयवØथा गर्ने प्रावधान रहेको छ । यसअनुसार-

- स्थानीयतहबाट हुने योÛना निर्माण चक्रमा बालसमूहको प्रतिनिधित्व र बस्ती स्तरको योÛना तÛमा प्रक्रियामा बालभेलामार्फत सहभागिता सुनिश्चितता,
- बस्ती तथा वडास्तरमा हुने योÛना छलफलमा सहभागी हुन बालसमूहका सदस्य वा प्रतिनिधिहरूलाई बोलाई उनीहरूको सरोकार राख्ने विषयमा धारणा राख्न निश्चित समय प्रदान गरिने,

- गाउँस्तर/नगरस्तर वा Üिल्लास्तरमा तोकिएको प्रक्रियामा बालभेलाको आयोÜना गरी स्थानीय योÜना निर्माणका लागि बालबालिकासँग परामर्श लिने, एवं
- योÜना निर्माण तथा बÜेट विनियोÜनमा बाल समूहलाई बालबालिकाको निम्तिछुट्याइएको कार्यक्रम तथा बÜेट बारे सरल भाषामा छुट्टै सार्वÜनिक सूचना Üारी गरिने ।

प्रश्न नं. (५८) स्थानीय तहले बाल सहभागिता सम्बन्धी अधिकारको कार्यान्वयन कसरी गर्न सक्दछ ?उत्तरः नेपालको संविधान, कानून तथा नीतिमा उल्लेख भएका बालबालिकाको सहभागिता सम्बन्धी अधिकारको कार्यान्वयन स्थानीय तहले देहाय बमोÜिम गर्न सक्नेछ-

- स्थानीय तहले तÜुमा गर्ने बाल अधिकार संरęण तथा संवर्द्धन सम्बन्धी स्थानीयकानूनमा बाल सहभागिताका विषयहरू अनिवार्य रूपमा समावेश गर्ने,
- स्थानीय तहका औपचारिक संरचना एवम् प्रक्रियाहरूमा बाल सहभागिता सुनिश्चित गर्नेगराउने,
- विद्यालय õयवस्थापन तथा शिęण सिकाई प्रक्रियामा बाल सहभागिता बढाउने,
- स्थानीय तहले आफ्नो धारणा बनाउन सęम भएका बालबालिकालाई आफूलाई असर पार्ने विषयमा परिवार, समुदाय, विद्यालय, सार्वÜनिक निकाय वा संस्था लगायतबाट आफ्ना कार्यहरू सम्पादनको प्रक्रियामा बाल सहभागिताको अभ्यासलाई प्रवर्धन गर्ने,
- कुनै पनि बहानामा बालसहभागिताको नाममा परिवार, विद्यालय, सार्वÜनिक निकाय वा संस्थामा बालबालिकाको दुरूपयोग नियन्त्रण गर्ने,
- बालबालिका सम्बन्धी आवधिक तथा दीर्घकालिन रणनीतिक कार्ययोÜना बनाउने रत्यसको कार्यान्वयन गर्ने गराउने,
- स्थानीय तहको योÜना तÜुमा प्रक्रियामा बालबालिकाको अनिवार्य तथा अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्ने,
- बालबालिकासँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरूमा र बालबालिका संलग्न हुने विद्यालय लगायत सार्वÜिक निर्माण कार्यहरूमा सबै किसिमका बालबालिकाको (बालक, बालिका, सबै किसिमका अपाङ्गता, यौनिक अल्पसंख्यक आदि) सहभागितालाई प्रवर्धन गर्ने,
- स्थानीय तहभित्र विद्यालयहरूबीच तथा वडाहरूबीच विविध किसिमका अपाङ्गता भएका बालबालिका समेतलाई उपयुक्त हुनेगरी अतिरिक्त क्रियाकलापहरू (खेलकुद, साहित्य, गीत, सङ्गीत, वक्तृत्वकला, चित्रकला, आदि) तथा प्रतिस्पर्धात्मक कार्यक्रमको आयोÜना गरी बाल सहभागितालाई प्रोत्साहन गर्ने,

- घर परिवारदेखि राज्य सम्यन्त्रसम्ममा बाल सहभागिता कसरी गर्ने गराउने भन्नेबारेमा बालबालिका अभिभावक शिeृाक कर्मचारी तथा पदाधिकारीहरू बीच अभिमूखीकरण तथा सीप eृमता अभिवृद्धि गर्ने,
- बालक्लबको गठन, दर्ता तथा सञ्चालन, बालमैत्री सूचनाको प्रवाह तथा पहुँच सुनिश्चित, अभिŎयक्ति स्वतन्त्रताको सम्मान र घर-परिवार, विद्यालय, समुदाय, सार्वŭनिक स्थानमा बाल सहभिगताको अभ्यास प्रवर्धन गर्ने ।

अट) बालबालिकाको अभिव्यक्तिl स्वतन्त्रता र सूचनाको अधिकार कार्यान्वयन

प्रश्न नं. (५९) नेपालको संविधानमा बालबालिकाको अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता र सूचनाको अधिकार सम्बन्धी के-कस्ता प्रावधानहरू रहेका छन् ?

उत्तरः नेपालको संविधानको धारा ३९(३) ले बाल सहभागिताको हक सुनिश्चित गरेको छ l यसका साथै बालबालिकाको अभिǑयक्ति स्वतन्त्रता र सूचनाको अधिकार सम्बन्धी देहायका धाराहरू सम्बन्धित रहेका छन्ः-

- धारा भ७ वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हक अन्तर्गत बालबालिकालाई विचार र अभिǑयक्तिको स्वतन्त्रता प्रदान गरिएको,
- धारा भ९ सञ्चारको हकले पनि कानून विपरित बाहेक विद्युतीय प्रकाशन, प्रसारण तथा छापा लगायतका ǘनसुकै माéयमबाट कुनै पनि प्रकारका सूचना तथा विचार प्रवाह गर्न पाउने हक बालबालिकालाई प्रदान गरिएको,
- धारा २७ बमोǛम प्रत्येक नागरिकलाई आफ्नो वा सार्वǘनिक सरोकारको तर कानून बमोǛम गोप्य राख्नु पर्ने सूचना बाहेकका विषयको सूचना माग्ने र पाउने हक बालबालिकालाई प्रदान गरिएको l

प्रश्न नं. (६०) बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ मा बालबालिकाको वैयक्तिक स्वतन्त्रता र सूचनाकोअधिकार सम्बन्धी के-कस्ता व्यवस्थाहरू उल्लेख भएका छन् ?

उत्तरः बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा ९ मा प्रत्येक बालबालिकालाई प्रचलित कानून बमोǛम स्वतन्त्र रूपमा आफ्नो कुरा राख्ने अधिकार तथा प्रचलित कानूनको अधीनमा रही आफ्नो हक, हित र सरोकारको विषयमा सूचना माग्ने र पाउने अधिकार सुनिश्चित गरिएको छ l

प्रश्न नं. (६१) सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन, २०६४ मा बालबालिकाको सूचनाको अधिकार सम्बन्धीके-कस्ता व्यवस्थाहरू उल्लेख भएका छन् ?

उत्तरः सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ३ (भ) बमोǛम प्रत्येक नेपाली नागरिकलाई सूचनाको हक हुने र उपदफा (२) बमोǛम प्रत्येक नेपाली नागरिकलाई सार्वǘनिक निकायमा रहेको सूचनामा पहुँच हुने अधिकार सुनिश्चित गरेको छ l

प्रश्न नं. (६२) स्थानीय तहले बालबालिकाको वैयक्तिक स्वतन्त्रता र सूचनाको अधिकार कार्यान्वयन कसरी गर्न सक्दछ ?

उत्तर: बालबालिकाको वैयक्तिक स्वतन्त्रता र सूचनाको अधिकार स्थानीय तहले देहाय बमोÚम कार्यान्वयन गर्न सक्दछः-

- स्थानीय तहले तÚमा गर्ने बाल अधिकार संरęण तथा संवर्द्धन सम्बन्धी स्थानीय कानूनमा वैयक्तिक स्वतन्त्रता र सूचनाको अधिकार सम्बन्धी प्रावधानहरू अनिवार्य
रूपमा समावेश गर्ने,
- स्थानीय तहमा बालबालिकासँग सम्बन्धित सरोकारका विषयमा कानूनले निषेध गरेको बाहेक उनीहरूले माग गरेको सूचना निःशुल्क प्रदान गर्ने,
- स्थानीय तहमा बालबालिकासँग सम्बन्धित संस्थाले बालबालिकाको हक हित सम्बन्धी कुनै कार्य गरेमा वा गर्न लागेमा सो सम्बन्धमा बालबालिकालाई बुझ्ने गरी सूचना दिने,
- बालबालिकासँग सम्बन्धित संस्थाले आफ्नो अधिकार ęेत्रभित्रका बालबालिकालाई प्रत्यę र दीर्घकालीन प्रभाव पार्ने निर्णय गर्नु पूर्व आफ्नो धारणा बनाउन सęम भएका बालबालिकालाई निर्णय गर्न लागेको विषयमा आफ्नो धारणा Ŏयक्त गर्ने अवसर प्रदान गर्ने ।

अठ) संस्था खोल्ने र शान्तिपूर्वक भेला हुने अधिकारको कार्यान्वयन

प्रश्न नं. (६३) नेपालको संविधानमा बालबालिकाले संस्था खोल्ने र शान्तिपूर्वक भेला हुन पाउनेअधिकार सम्बन्धी के-कस्ता व्यवस्थाहरू उल्लेख भएका छन् ?

उत्तरः नेपालको संविधानको धारा ३९(३) ले बाल सहभागिताको हक सुनिश्चित गरेको छ । यसका साथै धारा भ७ को उपधारा (२) खण्ड (ख) मा विना हातहतियार शान्तिपूर्वक भेला हुने
स्वतन्त्रता र खण्ड (घ) मा संघ संस्था खोल्ने स्वतन्त्रता बालबालिका समेतलाई प्रदान गरिएकोछ ।

प्रश्न नं. (६४) बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ मा बालबालिकाले संस्था खोल्ने र शान्तिपूर्वक भेलाहुन पाउने सम्बन्धी के-कस्ता प्रावधानहरू उल्लेख भएका छन् ?

उत्तरः बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा भ० मा प्रत्येक बालबालिकालाई बाल अधिकारको संरeृण तथा प्रवर्धनका लागि बालक्लब वा संस्था खोल्ने वा शान्तिपूर्वक भेला हुने
अधिकार सुनिश्चित गरेको छ । यसका साथै मुलुकी देवानी संहिता ऐन, २०७४ को दफा २० को उपदफा (२ख) मा विना हातहतियार शान्तिपूर्वक भेला हुने तथा सभा सम्मेलन गर्ने अधिकार तथा (२ग) मा संघसंस्था खोल्ने अधिकार उल्लेख भएको छ ।

प्रश्न नं. (६५) स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा बाल सहभागिता, बालबालिकाले संस्थाखोल्ने र शान्तिपूर्वक भेला हुने अधिकारको सन्दर्भमा के-कस्तो व्यवस्था गरेको छ ?

उत्तरः स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा भ२ मा गाउँ/नगरपालिकाले वडा
स्तरमा नै बालबालिकाको शिeृा, स्वास्थ, सहभागिता तथा खेलकुद र संरeृण एवं भेदभाव
रहीतको सुनिश्चतता गर्न नीतिगत कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ĭŭम्मेवारी तोकिएको छ । मुख्यतयाः बालबालिकाको सहभागिता, संरeृण तथा सर्वाङ्गीण विकासको लागि यस ऐन,मा वडा समितिको विकास कार्य अन्तर्गत देहाय बमोĭŭमका कार्यहरू तोकिएको छ ।

- बालबालिका लागि बाल उद्यानको ŏयवस्था गर्ने,
- बालक्लब तथा बालसञ्ŭाल सञ्चालन र ŏयवस्थापन गर्ने,
- वडाभित्र खेलकुद पूर्वाधारको विकास गर्ने,
- अन्तर विद्यालय तथा बालक्लबमार्फत खेलकुद कार्यक्रमको सञ्चालन गर्ने, गराउने,
- वडालाई बालमैत्री बनाउने,

यसका साथै चालु पन्ध्रौं योÜनामा विभिन्न माéयमबाट बालबालिकालाई सामाÜिक Üीवनमा सहभागी हुने वातावरण सिÜना गर्ने रणनीति अवलम्बन गर्नुका साथै बालक्लब, बाल समूह, किशोरकिशोरी समूह Üस्ता संस्थाको गठन तथा सञ्चालनलाई विस्तार गरी बालबालिका तथा किशोरकिशोरीको सहभागिता बढाइने कार्यनीति समेत लिईएको छ ।

प्रश्न नं. (६६) बालसमूह गठन तथा सहजीकरण निर्देशिका, २०७४ मा बालक्लब सम्बन्धी के-कस्ता व्यवस्थाहरू उल्लेख भएका छन् ?

उत्तरः बालसमूह गठन तथा सहÜीकरण निर्देशिका, २०७४ को नियम ल(२) अनुसार सबै बालसमूहहरू स्थानीय तहमा अनिवार्य सूचीकृत तथा नवीकरण गरिनु पर्दछ । त्यस्तै, स्थानीय तहले विशिष्टीकृत बालसमूहका रूपमा विशेष प्रकृतिका आफ्नो संस्थागत बालसमूह पनि गठन गर्न सक्दछन् । नियम भ२ अनुसार बाल समूहहरूमा स्थानीय तहले वयस्क सहÜकर्ताको चयन गर्न सक्ने तथा तिनका लागि पारिश्रमिक समेतको öयवस्था गर्न सकिने प्रावधान रहेको छ ।

प्रश्न नं. (६७) स्थानीय तहले बालबालिकाको संस्था खोल्ने र शान्तिपूर्वक भेला हुने अधिकार कार्यान्वयन कसरी गर्न सक्दछ ?

उत्तरः स्थानीय तहले बालबालिकाको संस्था खोल्ने र शान्तिपूर्वक भेला हुने अधिकार कार्यान्वयन देहाय बमोÜिम गर्न सक्दछः-

- स्थानीय तहले तÜुमा गर्ने बाल अधिकार संरÇाण तथा संवर्द्धन सम्बन्धी स्थानीय कानूनमा बालबालिकाको संस्था खोल्ने र शान्तिपूर्वक भेला हुने अधिकार सम्बन्धी प्रावधानहरू अनिवार्य रूपमा समावेश गर्ने,
- बालक्लब, बाल संस्था तथा बालक्लब सञ्Üाल दर्ता वा नवीकरणको लागि रीतपूर्वक परेका निवेदनका आधारमा दर्ता गरी दर्ताको प्रमाण-पत्र निःशुल्क उपलब्ध गराउने,
- स्थानीय तहमा दर्ता भएका बालक्लब, बाल संस्था तथा बालक्लब सञ्Üालको अभिलेखीकरण गर्ने,
- बाल अधिकारको संरÇाण तथा प्रवर्धनका लागि बालबालिका शान्तिपूर्वक भेला हुने वातावरणको प्रवर्धन गर्ने,
- बालक्लब वा संस्था दर्ता गर्दा उमेर, लिङ्ग, ÜातÜाति, अपाङ्गता लगायत स्थानीय समाÜको सामाÜिक तथा सांस्कृतिक विविधता समावेश हुने गरी बालक्लब वा संस्थाकोगठन गर्न सहयोग गर्ने,

- बालबालिकाको संस्था वा बालक्लब मार्फत बालबालिकाको eृामता, सिर्ǔनशिलता, स्थानीय संस्कृति, सामाǔिक सांस्कृतिक विविधता अभिवृद्धिका लागि नियमित तथाआवधिक रूपमा कार्यक्रम तथा अभियानहरूको आयोǔना गर्ने, गराउने,
- वार्षिक तथा अर्धवार्षिक रूपमा बाल भेलाको आयोǔना गर्ने,
- बालमैत्री स्थानीय शासनको प्रवर्धनका लागि बालक्लबको रचनात्मक सहभागिताअभिवृद्धि गर्ने l

अङ) बालमैत्री व्यवहार तथा सेवा प्रवाह

प्रश्न नं. (६८) बालमैत्री व्यवहार, संरचना तथा सेवा प्रवाह सम्बन्धी कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्थाहरू के-कस्ता रहेका छन् ?

उत्तर: नेपालको संविधानले बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई प्राथमिक रूपमा éयान दिने नीति राज्यले अवलम्बन गर्नुपर्ने सुनिश्चित गरेको छ । यसका साथै बालबालिकालाई बालमैत्री/बाल अनुकुल न्यायको हक समेत सुनिश्चित गरेको छ । यसैगरी बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल ले बालबालिकालाई बालमैत्री मनोरञ्Ůनको अधिकार, बालमैत्री वातावरणमा शिęाण सिकाइको अधिकार सुनिश्चित गर्नुका साथै बालबालिकासँग सम्बन्धित कार्य गर्ने प्रत्येक निकाय तथा संस्थाका अधिकारीले हरेक काम कारवाही गर्दा बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई प्राथमिकता दिई बालमैत्री प्रक्रिया अपनाउनु पर्ने, बालबालिका रहने वा बालबालिकालाई सेवा प्रदान गर्ने सार्वŮनिक र नीŮ सामाŮिक संस्थाको भौतिक संरचना निर्माण वा मर्मत सम्भार बालमैत्री हुनुपर्ने, अनुसन्धान अधिकारीले नियन्त्रणमा लिएका बालबालिकालाई बालमैत्री वातावरणमा सोधपुछ गर्नुपर्ने, कसूरŮन्य कार्यको अनुसन्धान, अभियोŮन तथा मुद्दाको सुनुवाई बालमैत्री वातावरणमा हुनु पर्ने Ůस्ता ǒयवस्थाहरू समेटेको छ ।

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले वडालाई बालमैत्री बनाउने कार्य वडा समितिलाई अख्तियारी दिएको छ । पन्ध्रौं योŮनाले बाल अधिकार सुनिश्चित भएको बालमैत्री समाŮ स्थापना हुने दीर्घकालीन सोच लिएको छ । यसका साथै बालबालिकाको पहुँचयुक्त पूर्वाधारको निर्माण गरी बालमैत्री वातावरण निर्माण सिŮना गर्ने रणनीति अवलम्बन गरिएको छ भने बालमैत्री स्थानीय शासनको आवश्यक पूर्वाधार तथा बाल अधिकार सूचकहरू पूरा गर्न आवश्यक स्रोतसाधनको ǒयवस्थापन गर्ने, बालमैत्री वडा तथा स्थानीय तह घोषणा गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिइने, सार्वŮनिक स्थल तथा विद्यालयका भौतिक संरचना बालमैत्री बनाइने, बालमैत्री शासन सम्बन्धी विषय सबै सरकारी निकायको तालिम पाठ्यक्रममा समावेश गरी अभिमूखीकरण तथा ęामता अभिवृद्धि तालिम प्रदान गरिने कार्यनीति अवलम्बन गरिएको छ ।

बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन निर्देशिका, २०७८ ले स्थानीय तहको शासकीय पद्धतिलाई बालमैत्री बनाउन सेवा प्रवाह तथा संस्थागत सुदृढीकरण सम्बन्धी सूचकहरू, बालमैत्री स्थानीय शासन अवलम्बन तथा घोषणाका खुड्किलाहरू, सूचक प्रमाणीकरणका आधारहरू, प्रतिफलका विषयमा विस्तृत रूपमा समावेश गरिएको छ । यद्यपि, संघीयता अनुरूपका प्रक्रिया एवम् सूचकहरूमा समायानुकुल परिमाŮन हुन Ůरूरी देखिएको छ भने नीतिगत स्पष्टता समेत हुन नितान्त आवश्यक छ ।

प्रश्न नं. (६९) बालमैत्री स्थानीय तह कसरी कार्यान्वयन गर्ने ?

उत्तरः बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन निर्देशिका, २०७८ बमोÜम बालमैत्री स्थानीय तहकार्यान्वयन देहाय बमोÜम हुनेछः-

क) पूर्व तयारी चरण

भ. कार्यस्थानीय तहबाट आफ्नो गाउँ/नगरपालिकालाई बालमैत्री स्थानीय शासनकार्यान्वयन गर्न निर्णय गर्ने,

२. बालमैत्री स्थानीय शासनको अवधारणा सम्बन्धी गाउँ/नगर स्तरीय समितिबाट लिखितप्रतिवद्धता,

३. कार्यस्थानीय तह र बालमैत्री स्थानीय शासन गाउँ/नगर स्तरीय समितिबाट लिखितप्रतिबद्धता गर्ने,

४. बालमैत्री स्थानीय शासनको अवधारणा र विद्यमान अवस्था सम्बन्धी कार्यान्वयननिर्देशिकाको सूचकमा आधारित भई गाउँ/नगरपालिकामा बालबालिकाको अवस्था सम्बन्धी वस्तुगत विवरण (प्रोफाईल) तयार गर्ने र प्रकाशन गर्ने,ल. बालमैत्री स्थानीय शासनका सूचकहरूको स्थानीयकरण गर्ने,

६. बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन गर्न आवश्यक स्थानीय नीति/रणनीति/कार्यविधि/निर्देशिका र आचार संहिता तÛमा गर्ने,

(ख) तयारी चरण

भ. गाउँ/नगरपालिका र वडामा बालमैत्री स्थानीय शासनको लागि संस्थागत प्रबन्ध (सम्पर्क शाखा, सम्पर्क Ôयक्ति तोक्ने र lÜम्मेवारी दिने) गर्ने ı

२. निश्चित सूचक/मापदण्डका आधारमा बालमैत्री स्थानीय शासन अवलम्बन गर्ने गाउँ/नगरपालिकाका वडा छनौट गर्ने ı

३. बालबालिकाको ϕत्रमा काम गर्ने सरकारी तथा गैर सरकारी निकायबाट बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयनका लागि स्रोत सहितको प्रतिबद्धता प्राप्त गर्ने,

४. बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयनका लागि लगानी योÜना तयार गर्ने,ल. बालबालिकाको वस्तुगत विवरण (प्रोफाईल) तयारी र प्रकाशन,

६. बाल कोष सञ्चालन कार्यविधि स्वीकृति, बाल कोष स्थापना र सञ्चालन,

७. बालमैत्री स्थानीय शासन अवलम्बन गर्ने वडामा आवश्यकतानुसार बालक्लब, बाल सञ्Üाल, टोल विकास संस्था/समुदायमा आधारित संस्थाहरूको गठन र परिचालनगर्ने,

(ग) नीति तथा योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयनको चरण

भ. लगानी योŭनामा आधारित भई बालमैत्री स्थानीय शासनका सूचक प्राप्त गर्न ϱेत्रगतक्रियाकलापहरूको तयारी गर्ने,

२. छनोट भएका ϱेत्रगत क्रियाकलापहरूको लागि आवश्यक बΰट विनियोŭन गर्ने,३. साझेदार र सरोकारवालाको सञ्ŭाल निर्माण, समन्वय र सहकार्य गर्ने,

४. स्वीकृत वार्षिक क्रियाकलापहरूको कार्य योŭना बनाई कार्यान्वयन गर्ने,

ल. बालमैत्री स्थानीय शासनका सूचक अनुसारको नतिŭा प्राप्तिको सुनिश्चितता गर्ने ।

(घ) अनुगमन, मूल्याँन र प्रतिवेदनको चरणः-

भ. वडा समिति, गाउँ/नगर स्तरीय समितिबाट सूचक पुरा भएको अवस्थामा सरोकारवालाहरू समेतको सहभागिता अनुगमन र समीϱा गरी प्रतिवेदनको तयारी गर्ने,

२. बालमैत्री स्थानीय शासनका सूचकका आधारमा स्थितिपत्र तयारी र सार्वŭनिकीकरणगर्ने,

३. बालमैत्री स्थानीय शासनको घोषणाका लागि तोकिएको निकायबाट अनुगमन गर्ने,

४. वडा/स्थानीय तहबाट सूचक पुरा भएको प्रमाणीकरण गर्ने,

ल. बालमैत्री वडा/स्थानीय तह घोषणाका लागि तोकिएको निकायबाट अनुमति प्रदानगर्ने ।

(ल) बालमैत्री वडा र बालमैत्री स्थानीय तह घोषणा र दिगोपनाको चरणः

भ. बालमैत्री वडा र बालमैत्री स्थानीय तह घोषणा पश्चातको रणनीतिक योŭना तŭमागर्ने,

२. बालमैत्री वडा र स्थानीय तह घोषणा गर्न सम्बन्धित गाउँ/नगर सभाको निर्णय,३. बालमैत्री वडा र गाउँ/नगरपालिका तह घोषणा,

४. बालमैत्री वडा र गाउँ/नगरपालिका तह घोषणा पश्चातको रणनीतिक योŭनाकार्यान्वयन,

ल. वार्षिक रूपमा प्रतिवेदन तयारी र प्रकाशन,

६. बालमैत्री स्थानीय शासनका सूचकहरूको दिगोपनाको सुनिश्चितता ।

प्रश्न नं. (७०) बालमैत्री स्थानीय शासन तथा सेवा प्रवाहको प्रवर्धनका लागि स्थानीय तहले के गर्न सक्दछ ?

उत्तर: बालमैत्री ǒयवहार, शासन तथा सेवा प्रवाहको प्रवर्धन स्थानीय तहले देहाय बमोǔिम गर्न सक्नेछ:-

- स्थानीय तहले तǔुमा गर्ने बाल अधिकार संरƎण तथा संवर्द्धन सम्बन्धी स्थानीय कानूनमा बालमैत्री शासन, बालमैत्री सेवा प्रवाह तथा बालमैत्री संरचना सम्बन्धी प्रावधानहरू अनिवार्य रूपमा समावेश गर्ने,
- स्थानीय तहमा बालबालिकासँग सम्बन्धित संस्थाले सो निकायमा कार्यरत कर्मचारीलाई बाल अधिकार, बालमैत्री ǒयवहार र बाल संरƎण सम्बन्धमा आवश्यक तालिम अनिवार्य प्रदान गर्नुपर्ने ǒयवस्था मिलाउने,
- स्थानीय तहमा बालबालिकासँग सम्बन्धित निकायले बालबालिकालाई प्रदान गर्ने सेवा र बालबालिकाले प्रयोग गर्ने भौतिक संरचना तथा सामग्री बालमैत्री बनाउने,
- महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालयले लागू गरेको मापदण्ड बमोǔिम स्थानीय तहको सेवा तथा संरचनाको बालमैत्री अडिट गर्ने,
- बालमैत्री स्थानीय शासनको प्रवर्धनका लागि कानूनी, नीतिगत तथा कार्यक्रमिक प्रयास गर्ने,
- बालबालिकाको Ǔेत्रमा अनिवार्य बǔेट विनियोǔनको ǒयवस्था मिलाउने,
- बालमैत्री अवधारणामा विभिन्न प्रकृतिका अपाङ्गता भएका बालबालिका, यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक बालबालिका, अन्तरलिङ्गी यौन विशेषता भएका बालबालिका, सडक बालबालिका तथा विभिन्न ǔाति, समूह र समुदायका बालबालिका तथा विशेष ǔोखिम समूहमा रहेका बालबालिकाको सवालहरूको विशेष सम्बोधन प्रणाली निर्माण गर्ने ।

प्रश्न नं. (७१) बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन निर्देशिका, २०७८ बमोजिम बालमैत्री स्थानीयशासन प्रवर्धनका लागि स्थानीय बाल अधिकार समितिको भूमिका के-कस्ता रहेका छन् ?

उत्तर: बालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन निर्देशिका, २०७८ बमोǔिम बालमैत्री स्थानीय शासन प्रवर्धनका लागि स्थानीय बाल अधिकार समितिको भूमिका देहाय बमोǔिम रहनेछ:-

- **मूलप्रवाहीकरण:** बाल अधिकारको विषयलाई स्थानीय तहको नीति, योǔना, कार्यक्रम र कार्यपद्धतिमा समाहित गर्न सहǔीकरण गर्ने, बालमैत्री स्थानीय शासनको उपलब्धिको सम्बन्धमा वार्षिक रूपमा स्थितिपत्र तयार गर्ने गराउने, बालमैत्री योǔना तथा कार्यक्रमहरूको अनुगमन तथा परीƎण गर्ने,

- **नीतिगत वकालत:** बालमैत्री स्थानीय शासन सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्न स्थानीय तहले अवश्यक पर्ने नियम, कार्यविधि र निर्देशिका तǘमा गरी कार्यान्वयन एवम् अनुगमन, मूल्याङ्कन गर्ने गराउने, विद्यमान कानूनलाई बालमैत्री अनुकूल हुने गरी
संसोधन गर्न सघाउने, स्थानीय तहको विभिन्न मञ्चहरूमा बालमैत्री शासन अवधारणा
स्थापित गराउने, बालबालिकाको लागि लगानी सुनिश्चित गर्ने ।
- **संस्थागत तथा क्षमता विकास:** बालमैत्री स्थानीय शासन समितिहरूसँगको कार्यात्मक
सम्बन्ध विस्तार, स्थानीय स्तरमा स्थापना भएका विभिन्न संरचना तथा संयन्त्रमा रहेका
सरोकारवालालाई बालमैत्री स्थानीय शासनका बारेमा ǫमता विकास गर्ने, स्थानीयतहका साझेदार र सहयोगी निकायहरूबीच कार्यगत सǘाल निर्माण गर्ने गराउने,
स्थानीय तहको योǘना प्रक्रियामा बालमैत्री स्थानीय शासनको सूचक प्राप्तिमा सहयोगगर्ने कार्यक्रमलाई
पहिलो प्राथमिकतामा सञ्चालन गर्ने गराउने ।
- **सहकार्य र साझेदारी प्रवर्धन:** बाल अधिकारको संरǫण सम्बन्धी योǘना तǘमा, कार्यान्वयन तथा अनुगमन र मूल्याङ्कनमा स्थानीय विकासका साझेदार तथा अन्तर्राष्ट्रिय विकास समुदायसँगको सहकार्य र साझेदारीलाई ǒयापक तुल्याउने, बालमैत्री स्थानीय शासनको सन्दर्भमा सरकारी तथा गैर सरकारी ǫेत्रबाट सञ्चालनहुने कार्यक्रम सम्बन्धित स्थानीय तहको नेतृत्वमा कार्यान्वयन गर्ने गराउने ।
- **समुदाय परिचालन:** बाल अधिकारको विषयलाई प्रभावकारी बनाउन अवश्यकता अनुसार समुदाय स्तरमा समूह निर्माण तथा परिचालन, समुदायस्तरको संस्थाको ǫमता विकासका लागि विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने गराउने, बाल अधिकारको ǫेत्रमा अभियानमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने गराउने, सामाǘक सचेतना तथा सामाǘक कुरीति तथा अन्ध विश्वासका विखद्धमा हुने अभियानमूलक कार्यक्रममा बालमैत्री
स्थानीय शासनका विषयमा समावेश गर्ने गराउने ।
- **सामाजिक जवाफदहिता र पारदर्शिता:** स्थानीय तहलाई बालबालिकाको लागि लगानी योǘना बनाई सञ्चालन गर्न अभिप्रेरित गर्ने गराउने, बालमैत्री स्थानीय शासन सम्बन्धी
सार्वǘनिक ǘवाफदेहिता पुरा गर्ने गराउने ।
- **समतामूलक कार्यक्रम:** सबै वर्ग, ǫेत्र, लिङ्ग र समुदायको साथै अशक्त, असहाय, अपाङ्गता भएका बालबालिकाको अवश्यकता सम्बोधन हुने गरी विशेष कार्यक्रम
सञ्चालन गर्ने गराउने, बालमैत्री स्थानीय शासन तथा स्थानीय बाल अधिकार
समितिका संरचनाहरूमा समावेशी सहभागिताको सुनिश्चितता ।

- **<u>सूचना, शिक्षा र सञ्चारका' माध्यमबाट व्यवहार परिवर्तनः</u>** बालमैत्री स्थानीय शासनको अवधारणा अनुसार बालबालिकाप्रति समान धारणा बनाउन र उनीहरूको अधिकार र हितप्रतिको संवेदनशीलतामा सहयोग पुऱ्याउने श्रǒयदृश्य सामग्रीको उत्पादन एवम्प्रचारप्रसार गर्ने गराउने, विद्यालय स्तरको पाठ्यक्रममा बाल अधिकारको विषय समावेश गर्ने गराउने, विभिन्न सञ्चार माéयमबाट बालबालिकाको विषयमा प्रचारप्रसारगर्ने ।
- **<u>अनुगमन तथा मूल्याँनः</u>** बालमैत्री स्थानीय शासन सम्बन्धी न्यूनतम सूचकका बारेमा सरोकारवालालाई ǘानकारी गराउने र सञ्चालित कार्यक्रमहरूको प्रभावकारिता र नतिǘा अनुगमन गर्ने गराउने, सरकारी तथा गैर सरकारी निकायबाट सम्पादित कामको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्दा बालमैत्री स्थानीय शासन सम्बन्धी सूचकहरू समेत समावेश गर्ने ǒयवस्था मिलाउने ।

अढ) बालबालिका विभद्ध हुने हिंसा तथा दुर्व्यवहारबाट संरक्षणको अधिकार कार्यान्वयन

प्रश्न नं. (७२) नेपालको संविधानमा बालबालिका विठद्ध हुने हिंसा र दुर्व्यवहारबाट संरक्षण सम्बन्धीके-कस्ता प्रावधानहरू उल्लेख भएका छन् ?

उत्तरः नेपालको संविधानको धारा ३९ मा बालबालिका विखद्ध हुने हिंसा तथा दुǑर्यवहारबाट
संरeृण सम्बन्धी देहाय बमोǓम प्रावधानहरू सुनिश्चित गरिएका छन्-

- कुनै पनि बालबालिकालाई कलकारखाना, खानी वा यस्तै अन्य Ǔोखिमपूर्ण काममालगाउन नहुने,
- कुनै पनि बालबालिकालाई विवाह, गैरकानूनी ओसारपसार र अपहरण गर्न वा बन्धक राख्न नहुने,
- कुनै पनि बालबालिकालाई सेना, प्रहरी वा सशस्त्र समूहमा भर्ना वा प्रयोग गर्न वा सांस्कृतिक वा धार्मिक प्रचलनका नाममा कुनै पनि माéयम वा प्रकारले दुǑर्यवहार, उपेeृा वा शारीरिक, मानसिक, यौनǓन्य वा अन्य कुनै प्रकारको शोषण गर्न वा अनुचित प्रयोग गर्न नहुने,
- कुनै पनि बालबालिकालाई घर, विद्यालय वा अन्य Ǔुनसुकै स्थान र अवस्थामा शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको यातना दिन नहुने ।

प्रश्न नं. (७३) बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ मा बालबालिका विठद्ध हुने हिंसा तथा दुर्व्यवहारबाट संरक्षण सम्बन्धी के-कस्ता अधिकार समेटिएको छ ?

उत्तरः बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा ७ मा बालबालिका विखद्ध हुने हिंसा तथादुǑर्यवहारबाट संरeृण सम्बन्धी देहायका प्रावधानहरू समावेश गरिएका छन्-

- कुनैपनि बाबु आमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरeृाकले आफ्नो छोराछोरी वा संरeृाकत्वमा रहेका बालबालिकालाई बेवारिस छोड्न वा त्याग्न नपाउने,
- प्रत्येक बालबालिकालाई निǓको बाबु आमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरeृाक, शिeृाक तथा अन्य Ǒयक्तिबाट हुने हरेक किसिमका शारीरिक वा मानसिक हिंसा र यातना, हेला, अमानवीय Ǒयवहार, लैङ्गिक वा छुवाछुतǓन्य दुǑर्यवहार, यौनǓन्य दुǑर्यवहार र शोषणविखद्ध संरeृण प्राप्त गर्ने अधिकार हुने,
- प्रत्येक बालबालिकालाई आर्थिक शोषण हुनबाट संरeृण पाउने अधिकार हुने,

- बालबालिका विखद्धको हिंसा तथा बाल यौन दुǑर्यवहार बालबालिका विखद्धको कसूर हुने र कानून बमोǑि्ँम दण्डसǔायको Ǒयवस्था,
- सार्वǔनिक वा निǔी संस्थामा काम गर्ने Ǒयक्तिले बालबालिका विखद्ध कसूर गरेको ठहरेमा बालबालिकासँग प्रत्यǕ सम्बन्ध राखी गर्नुपर्ने कार्यका लागि भ० वर्षसम्म नियुक्त, मनोनित वा निर्वाचित हुन योग्य नमानिने,
- बालबालिका विखद्ध हिंसा वा यौन दुǑर्यवहार भएका, भैरहेको वा हुन लागेको छ भन्ने थाहा पाएमा ǔोसुकैले पनि तुखन्त नǔिकको प्रहरी कार्यालयमा सूचना दिनुपर्ने,
- तत्काल उद्धार तथा संरǕण गर्न आवश्यक देखिएका बालबालिकाका लागि अस्थायी संरǕण सेवा प्रदान गरिने,
- बालबालिका विखद्धको कसूरबाट पीडित बालबालिकाको उपचार तथा पूनर्स्थापनाका लागि पुनर्स्थापना केन्द्रको स्थापना गरिने,

प्रश्न नं. (७४) स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा बालबालिका विठद्धको हिंसा तथा यौनदुर्व्यवहारबाट संरक्षण सम्बन्धी के-कस्ता प्रावधानहरू रहेका छन् ?

उत्तरः स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा भ२ को उपदफा (२) खण्ड (ग३२) मावडा समितिको काम कर्तǑय अधिकार अन्तर्गत बालविवाह, बहुविवाह, लैङ्गिक हिंसा, छुवाछुत, दहेǔ तथा दाइǔो, हलिया प्रथा, छाउपडी, कमलरी प्रथा, बालश्रम, मानव बेचबिखन ǔस्ता सामाǔिक कुरीति र अन्धविश्वासको अन्त्य गर्ने, गराउने प्रावधान उल्लेख भएको छ ।

प्रश्न नं. (७५) पन्ध्रौं योजनामा बालबालिका विठद्धको हिंसा तथा यौन दुर्व्यवहारबाट संरक्षण सम्बन्धी के-कस्ता व्यवस्थाहरू रहेका छन् ?

उत्तरः बालबालिका तथा किशोरकिशोरीलाई सबै प्रकारका हिंसा, दुǑर्यवहार र शोषणबाट मुक्त गराउँदै उनीहरूको हक अधिकार संरǕण तथा प्रवर्धन गरी राष्ट्र निर्माण गर्न सक्ने योग्य र सǕम नागरिकको रूपमा विकास गर्ने भन्ने लǕय लिएको पन्ध्रौं योǔनाले बालबालिका तथा किशोरकिशोरी विखद्ध हुने शारीरिक र मानसिक लगायत सबै प्रकारका हिंसा, विभेद, दुǑर्यवहार, शोषण र उपेǕाको अन्त्य गर्ने उद्देश्य लिएको छ । यसैगरी योǔनाले बालबालिका तथा किशोरकिशोरी विखद्ध हुने सबै प्रकारका हिंसाको अन्त्य गरी उनीहरूको ǔीवनलाई सुरǕितबनाउने रणनीति समेत अवलम्बन गरेको छ ।

प्रश्न नं. (७६) स्थानीय तहले बालबालिका विठद्धको हिंसा तथा यौन दुर्व्यवहारबाट संरक्षण सम्बन्धी अधिकार कार्यान्वयन कसरी गर्न सक्दछ ?

उत्तरः स्थानीय तहले बालबालिका विखद्धको हिंसा तथा यौन दुŎर्यवहारबाट संरęृण सम्बन्धी अधिकार कार्यान्वयनका लागि रोकथाममूलक, Ŭोखिम न्यूनीकरणका र विशिष्टीकृत सेवा प्रवाह
र घटना Ŏयवस्थापन कार्य गर्न सक्दछः-

- स्थानीय तहले तŬुमा गर्ने बाल अधिकार संरęृण तथा संवर्द्धन सम्बन्धी स्थानीय कानूनमा बालबालिका विखद्ध हुने हिंसा र दुŎर्यवहारबाट संरęृण सम्बन्धी प्रावधानहरू अनिवार्य रूपमा समावेश गर्ने,
- बालबालिकामाथि हुने यौन शोषण तथा दुŎर्यवहार र सोबाट बŬने उपाय तथा सीपको
सम्बन्धमा बालबालिका, अभिभावक, शिęृाक, अतिरिक्त क्रियाकलाप प्रशिęृाक तथा
सो ęेत्रमा कार्यरत सेवा प्रदायकलाई प्रशिęृित तथा सचेत गराउने,
- यौन शोषण तथा दुŎर्यवहार विखद्धका कानूनी Ŏयवस्थाबारे सचेतना अभिवृद्धि गर्ने,
- शिęृण संस्था, स्वास्éय सेवा प्रदायक लगायत बालबालिकासँग सम्पर्कमा आउने सेवा प्रदायकले यौन शोषण तथा दुŎर्यवहारको लęृण पहिचान गर्ने तथा उŬुरी गर्ने ęृमता अभिवृद्धि तथा उŬुरी प्रणाली स्थापना गर्ने,
- स्थानीय तहमा बालबालिका विखद्धको कसूरबाट पीडित बालबालिकाको तत्काल उद्धार, मनोसामाŬिक परामर्श, उपचार, अस्थायी संरęृण, बाबुआमालाई पारिवारिक
सहयोग, पारिवारिक पुनर्मिलन तथा वैकल्पिक स्याहार लगायतका कार्य स्थानीय बाल अधिकार समिति र बाल कल्याण अधिकारीको नेतृत्वमा गर्ने गराउने,
- यौन शोषण तथा दुŎर्यवहारका घटनाहरूलाई ढाकछोप गर्ने, मेलमिलाप गराउने Ŭस्ता प्रवृत्तिलाई निखत्साहित गरी कानूनी प्रक्रियाको लागि सहŬीकरण गर्ने,
- यौन शोषण, हिंसा वा दुŎर्यवहारबाट पीडित पारिएका बालबालिकालाई बाल कल्याण अधिकारीको अग्रसरतामा बाल संरęृण घटना Ŏयवस्थापन प्रक्रिया अन्तर्गत समाŬसेवी तथा अस्थायी संरęृण सेवा केन्द्रमार्फत उद्धार, उपचार, सुरęृित आवास, मनोविमर्श, न्यायमा पहुँच तथा ęृतिपूर्ति लगायतका कानूनी सहयोग, पुनर्स्थापना Ŭस्ता प्रत्यęृ तथा विशिष्टीकृत सहयोग तथा सेवा प्रवाह गर्ने ।
- आपत्कालीन उद्धार सहयोग परामर्शका लागि बालहेल्पलाइन भ०९८ निःशुल्क फोनको प्रयोग गर्नेबारे सचेतना बढाउनुका साथै नŬिक रहेका बालहेल्पलाइनसँग समन्वय तथा
सोको प्रभावकारी सञ्चालनमा सहयोग सहकार्य गर्ने,

- स्थानीय तहमा बाल संरeृणका घटना ǒयवस्थापन प्रणाली सञ्चालन गर्ने (बाल संरeृण सम्बन्धी घटनाको पहिचान, दर्ता, बालबालिका तथा परिवारको लेखाǖोखा, स्याहार योǛना तǛुमा, स्याहार योǛनाको कार्यान्वयन, समीeृा तथा फलोअप र घटना समापन)

<u>अण) बालश्रमबाट संरक्षण</u>

प्रश्न नं. (७७) नेपालको संविधानमा बालश्रम विठद्धका के -कस्ता प्रावधानहरू रहेका छन् ? उत्तरः नेपालको संविधानको धारा ३९ को उपधारा ४ मा कुनै पनि बालबालिकालाई कलकारखाना,खानी वा यस्तै अन्य ǖोखिमपूर्ण काममा लगाउन बन्देǛ लगाएको छ । यसैगरी बालश्रम लगायत
श्रम शोषणका सबै रूपको अन्त्य गर्ने नीति राज्यले अवलम्बन गर्नुपर्ने सुनिश्चित गरेको छ ।

प्रश्न नं. (७८) बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ मा बालश्रम विठद्धका के-कस्ता व्यवस्थाहरूउल्लेख भएका छन् ?
उत्तरः बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल मा बालश्रम विखद्धका देहाय बमोǖिम ǒयवस्थाहरूउल्लेख भएका छन्ः-

- दफा (७) को उपदफा (६) मा प्रत्येक बालबालिकालाई आर्थिक शोषण हुनबाट संरeृण पाउने अधिकार हुने सुनिश्चित गरेको,
- बालबालिकालाई हानि हुने वा तिनीहरूको शिeृामा बाधा अड्चन पुग्ने वा स्वास्éय, शारीरिक, मानसिक, नैतिक, सामाǖिक विकासमा हानि पुग्ने कुनै पनि कामबाट संरeृात हुन पाउने अधिकार हुने,
- दफा भ७ को उपदफा (४) मा बाबु, आमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरeृाकले बालबालिकाको शिeृा, स्वास्éय तथा शारीरिक वा मानसिक विकासमा असर पर्ने गरी श्रममा लगाउन नहुने,
- दफा ४८ मा ǖबरǖस्ती वा बधुँवा प्रकृतिका वा ǖोखिमपूर्ण वा निकृष्ट प्रकृतिको वा प्रचलित कानून विपरित श्रममा संलग्न भै ǖीवनयापन गरिरहेका बालबालिकालाई विशेष संरeृणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको रूपमा मानेको र त्यस्ता बालबालिकालाई राज्यबाट विशेष संरeृण र सेवा प्रवाह गरिने ।

प्रश्न नं. (७९) बालश्रम विठद्धका अन्य कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्थाहरू के-कस्ता रहेका छन् ? उत्तरः बालश्रम विखद्धका कानूनी ŏयवस्थामéये श्रम ऐन, २०७४ को दफा ल बमोǘम कसैलेपनि बालबालिकालाई कानून विपरित हुने गरी कुनै पनि काममा लगाउनु हुँदैन भन्ने स्पष्ट ŏयवस्थाउल्लेख भएको छ I त्यसैगरी बालश्रम (निषेध र नियमित) ऐन, २०ल६ ले बालबालिकालाई कलकारखाना, खानी वा यस्तै अन्य ǘोखिमपूर्ण काममा लगाउन निषेध गर्न तथा बालबालिकालाई अन्य काममा लगाउदा उनीहरूको स्वास्éय, सुरeा तथा सेवा र सुविधाका सम्बन्धमा स्पष्टŏयवस्था गरेको छ I स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २९७४ ले बालश्रमको अन्त्य गर्ने गराउनेकार्यलाई वडा समितिको काम, कर्तŏय र अधिकारभित्र समेटिएको छ I

यसैगरी पन्ध्रौं योǘना (२०७६/०७७ - २०८०/०८भ) मा राज्यले सबै प्रकारको बालश्रमकोअन्त्य गर्न आवश्यक ŏयवस्था गर्ने रणनीति अवलम्बन गरिएको छ I दिगो विकास लeय अन्तर्गत
सन् २०२ल सम्ममा सबै प्रकारका बालश्रम अन्त्य गर्न तत्काल प्रभावकारी उपायहरू अपनाउनेउल्लेख गरिएको छ I यसका साथै दोस्रो भ० वर्षे बालश्रम निवारण सम्बन्धी राष्ट्रिय गुखयोǘना
(२०७४-२०८३) ले नेपालबाट सबै प्रकारको बालश्रम पूर्ण रूपमा निवारण गरी राष्ट्रलाईबालश्रमरहीत बनाउने उद्देश्य लिएको छ I गुखयोǘनाको लeयहरूमा २०७९ सालसम्ममा निकृष्ट
र शोषणयुक्त प्रकारको बालश्रम निवारण गर्ने र २०८२ सालसम्ममा सबै प्रकारका बालश्रम निवारण गर्ने रहेको छ I यसैगरी पन्ध्रौं योǘनाले सबै प्रकारको बालश्रम अन्त्य गर्न राज्यले आवश्यक ŏयवस्था गर्ने रणनीति लिएको छ I बालश्रममुक्त स्थानीय तह घोषणा कार्यविधि, २०७७ कार्यान्वयनमा रहेको छ I

प्रश्न नं. (८०) बालश्रमबाट संरक्षित हुन पाउने बालबालिकाको अधिकारको कार्यान्वयन स्थानीय तहले कसरी गर्न सक्दछ ?

उत्तरः बालश्रमबाट संरeित हुन पाउने बालबालिकाको अधिकारको कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तहले देहाय बमोǘमका कार्यहरू गर्न सक्दछः-

- स्थानीय तहले तǘुमा गर्ने बाल अधिकार संरeण तथा संवर्द्धन सम्बन्धी स्थानीयकानूनमा बालश्रमबाट संरeण सम्बन्धी प्रावधानहरू अनिवार्य रूपमा समावेश गर्ने,
- स्थानीय तहमा बालश्रम अन्त्यका लागि ǘोखिमपूर्ण समूहको पहिचान तथा अत्यावश्यक सेवा प्रवाह र कानूनी कारवाहीलाई प्रोत्साहित गर्ने अभियान सञ्चालन गर्ने,

- स्थानीय तहभित्रका निǜी तथा ǒयवसायिक ęेत्रलाई बालश्रम उपभोग गर्न निखत्साहित गर्ने र बालश्रममुक्त बस्तु तथा सेवा उत्पादनको लागि प्रवर्धनात्मक कार्यहरू सञ्चालन गर्ने,
- स्थानीय तहले अनुमति दिने तथा आवद्ध हुन आउने कुनै पनि ǒयवसायलाई दिईने प्रमाणपत्र वा स्वीकृतिपत्रमा बालश्रम प्रयोग गरिने छैन भनी उल्लेख गर्ने र सोको लिखित प्रतिबद्धता समेत लिने नीतिगत निर्णय गरी सो प्रचलन कायम गर्ने,
- बालश्रम प्रयोग भएका सेवा तथा सामग्री प्रयोग नगर्ने नगराउने,
- बालश्रम हुने सम्भावित ęेत्र तथा कलकारखाना, ǒयावसायिक प्रतिष्ठान, ǒयापारिक केन्द्र र निǜी ęेत्रको निगरानी तथा अनुगमन गर्ने,
- बालबालिकाको अनिवार्य शिęालाई ǒयवहारिक कार्यान्वयनका साथै विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको पहिचान गरी अनौपचारिक शिęा, समुदायमा आधारित वैकल्पिक अéययन, छात्रवृत्तिको ǒयवस्था गर्ने,
- बालश्रममा पर्न लागेका वा परेका बालबालिकाको उǔचतम हितका आधारमा बाल कल्याण अधिकारीको नेतृत्व तथा समाǔसेवीको सहयोगमा उद्धार, संरęण ǒयवस्थापनतथा पुनर्स्थापना गर्ने,
- गैर कानूनी रूपमा श्रममा लगाइएका बालबालिकाको लागि कानूनी उपचार, रोǔगारदाता तथा प्रयोगकर्तालाई कानून बमोǓिम कार्वाहीको लागि सहǜीकरण गर्ने,
- आर्थिक अभावका कारण बालश्रमको ǜोखिममा रहेका परिवार पहिचान गरी पारिवारिक आय आǔनका वैकल्पिक उपायहरू उपलब्ध गराउने र बालबालिकालाई नियमित शिęा वा सीप शिęा वा वैकल्पिक शिęामा सहभागी गराउने,
- बालश्रममुक्त स्थानीय तह घोषणा अभियान सञ्चालन गर्ने ।

प्रश्न नं. (८१) बालश्रममुक्त स्थानीय तह कसरी बनाउने ?

उत्तरः- बालश्रममुक्त स्थानीय तह घोषणा कार्यविधि, २०७७ बमोǓिम बालश्रममुक्त स्थानीयतहको कार्यान्वयन देहाय बमोǓिम हुनेछः-

- निश्चित मापदण्ड (सर्वेęण, प्रस्ताव, प्रस्ताव मूल्याङ्कन)का आधारमा स्थानीय तहको छनौट,

- बालश्रममुक्त स्थानीय तहका २० वटा सूचकहरूको प्राप्ति (सबै बालबालिकाको üन्मदर्ता भएको, सरोकारवालाको सूचीकरण र नक्साङ्कन, बालश्रम हुन सक्ने ȩत्रबाट बालश्रम प्रयोग नगर्ने प्रतिबद्धता-पत्र, बालश्रम निवारणको छुट्टै नीति, बालश्रम निवारण
सम्बन्धी संचेतनामूलक र मनोपरामर्श कार्यक्रम, बालश्रमिक सम्बद्ध परिवारका लागिवैकल्पिक आय आüनका कार्यक्रम, बालश्रमिकका लागि सीपमूलक कार्यक्रम, सक्रिय
संघसंस्था तथा ŏयवसायीलाई प्रोत्साहन तथा सम्मान कार्यक्रम, सामाüक सुरȩा
सम्बन्धी कार्यक्रम, उद्धार, पुनर्स्थापना, पुनर्मिलन सम्बन्धी कार्यक्रम, शैȩिक विकास
सम्बन्धी कार्यक्रम, बालश्रम निवारण सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालनका लागि बüटविनियोüन, बालबालिकाको ȩत्र हेर्ने गरी कर्मचारी वा शाखाको ŏयवस्था, बालक्लब
र अन्य सञ्üालको विकास, बाल अधिकार समितिको ŏयवस्था, बालश्रमको अवस्थाअनुगमन तथा कारवाहीका लागि संयन्त्र, बाल कल्याण गृह वा अन्य कुनै हेरचाह गर्ने
संस्थाको ŏयवस्था, विद्यालय भर्ना दर ९८ प्रतिशत भएको नभएको, विद्यालय छाड्नेदर घट्दो भएको नभएको, सहयोग, समन्वय र सहकार्यको अवस्था भए नभएको)
- अनुगमन तथा मूल्याङ्कन संयन्त्रः- राष्ट्रिय स्तरमा बालश्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६ बमोüम बालश्रम निवारण समिति, प्रदेश स्तरमा सामाüक विकास मन्त्रालयको
सचिवको संयोüकत्वमा प्रदेश समन्वय समिति, स्थानीय तहमा अéयȩ/प्रमुख वा निüले तोकेको निर्वाचित प्रतिनिधि वा कर्मचारीको संयोüकत्वमा स्थानीय समन्वय
समिति गठन हुने,
- घोषणा प्रक्रियाः- वडा घोषणाको हकमा- स्थानीय तहको वडा समितिले सूचकहरू पूरा गरी स्थानीय तहको अéयȩ वा प्रमुख समȩ बालश्रममुक्त वडा घोषणा गर्न निर्णय सहित सिफारिस गर्ने, स्थानीय समन्वय समितिले वडाको अनुगमन गर्ने र ७८ दिनभित्र अनुगमन प्रतिवेदन अéयȩ वा प्रमुख समȩ पेश गर्ने, कार्यस्थानीय तह बैठकको निर्णयबाट बालश्रममुक्त वडा घोषणा गर्ने, स्थानीय तह घोषणाको हकमा-
स्थानीय तहका सबै वडा घोषित भैसकेपछि सूचकका आधारमा कार्य स्थानीय तहको प्रस्तावमा गाउँ/नगरसभाले बालश्रममुक्त स्थानीय तह घोषणा गर्ने, üल्ला घोषणाको हकमा- üल्ला स्थित सबै स्थानीय तह बालश्रममुक्त घोषणा भएमा üल्ला समन्वय
समितिको प्रस्तावमा üल्ला सभाले बालश्रममुक्त üल्ला घोषणा गर्ने ।

अत) बाल विवाह न्यूनीकरण

प्रश्न नं. (८२) नेपालको संविधानमा बाल विवाह सम्बन्धी के-कस्ता प्रावधानहरू रहेका छन् ? उत्तर: नेपालको संविधानको धारा ३९ को उपधारा (ल) मा कुनै पनि बालबालिकालाई बालविवाह गर्न गराउन नपाइने ðयवस्था उल्लेख भएको छ । साथै, उपधारा (भ०) मा बालविवाहगर्ने गराउने कार्य कानून बमोÿम दण्डनीय हुने र पीडित बालबालिकालाई पीडकबाट कानूनबमोÿम ¤ातिपूर्ति पाउने हक सुनिश्चित गरिएको छ ।

प्रश्न नं. (८३) बालविवाह सम्बन्धी विद्यमान कानूनी व्यवस्थाहरू के-कस्ता रहेका छन् ?

उत्तर: बाल विवाह न्यूनीकरण तथा अन्त्य सम्बन्धमा बनेका कानूनी ðयवस्थाहरूमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल, मुलुकी देवानी संहिता ऐन, २०७४, मुलुकी अपराध संहिता २०७४, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ तथा नीतिगत, ðयवस्थामा बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति २०६९, बाल विवाह अन्त्यका लागि राष्ट्रिय रणनीति २०७२ प्रमुख रूपमा रहेका छन् । यसका साथै चालु पन्धौं योÿना, दिगो विकास ल¤यमा समेत बालविवाहका सवालहरू उचित रूपमा सम्बोधन भएका छन् ।

मुलुकी देवानी संहिता ऐन, २०७४, मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ ले २० वर्ष नपुगी गरिएको विवाहलाई बाल विवाहका रूपमा परिभाषित गरेको छ भने २० वर्ष नपुगी गरिएका विवाह स्वतः बदर हुने र दण्डनीय समेत हुने ðयवस्था गरेको छ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा ४८ अनुसार बालविवाह ÿस्ता कसूरबाट पीडित भएका वा त्यस्तो ÿखिममा रहेका बालबालिका विशेष संर¤णको आवश्यकता भएका बालबालिका हुन् भनेर परिभाषित गरेको छ भने त्यस्ता बालबालिकालाई विशेष संर¤ण तथा सेवा प्रवाहको प्रबन्ध मिलाईने समेत ðयवस्थाछ ।

बाल विवाह अन्त्यको लागि राष्ट्रिय रणनीति, २०७२ ले सन् २०३० सम्म बाल विवाह अन्त्य गर्ने ल¤य लिएको छ । रणनीतिमा ७ वटा उद्देश्य र ६ वटा राणनीतिक कार्यादेश समावेश भएको छ । रणनीतिले बालविवाह अन्त्यका लागि बालिका र किशोरीको लागि गुणस्तरीय शि¤ाको ðयवस्थापन र सशक्तीकरण गर्नुपर्ने, बालक, किशोर र पुरूषको सहभागिता सुनिश्चित गर्नुपर्ने, परिवार र समुदायको परिचालन गर्नुपर्ने, प्रभावकारी सेवा प्रवाह गर्नुपर्नेमा ÿोड दिएको छ ।

रणनीतिले बालविवाहमुक्त स्थानीय निकायको अभियान सञ्चालन गर्ने योÿना अघि बढाएको छ । पन्धौं योÿनाले बालबालिका तथा किशोरकिशोरी विखद्ध हुने सबै प्रकारका हिंसा अन्त्य गरी उनीहरूको ÿीवनलाई सुर¤ित बनाउने रणनीति अवलम्बन गरेको छ ।

प्रश्न नं. (८४) बालविवाह अन्त्यका लागि स्थानीय तहले के-कस्ता प्रयासहरू गर्न सक्दछ ?

उत्तरः संविधान, कानून तथा नीतिहरूले सम्बोधन गरेको बाल विवाहको अन्त्यका लागि स्थानीय तहले देहाय बमोǔǖमका प्रयासहरू गर्न सक्दछः-

- स्थानीय तहले तǘमा गर्ने बाल अधिकार संरƗण तथा संवर्द्धन सम्बन्धी कार्यविधि/स्थानीय कानून, नीति तथा कार्यक्रम र बǛटमा बाल विवाह अन्त्यका विषय अनिवार्य रूपमा समावेश गर्ने,
- बालविवाह अन्त्यका लागि समुदायमा आधारित बाल संरƗण प्रणालीको सुदृढीकरण गर्ने, तथा आवश्यकतानुखप पीडित बालबालिकाको उद्धार संरƗणा तथा पुनर्स्थापना ǔविकोपाǗनका लागि सहयोग गर्ने,
- स्थानीय तहको अगुवाईमा आमा समूह, बालक्लब, युवा समूह, धार्मिक अगुवा, राǗनैतिक नेता तथा कार्यकर्ता आदिसँगको समन्वय तथा परिचालनमा सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- परम्परागत हानिकारक अभ्यासको अन्त्य गर्न ǒयापक सचेतना अभियान सञ्चालन गर्ने र ǔनप्रतिनिधि लगायत समाǔका गन्यमान्य ǒयक्तिहरूबाटै ǒयवहारिक परिवर्तनको शुखवात गर्ने,
- बालिका तथा किशोरीहरूको सशक्तीकरण तथा बालक, किशोर र पुरूषको सहभागिता अभिवद्धि गर्ने,
- विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको पहिचान गरी विद्यालयमा निरन्तरताका लागि प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रम सञ्चालन,
- बाल विवाहका कारण तथा न्यूनीकरण सम्बन्धी अƟयन र अनुसन्धान गर्ने तथा असल अभ्यासहरूको प्रचारप्रसार गर्ने,
- बालविवाह गरेका बालक तथा बालिकामाथि आउन सक्ने सम्भाǒय हानि तथा ǔोखिम लƗित शिƗा, स्वास्Ơय तथा संरƗण सेवाको प्रवाहका लागि सहǔीकरण गर्ने,
- बालविवाहले शिƗा स्वास्Ơय तथा कम उमेरका आमाबाट ǔन्मेका शिशुको स्वास्Ơयमा पर्ने असर र तिनको मृत्युदर लगायत सिंगो ǔीवन वृत्तिमा पार्ने नकारात्मक असरबारे किशोरकिशोरी केन्द्रित सचेतना कार्यक्रम गर्ने,
- बालविवाहले ǔीवनमा पारेका नकारात्मक असरहरूबारेका सत्य घटनाहरू संकलन गरी सो प्रमाण सहितका आधारमा अभिभावक तथा किशोरकिशोरी केन्द्रित संचेतना कार्यक्रम गर्ने,

- स्थानीय तहमा घटने बालविवाहका घटनालाई उǔुरी गर्ने परिपाटीको विकास गर्ने रकानूनी कारवाहीका लागि सहǖीकरण गर्ने,
- निश्चित कार्यविधिको आधारमा बालविवाहमुक्त स्थानीय तह घोषणा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

अथ) सामाजिक सुरक्षाको अधिकार कार्यान्वयन

प्रश्न नं. (८५) नेपालको संविधानमा बालबालिकाको सामाजिक सुरक्षाको अधिकार सम्बन्धी के-कस्ता प्रावधानहरू रहेका छन् ?

उत्तरः नेपालको संविधानको धारा ४३ सामाǗिक सुरƒाको हक अन्तर्गत आर्थिक रूपले विपन्न,अशक्त र असहाय अवस्थामा रहेका, असहाय एकल महिला, अपाङ्गता भएका, बालबालिका, आफ्नो हेरचाह आफै गर्न नसक्ने तथा लोपोन्मुख ǔातिका नागरिकलाई कानून बमोǗिम सामाǗिक सुरƒाको हक सुनिश्चित गरिएको छ ।

प्रश्न नं. (८६) बालबालिकाको सामाजिक सुरक्षाको अधिकार सम्बन्धी कानूनी तथा नीतिगतव्यवस्था के-कस्ता रहेका छन् ?

उत्तरः बालबालिकाको सामाǗिक सुरƒाको अधिकार सम्बन्धी Ǔयवस्था विशेषगरी सामाǗिक सुरƒा ऐन, २०७ल, बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल, अपाङ्गता भएका Ǔयक्तिको अधिकार सम्बन्धी (पहिलो संसोधन) ऐन, २०७ल, बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति २०६९ मा भएका छन् । सामाǗिक सुरƒा ऐन, २०७ल को दफा ३ को उपदफा (भच) मा बालबालिकालाई सामाǗिक सुरƒा भत्ता पाउने अधिकार सुनिश्चित गरेको छ । यसैगरी दफा २७ मा अनाथ बालबालिकाको हेरचाहका लागि नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले हेरचाह केन्द्र स्थापना गरी सञ्चालन गर्न सक्ने Ǔयवस्था रहेको छ ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा ७ को उपदफा (४) मा अपाङ्गता भएका, द्वन्द्वपीडित, विस्थापित, ǖोखिममा परेका वा सडकमा बस्ने बालबालिका तथा दफा ४८ को उपदफा (भ) बमोǗिमको बालबालिकालाई सामाǗिक सुरƒा लगायत अन्य संरƒण सेवा पाउने अधिकार सुनिश्चित गरेको छ ।

अपाङ्गता भएका Ǔयक्तिको अधिकार सम्बन्धी (पहिलो संसोधन) ऐन, २०७ल को दफा भ६ मा अपाङ्गता भएका Ǔयक्ति (बालबालिकासमेत)लाई सामाǗिक सुरƒाको हकको Ǔयवस्था गरिएको छ । बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६९ मा विशेष रूपमा स्वास्éय, शिƒा र पुनर्स्थापनका

eृत्रहरूमा शारीरिक दुर्वलता र विशेष कठिन परिस्थितिमा रहेका तथा आकस्मिकतामा परेका बालबालिकालाई समेत समावेश गरी क्रमशः सामाǔिक सुरeृा योǔनालाई लागू गर्दै लगिने तथा सामाǔिक सुरeृामा बालबालिकाको पहुँच अभिवृद्धि गरिने नीति अवलम्बन गरिएको छ ।

प्रश्न नं. (८७) बालबालिकाको सामाजिक सुरक्षाको अधिकार कार्यान्वयन स्थानीय तहले कसरी गर्न सक्दछ ?

उत्तरः नेपालको संविधान, कानून तथा नीतिहरूमा समेत सम्बोधन भएको बालबालिकाका सामाǔिक सुरeृाको अधिकार कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तहले देहाय बमोǔिम गर्न सक्दछः-

- स्थानीय तहले तǔुमा गर्ने बाल अधिकार संरeृण तथा संवर्द्धन सम्बन्धी स्थानीयकानून, नीति तथा कार्यक्रम र बǔटमा बालबालिकाको सामाǔिक सुरeृाको अधिकार सम्बन्धी ŏयवस्था अनिवार्य रूपमा समावेश गर्ने,
- स्थानीय तहभित्र सामाǔिक सुरeृाका लाभग्राहीको तéयाङ्क नियमित रूपमा अéयावधिक गर्ने र सामाǔिक सुरeृाको दायरामा ल्याउने,
- बाबुआमा विहीन, एचआइभी संक्रमित, यौन शोषण, मानव बेचबिखन, ǔबरǔस्ती करणीबाट गर्भ रही ǔन्मेका बालबालिका, ǔोखिममा रहेका तथा विशेष संरeृणको आवश्यकता भएका, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक बालबालिका केन्द्रित सामाǔिक सुरeृाको लागि नीतिगत पहल गर्ने,
- ǔोखिममा परेका बालबालिकाको सामाǔिक सुरeृाका ŏयवस्थाहरूमा पहुँच थप प्रभावकारी बनाउन सूचना ŏयवस्थापन प्रणालीको स्थापना गर्ने,
- बालबालिका सम्बन्धी ऐन,ले ŏयवस्था गरे अनुखप बाल कोषको स्थापना गरी वार्षिक रूपमा न्यायोचित बǔटको विनियोǔन गर्ने,
- सबै बालबालिकाको अनिवार्य ǔन्मदर्ताको ŏयवस्था गर्ने र यस सन्दर्भमा आवधिक रूपमा बालबालिकाको ǔन्मदर्ता शिविर सञ्चालन गर्ने ।

अद) बालबालिकाको वैकल्पिक हेरचाहको अधिकार कार्यान्वयन

प्रश्न नं. (८८) नेपालको संविधानमा बालबालिकाको वैकल्पिक हेरचाहको अधिकार सम्बन्धी कस्तोव्यवस्था उल्लेख भएको छ ?

उत्तरः नेपालको संविधानको धारा ३९ मा प्रत्येक बालबालिकालाई परिवार तथा राज्यबाट शिeा, स्वास्éय, पालनपोषण, उचित स्याहार, खेलकुद, मनोरञ्üन तथा सर्वाङ्गीण ŏयक्तित्व विकासको हक हुने ŏयवस्था सुनिश्चित गरेको छ l यो प्रावधानले परिवारविहीन बालबालिकाको लागि आवश्यक माथि उल्लिखित सेवाको सुनिश्चितताका लागि वैकल्पिक हेरचाहको प्रबन्ध मिलाउनु राज्यको दायित्व हुने प्रष्ट पारेको छ l

प्रश्न नं. (८९) बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ मा बालबालिकाको स्याहार तथा संरक्षण सम्बन्धीके-कस्ता व्यवस्थाहरू भएका छन् ?

उत्तरः बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल मा बालबालिकाको स्याहार तथा संरeाण सम्बन्धीदेहाय बमोüम ŏयवस्था रहेका छन्ः-

- बालबालिकाको पालनपोषण, शिeा, स्वास्थ उपचारमा छोराछोरी बीचमा भेदभाव गर्ननहुने,
- प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो बाबु आमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरeाकबाटउचित हेरचाह, संरeाण, पालनपोषण र माया प्राप्त गर्ने, कुनै पनि हिंसा वा दुŏर्यवहारबाट संरeाण पाउने अधिकार हुने,
- प्रत्येक बालबालिकालाई उचित पोषण, सफा खानेपानी, स्तनपान, आधारभूत स्वास्éयउपचार निःशुल्क पाउने अधिकार हुने,
- प्रत्येक बालबालिकालाई शिeा, खेलकुद, बालमैत्री मनोरञ्üन, सांस्कृतिक कार्यकलापमा सहभागी हुने अधिकार हुने,
- विशेष संरeाणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको स्याहार तथा संरeाण गर्नु राज्यको दायित्व हुने l

प्रश्न नं. (९०) बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ बमोजिम विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएकाबालबालिका भन्नाले कस्ता बालबालिकालाई बुझिन्छ ?

उत्तरः बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा ७ को उपदफा (४) र दफा ४८ बमोüमदेहायका बालबालिकालाई विशेष संरeाणको आवश्यकता भएका बालबालिका मानिन्छः-

- अनाथ बालबालिका,
- अस्पताल वा अन्य कुनै सार्वǗनिक स्थानमा अलपत्र अवस्थामा छाडिएका वा फेला परेका, बाबुआमाबाट अलग्गिएका वा बाबुआमा पत्ता नलागी बेवारिस भएकाबालबालिका,
- बाबुआमालाई गम्भीर शारीरिक वा मानसिक अपाङ्गता वा अशक्तता भएको कारण उचित हेरचाह नपाएका,
- कानूनी विवादमा परेका,
- थुनामा रहेका वा बन्दी बाबु वा आमासँग आश्रित भई कारागारमा रहेका बालबालिका,
- Ǘबरǘस्ती करणीबाट Ǘन्मिएको शिशु,
- विभिन्न हिंसा वा दुǑर्यवहारका कारणले परिवारबाट अलग भएका,
- Ǘबरǘस्ती वा बँधुवा प्रकृतिका वा Ǘोखिमपूर्ण वा निकृष्ट प्रकृतिको श्रममा संलग्न रहेका,
- विभिन्न लागूऔषधको कूलतमा फसेका,
- एचआईभी संक्रमण भएका,
- गम्भीर अपाङ्गताको Ǘोखिममा रहेका,
- विपद् वा सशस्त्र द्वन्द्वका कारणले बाबुआमा दुवै वा आमाबाबुमé्ये एक गुमाएका, वेपत्ता भएका वा आफू नै शारीरिक वा मानसिक रूपमा घाइते भएका वा अपाङ्गता भएका,
- विपन्न दलित लगायतका बालबालिका,
- द्वन्द्वपीडित, विस्थापित, Ǘोखिममा परेका वा सडकमा बस्ने बालबालिका ।

प्रश्न नं. (९१) बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ बमोजिम वैकल्पिक हेरचाहको आवश्यकता भएकाबालबालिका भन्नाले कस्ता बालबालिकालाई बुझ्fउँदछ ?

उत्तरः बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल बमोǗिम वैकल्पिक हेरचाहको आवश्यकता भएकाबालबालिका भन्नाले देहाय बमोǗिमका बालबालिका सम्झनुपर्छः-

- अनाथ बालबालिका,
- अस्पताल वा अन्य कुनै सार्वǗनिक स्थानमा अलपत्र अवस्थामा छाडिएका वा फेला परेका, बाबुआमाबाट अलग्गिएका वा बाबुआमा पत्ता नलागी बेवारिस भएकाबालबालिका,

- बाबुआमालाई गम्भीर शारीरिक वा मानसिक अपाङ्गता वा अशक्तता भएको कारणउचित हेरचाह नपाएका,
- कानूनी विवादमा परेका मéये दिशान्तर प्रक्रिया अन्तर्गत वैकल्पिक हेरचाहको लागिसिफारिस भएका बालबालिका,
- थुनामा रहेका वा बन्दी बाबु वा आमासँग आश्रित भई कारागारमा रहेका बालबालिका,
- ǔबरǔस्ती करणी वा कानून बमोिǔम सǔाय हुने हाडनाताबाट ǔन्मिएको शिशुलाई आफूले पालनपोषण गर्न नसक्ने भनी बाल कल्याण अधिकारी समę निवेदन परेका बालबालिका,
- बाबु, आमा वा अभिभावकबाट विभिन्न हिंसा, दुǒर्यवहार वा वेवास्ताका कारण उǔचतम हितको लागि परिवारबाट अलग भएका,

प्रश्न नं. (९२) बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ मा वैकल्पिक हेरचाहका आवश्यकता भएका बालबालिकाको लागि के-कस्ता वैकल्पिक हेरचाहको प्रबन्ध मिलाईएको छ ?

उत्तरः बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल बमोिǔम वैकल्पिक हेरचाहका आवश्यकता भएका बालबालिकाको लागि बाल कल्याण अधिकारीले देहाय बमोिǔमको वैकल्पिक हेरचाहको
प्रबन्ध मिलाउनु पर्छ-

- बालबालिकाको आमा वा बाबु तर्फको नातेदार
- बालबालिकालाई हेरचाह गर्न ईǔछुक परिवार वा ǒयक्ति
- बालबालिकालाई परिवारमा आधारित हेरचाह गर्ने संस्था
- बालगृह

प्रश्न नं. (९३) बालबालिकाको वैकल्पिक हेरचाह अन्तर्गत बालबालिकाको आमा वा बाबु तर्फको नातेदारमार्फत कसरी वैकल्पिक हेरचाहको प्रबन्ध मिलाउन सकिन्छ ?

उत्तरः वैकल्पिक हेरचाहको आवश्यकता भएका बालबालिकालाई निǔको शिęा, स्वास्éय,
पोषण, संरęण तथा बालबालिकाको उǔचतम हित सुनिश्चित हुने गरी बालकल्याण अधिकारीको सिफारिसमा सम्बन्धित स्थानीय बाल अधिकार समितिले वैकल्पिक हेरचाहको ǒयवस्था मिलाउनु पर्नेछ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७लको दफा ४९ को उपदफा (२) को खण्ड (क) बमोिǔमका नातेदारलाई प्राथमिकता तोक्दा बाल कल्याण अधिकारीले देहाय बमोिǔमको आधारमा विश्लेषण गरी नातेदार तोक्नु पर्नेछः-

(क) त्यस्ता नातेदारको इǓछा,

(ख) आर्थिक ǫमता,

(ग) पारिवारिक सौहार्दता,

(घ) पारिवारिक अवस्था ।

- यसरी विश्लेषण गर्दा उपयुक्त देखिएमा बाल कल्याण अधिकारीले बालबालिकाको इǓछा बमोिǓम सम्बन्धित नातेदारकोमा वैकल्पिक हेरचाहको Ǒयवस्था मिलाउनुपर्नेछ ।

प्रश्न नं. (९४) बालबालिकाको वैकल्पिक हेरचाह अन्तर्गत बालबालिकालाई हेरचाह गर्न ईच्छुक परिवार वा व्यक्तिमार्फत कसरी वैकल्पिक हेरचाहको प्रबन्ध मिलाउन सकिन्छ ?

उत्तर: बालबालिकाको वैकल्पिक हेरचाहका लागि कुनै नातेदार नभएमा वा नातेदार भए तापनि त्यस्ता नातेदार उपयुक्त नभएमा वा सम्बन्धित बालबालिकाले त्यस्ता नातेदारको हेरचाहमा बस्न इǓछा नगरेमा बाल कल्याण अधिकारीले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा ४९ को उपदफा (२) को खण्ड (ख) बमोिǓमका परिवार वा Ǒयक्तिकोमा देहाय बमोिǓम हेरचाहको Ǒयवस्था मिलाउनु पर्नेछ र परिवारका सदस्य वा Ǒयक्तिको योग्यता देहाय बमोिǓम हुनु पर्नेछः-

(क) घरेलु हिंसा, बालबालिका विखद्धको कसूर तथा नैतिकपतन देखिने फौǓदारी अभियोगमा अदालतबाट दोषी नठहरिएको,

(ख) मान्यता प्राप्त चिकित्सकबाट देहायको सिफारिस प्राप्त गरेकोः-

(भ) शारीरिक र मानसिक रूपमा बालबालिकालाई हेरचाह गर्न सǫम भएको,

(२) दीर्घकालीन उपचार गर्नुपर्ने वा सरूवा रोगबाट संक्रमित नभएको,

(३) लागू पदार्थ दुǑर्यसन वा अन्य कुनै कुलतमा नफसेको,

(४) ऐन,को दफा ६२ बमोिǓम नियुक्त समाǓसेवीको सामािǓक लेखाǓखाप्रतिवेदनबाट उपयुक्त ठहऱ्याएको ।

(ग) वैकल्पिक हेरचाह गर्न इǓछुक परिवार वा Ǒयक्ति सम्बन्धित स्थानीय तहमा स्थानीय कानून बमोिǓम सूचीकृत हुनु पर्नेछ ।

(घ) बालबालिकाको हेरचाह गर्न इǓछुक परिवार तथा Ǒयक्तिलाई स्थानीय तहले सूचीकृत गर्दा त्यस्ता Ǒयक्ति तथा परिवारको स्थानीय कानूनले तोकेका अन्य आधारमा समेत मूल्याङ्कन गर्न सक्नेछ ।

(ल.) स्थानीय तहमा सूचीकृत वैकल्पिक हेरचाह गर्ने परिवार वा Öयक्तिको छनौट गर्दाबालबालिकाको चाहना बमोिǔम गर्नु पर्नेछ ।

प्रश्न नं. (९५) बालबालिकाको वैकल्पिक हेरचाह अन्तर्गत बालबालिकालाई परिवारमा आधारित हेरचाह गर्ने संस्थामार्फत कसरी वैकल्पिक हेरचाहको प्रबन्ध मिलाउन सकिन्छ ?

उत्तरः बालबालिकाको वैकल्पिक हेरचाह अन्तर्गत बालबालिकालाई परिवारमा आधारित हेरचाह गर्ने संस्थामार्फत स्थानीय तहमा वैकल्पिक हेरचाहको प्रबन्ध देहाय बमोिǔम मिलाउन सकिन्छः-

- सम्बन्धित स्थानीय तहमा कुनै परिवार वा Öयक्ति सूचीकृत नभएको अवस्थामा वा बालबालिकाले त्यस्तो परिवार वा Öयक्तिको हेरचाहमा बस्ने इǔछा नगरेमा बाल कल्याण अधिकारीले सम्बन्धित स्थानीय तहमा सूचीकृत परिषद्बाट सञ्चालन अनुमति प्राप्त गरेको परिवारमा आधारित हेरचाह गर्ने संस्थामा त्यस्तो बालबालिकाको हेरचाहको Öयवस्था गर्नु पर्नेछ ।
- परिवारमा आधारित हेरचाह गर्ने संस्था सूचीकृत हुने सम्बन्धी अन्य Öयवस्था सम्बन्धित स्थानीय कानून बमोिǔम हुनेछ ।
- सम्बन्धित स्थानीय तहमा परिवारमा आधारित हेरचाह गर्ने संस्था सूचीकृत नभएकोअवस्थामा अर्को निǔकैको स्थानीय तहमा परिवारमा आधारित हेरचाह गर्ने संस्था सूचीकृत भएमा सो स्थानीय तहमा सम्बन्धित स्थानीय तहले वैकल्पिक हेरचाह सम्बन्धी Öयवस्था मिलाउनु पर्नेछ ।

प्रश्न नं. (९६) बालबालिकाको वैकल्पिक हेरचाह अन्तर्गत बालबालिकालाई बालगृहमार्फत कसरी वैकल्पिक हेरचाहको प्रबन्ध मिलाउन सकिन्छ ?

उत्तरः बालबालिकाको वैकल्पिक हेरचाह अन्तर्गत बालबालिकालाई बालगृहमार्फत स्थानीय तहमा वैकल्पिक हेरचाहको प्रबन्ध देहाय बमोिǔम मिलाउन सकिन्छ-

- बाल कल्याण अधिकारीले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा ४९ को उपदफा (२) को खण्ड (क), (ख) र (ग) बमोिǔमको प्राथमिकताका आधारमा वैकल्पिक हेरचाहको Öयवस्था हुन नसकेमा वैकल्पिक हेरचाहको आवश्यकता भएका बालबालिकालाई सम्भव भएसम्म सबैभन्दा निǔकैको बाल गृहमा हेरचाहको लागि पठाउने Öयवस्था मिलाउनु पर्नेछ,

- बाल कल्याण अधिकारीले वैकल्पिक हेरचाहमा राख्नु पूर्व सम्बन्धित बालबालिकाले बुझ्ने गरी निÙलाई पुऱ्याइने सेवा, सुविधा तथा हेरचाहको बारेमा बालमैत्री वातावरणमा Ùानकारी दिनु पर्नेछ,
- बालकल्याण अधिकारीले बालबालिकालाई वैकल्पिक हेरचाहमा राख्ने निर्णय गर्नु पूर्व ऐन,को दफा ६२ बमोÙम नियुक्त समाÙसेवीको राय लिनु पर्नेछ । समाÙसेवीले राय दिंदा वैकल्पिक हेरचाहको आवश्यकता भएका बालबालिकाको उÙचतम हित हुने गरी राय दिनु पर्नेछ,
- बाल कल्याण अधिकारीले वैकल्पिक हेरचाहको आवश्यकता भएका बालबालिकासँग सम्बन्धित सम्पूर्ण कागÙात तथा विवरण अभिलेख गरी निÙको Ôयक्तिगत फाइलमा राख्नु पर्नेछ,
- बाल कल्याण अधिकारीले ऐन,को दफा ४९ को उपदफा (२) को खण्ड (क), (ख) र (ग) बमोÙम वैकल्पिक हेरचाहका लागि पठाइएका बालबालिकाको अनुगमन प्रत्येक चार/चार महिनामा गरी बालबालिकाको हेरचाह, शिeा, स्वास्éय, संरeण लगायतका विषय सहितको प्रतिवेदन सम्बन्धित स्थानीय बाल अधिकार समिति, प्रदेश बाल अधिकार समिति, परिषद् र मन्त्रालयमा पठाउनु पर्नेछ ।

प्रश्न नं. (९७) स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा बालबालिकाको वैकल्पिक हेरचाह सम्बन्धी के-कस्तो व्यवस्था रहेको छ ?

उत्तर: स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा भभ को उपदफा (२) (तल) मा सडक बालबालिका, अनाथ, असहाय, अशक्त र मानसिक असन्तुलन भएका Ôयक्तिहरूको लागि पुनर्स्थापना केन्द्रको सञ्चालन, Ôयवस्थापन, अनुगमन र नियमनको अख्तियारी स्थानीय तहलाई दिइएको छ ।

अन्य Ôयवस्थाहरूमा, बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय नीतिमा पारिवारिक वातावरणमा स्थायी वा अस्थायी रूपमा वञ्चित भएका बालबालिका वा तहाँ तिनीहरूको सर्वोत्तम हित हुन नसक्ने बालबालिकालाई वैकल्पिक हेरचाहको अन्तिम विकल्पको रूपमा धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको रूपमा दिइने Ôयवस्था गरेको छ । यसैगरी चालु पन्ध्रौं योÙनामा विद्यमान बालगृहको संस्थागत आवासीय संरeणलाई निखत्साहित तथा निसंस्थाकरण गर्दै अन्तिम विकल्पको रूपमा मात्र संरeण गर्ने गरी अन्य वैकल्पिक हेरचाहलाई प्रवर्धन गर्ने रणनीति अवलम्बन गरिएको छ भने विशेष संरeणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको लागि वैकल्पिक हेरचाहको Ôयवस्था गर्ने प्रणाली स्थापना गर्ने कार्यनीति लिइएको छ ।

प्रश्न नं. (९८) स्थानीय तहमा बालबालिकाको वैकल्पिक हेरचाहको प्रबन्धका लागि स्थानीय तहलेके गर्न सक्दछ ?
उत्तरः स्थानीय तहमा बालबालिकाको वैकल्पिक हेरचाहको प्रबन्धका लागि देहायका कार्यहरू गर्न सकिन्छः-

- स्थानीय तहले तǚमा गर्ने बाल अधिकार संरeाण तथा संवर्द्धन सम्बन्धी कार्यविधि/स्थानीय कानूनमा बालबालिकाको वैकल्पिक हेरचाह सम्बन्धी ŏयवस्थाअनिवार्य रूपमा समावेश गर्ने,
- वैकल्पिक हेरचाहको आवश्यकता भएका बालबालिकालाई निǔको शिeा, स्वास्éय, पोषण, संरeाण तथा बालबालिकाको उǔचतम हित सुनिश्चित हुने गरी बाल कल्याण अधिकारीको सिफारिसमा स्थानीय बाल अधिकार समितिमार्फत वैकल्पिक हेरचाहको ŏयवस्था मिलाउने,
- स्थानीय बाल अधिकार समितिमार्फत वैकल्पिक हेरचाहको प्रबन्ध मिलाउँदा क्रमशः स्थानीय बाल अधिकार समितिमा सूचीकृत आमा वा बुबातर्फको नातेदार, बालबालिकालाई हेरचाह गर्न इǔछुक परिवार वा ŏयक्ति, परिवारमा आधारित हेरचाह गर्ने संस्था र अन्तिम विकल्पको रूपमा बालगृहमा बाल कल्याण अधिकारी मार्फत विस्तृत लेखाǚोखा पश्चात सिफारिस गर्ने ŏयवस्था मिलाउने,
- बाल कल्याण अधिकारीले वैकल्पिक हेरचाहको आवश्यकता भएका बालबालिकासँग सम्बन्धित विवरण अभिलेख गरी निǔको ŏयक्तिगत फाइलमा राख्ने,
- वैकल्पिक हेरचाहको आवश्यकता भएका बालबालिकालाई अदालतले संरeाक तोकेमा अदालतले तोकेको संरeाकलाई बाल कल्याण अधिकारीले बालबालिका हस्तान्तरण गर्ने,
- बाल कल्याण अधिकारीको सिफारिसमा स्थानीय बाल अधिकार समितिमार्फत वैकल्पिक हेरचाहको प्रबन्ध मिलाईएको बालबालिकाको शिeा, स्वास्éय, हेरचाह र संरeाणको अवस्थाको अनुगमन गर्ने र अनुगमनबाट सन्तोषǔनक अवस्था नपाइएमा पून वैकल्पिक हेरचाहका अन्य ŏयवस्था मिलाउने,
- परिवारसँग बालबालिकाको अनावश्यक विछोड हुनबाट रोक्न परिवार सवलीकरण, गुणस्तरीय एवं ŏयावहारिक शिeामार्फत पारिवारिक वातावरणमा हेरचाह पाउने बालबालिकाको अधिकार सुनिश्चित गर्ने,

- सबै स्वरूपका वैकल्पिक हेरचाह प्रदान गर्ने सेवा प्रदायकको स्थानीय तहको तर्फबाट अनुगमन, नियमन, स्रोत विनियोŭन, सȩमता अभिवृद्धि गरिनुको साथै ŭवाफदेही बनाउने,
- बैकल्पिक हेरचाहमा ŭाने बालबालिकाको सिफारिस तथा अभिलेखका लागि एकद्वार प्रणाली कायम गर्न बालगृहको अनुमति तथा अनुगमनलाई ŏयवस्थित बनाउने,

- एक स्थानबाट अर्को स्थानमा शिȩा, काम, बसोबास लगायतका लागि गएका बालबालिकाका बारेमा उत्पति स्थान र गन्तŏय स्थानको स्थानीय तहमा अभिलेख राखी बालबालिका पछ्याउने प्रणाली स्थापना गर्ने ।

प्रश्न नं. (९९) विपद्को समयमा स्थानीय तहमा बालबालिकाको संरक्षण कसरी गर्न सकिन्छ ? उत्तरः कुनै पनि प्राकृतिक तथा मानवीय विपद्को समयमा बालबालिकाको संरȩणका लागि स्थानीय तहमा देहायका कार्यहरू गर्न सकिन्छः-

- **विपद् प्रतिकार्य योजनाः** विपद्का समयमा बालबालिकाको संरȩण तथा बालबालिकालȩित सेवा प्रवाहका सुनिश्चितताका लागि स्थानीय तहमा बŭट, मानव संसाधनसहित स्पष्ट विपद् प्रतिकार्य योŭना तयार गर्ने ।
- **हेल्पडेस्कको स्थापनाः** कुनै पनि विपद्बाट पीडित तथा प्रभावित बालबालिका सम्बन्धी सूचना सङ्कलन, ŏयवस्थापन, ŭोखिममा रहेका बालबालिकाको पहिचान तथा सहायता एवम् प्रेषणका लागि २४ सै घण्टा सम्पर्क गर्न सकिने फोन सहित हेल्पडेस्कको स्थापना र सञ्चालन गर्ने ।
- **सूचीकरण तथा सेवा प्रवाहः** प्रत्येक स्थानीय तहमा बालबालिका सम्बन्धी सेवा, सेवा प्रदायक निकाय, अस्थायी संरȩण सेवा केन्द्रको नक्शाङ्कन, सामाŭक कार्यकर्ता, मनोविज्ञको सूचीकरण तथा आवश्यकतानुसार परिचालन गरी सेवा प्रवाह गर्ने ।
- **वैकल्पिक शिक्षाको व्यवस्थाः** शिȩा शाखासँगको समन्वय तथा सहकार्यमा कुनै पनि विपद्को समयमा बालबालिकाको समुदायमा आधारित वैकल्पिक शिȩण सिकाईको ŏयवस्था गर्ने ।
- **नियमित स्वास्थ्य सेवाको सुनिश्चितताः** स्वास्éय शाखासँगको समन्वय तथा सहकार्यमा बालबालिकाको नियमित खोप, पोषण तथा स्वास्éय उपचार सम्बन्धी सेवा प्रवाहकोŏयवस्था गर्ने ।

- **बाल सहभागिताको सुनिश्चितता:** स्थानीय तहमा उपलब्ध एफएम, रेडियोबाट बालबालिकाको सहभागितामा बालबालिकाको रचनात्मक, बौद्धिक, सिर्ǖनात्मक ȩमता अभिवद्धि हुने खालका गतिविधिहरूको सञ्चालन ।
- **समन्वय तथा सहकार्य:** विपद्‌बाट पीडित तथा प्रभावित बालबालिका तथा उनीहरूको परिवारका लागि तत्काल राहत, उपचार लगायतका सेवा प्रवाहका लागि सम्बन्धित
  स्थानीय तहमा रहेका बाल अधिकार तथा बाल संरȩण संयन्त्रहरूको परिचालन,
  समन्वय तथा सहकार्य गर्ने ।
- **सूचना सम्प्रेषण तथा सचेतीकरण:** कुनै पनि विपद्‌ले बालबालिकामा परेको तथा पर्न सक्ने नकारात्मक असरहरूको न्यूनीकरणका लागि, स्थानीय तहबाट प्रवाह हुने बालालिका लȩित सेवाहरूको बारेमा ǖनकारी गराउनका लागि बालबालिका लȩित तथा अभिभावक लȩित सार्वǖनिक सन्देश तथा सूचना सम्प्रेषण गर्ने, अनलाईन एडिक्सन, दुǒर्यसन तथा दुǒर्यवहारबाट बालबालिकाको संरȩणका लागि अभिभावकलȩित सूचना सम्प्रेषण ।

प्रश्न नं. (१००) बाल हेल्पलाईन १०९८ र बाल हेल्पलाईन सेवा भनेको के हो ? बाल हेल्पलाईनबाट कस्ता-कस्ता सेवाहरू प्रवाह हुन्छन् ?

उत्तर: ुबाल हेल्पलाइन" भन्नाले बालबालिका विखद्धको हिंसाबाट पीडित तथा ǖोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेका बालबालिकाको आपत्कालीन उद्धार, राहत तथा संरȩणका लागि निःशुल्क
रूपमा सम्पर्क गर्न सकिने तथा पैंसा नलाग्ने बाल हेल्पलाइन नम्बर भ०९८ (दश, नौं, आठ) बुझिन्छ ।

बाल हेल्पलाईन सेवा भनेको बालबालिका विखद्धको हिंसाबाट पीडित तथा ǖोखिमपूर्ण अवस्थामा
रहेका बालबालिकाको आपत्कालीन उद्धार, राहत, मनोविमर्श, परामर्श, अल्पकालीन आश्रय तथा
संरȩण, पारिवारिक पुनर्मिलन, सामाǖिक तथा संस्थागत पुनर्स्थापना सम्बन्धी बाल संरȩणका कार्यहरू सम्बन्धित सरोकारवाला निकाय तथा संस्थासँगको समन्वय, सहयोग, सहकार्य र सह- अस्तित्वमा सञ्चालन तथा ǒयवस्थापनका लागि चौबीसै घण्टा बाल संरȩण सेवा उपलब्ध गराउने बाल संरȩण संयन्त्र भन्ने बुझिन्छ । हाल यो सेवा देशभरका भद वटा स्थानबाट प्रवाह भै रहेको छन् । चालु आ.व.मा यो सेवा २ल स्थानमा विस्तार गरिनेछ । बाल हेल्पलाईनबाट देहाय बमोǖिमका सेवाहरू प्रवाह हुने गर्दछन्:-

- चौबीसै घण्टा आकस्मिक उद्धार तथा एम्बुलेन्स सेवा,

- राहत,
- मनोविमर्श,
- कम्तीमा दश ŭना बालबालिका लागि बढीमा एक महिनासम्म अस्थायी बाल संरęण सेवा केन्द्र मार्फत अल्पकालीन आश्रय,
- स्वास्éय उपचार,
- पारिवारिक परामर्श तथा सहयोग,
- कानूनी परामर्श तथा सहयोग,
- समन्वय, सहयोग, सहकार्य र सहǚीकरण,
- पारिवारिक पुनर्मिलन तथा सामाǚिक वा संस्थागत पुनर्स्थापना,
- नियमित अनुगमन, सहǚीकरण तथा पृष्ठपोषण,
- नियमित प्रतिवेदन,
- बाल अधिकार सचेतना अभिवृद्धि ।

प्रश्न नं. (१०१) बाल हेल्पलाईन सेवाको सञ्चालन तथा विस्तारमा स्थानीय तहको भूमिका के हुन सक्दछ ?

उत्तरः बाल हेल्पलाईन सेवाको सञ्चालन तथा विस्तारमा स्थानीय तहको भूमिका देहाय बमोǚिम हुन सक्दछः-

- स्थानीय तहको आवश्यकतानुसार स्थानीय तहले प्रचलित बाल हेल्पलाईन सञ्चालन कार्यविधि अनुरूप छुट्टै थप कार्यविधि वा ǒयवस्था निर्धारण गरी बाल हेल्पलाइन सञ्चालन गर्न तथा गराउन सक्नेछ ।
- बालबालिका विरुद्धको कसूरबाट पीडित तथा ǚोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेका बालबालिकाको आपत्कालीन उद्धार, राहत, मनोविमर्श तथा संरęण सहयोग र पारिवारिक पुनर्मिलन तथा पुनर्स्थापना कार्यका लागि स्थानीय तहले वार्षिक कार्यक्रममा बǚट विनियोǚन गरी सहयोग उपलब्ध गराउन सक्नेछन् ।
- बाल हेल्पलाइन सम्बन्धी सेवाको प्रचारप्रसार तथा प्रवर्धनात्मक कार्यहरू गर्ने,
- बालबालिका विरुद्धको हिंसाबाट पीडित तथा ǚोखिममा रहेका बालबालिकाको घटना ǒयवस्थापन गर्दा बाल संरęण घटना ǒयवस्थापन प्रक्रियाबाट मात्र गर्ने गराउने,
- स्थानीय तहका ǚिम्मेवार तथा सरोकारवाला निकायबीच बाल हेल्पलाईन सेवाको प्रभावकारी सञ्चालनका बारेमा नियमित रूपमा छलफल चलाउने,

- स्थानीय तहमा बालबालिकाको संरęणको ęत्रमा क्रियाशील सरोकारवाला (शिęा, स्वास्éय, प्रहरी, वकिल, बालन्याय, वैकल्पिक हेरचाह प्रबन्धक) बीच बहुपęीय समन्वय तथा सहकार्य गर्ने ।

प्रश्न नं. (१०२) बालबालिका खोजतलास नम्बर १०४ र बालबालिका खोजतलास सेवा भनेको के हो ? यसबाट के-कस्ता सेवाहरू प्रवाह हुन्छन् ?

उत्तरः "बालबालिका खोŭतलास नम्बर भ०४" भन्नाले हराएका बालबालिका खोŭतलास गर्न, बेवारिस भेटिएका बालबालिकाको उद्धार गर्न, अपहरणमा परेका बालबालिकाको सकुशल उद्धार गर्न, बेचबिखन तथा ओसारपसार, हिंसा र यौन दुŏर्यवहारमा परेका बालबालिकाको तत्काल उद्धार, संरęण तथा कानूनी कारवाही गर्नका लागि ŭो कसैले पनि केन्द्र तथा सेवा केन्द्रमा सम्पर्क गर्न सक्ने निःशुल्क टेलिफोन नम्बर भ०४ सम्झनु पर्छ ।

बालबालिका हराउने वा वेपत्ता हुने, अपहरणमा पर्ने, बेचबिखन तथा ओसारपसारमा पर्ने, बाल हिंसा हुने र बाल यौन दुŏर्यवहार हुने, सडकमा ŭीवन ŏयतित गर्नुपर्ने घटनाक्रमलाई रोकथाम, नियन्त्रण तथा निषेध गर्न सम्बन्धित सरकारी निकाय तथा सामाŭिक संघ संस्थाहरू बीचको समन्वय, सहकार्य र सहयोगमा बालबालिकाको खोŭतलास तथा सकुशल उद्धार, संरęण, पारिवारिक पुनर्मिलन तथा संस्थागत पुनर्स्थापना, बालमैत्री अनुसन्धान तथा अभियोŭन गर्दै बाल अधिकारको संरęण र प्रवर्धन गर्ने बाल संरęण संयन्त्र नै बालबालिका खोŭतलास सेवा हो । यो महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय/राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्, नेपाल प्रहरी र नेपाल दूर सञ्चार प्राधिकरणको संयूक्त अभियानको रूपमा सञ्चालन भै रहेको छ । हाल यो सेवा संघीय तहमा प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन भै रहेको छ भने प्रदेश नं. भ, प्रदेश नं. २ र लुम्बिनी प्रदेशमा विस्तार गरिएको छ । यस आ.व.मा यो सेवा देशभर विस्तार गरिने छ ।

बालबालिका खोजतलास सेवाबाट देहाय बमोजिमका सेवाहरू प्रवाह हुनेछन्:-

(क) निःशुल्क टेलिफोन नम्बर भ०४ मा सम्पर्क तथा ŭानकारी र सूचना दर्ता,
(ख) हराएका र अपहरणमा परेका बालबालिकाको खोŭतलास,
(ग) अपहरणमा परेका, बेवारिस फेला परेका, बेचबिखन तथा ओसारपसारमा परेका,हिंसामा परेका, यौन दुŏर्यवहारमा परेका, सडक बालबालिकाको तत्काल उद्धार,
(घ) तत्काल अल्पकालीन आश्रयको ŏयवस्था,
(ल) स्वास्éय उपचार, मनोविमर्श तथा पारिवारिक परामर्श,

(च) कानूनी परामर्श तथा कानूनी कारवाही,

(छ) पारिवारिक पुनर्मिलन तथा पुनर्एकीकरण,

(ǔ) अल्पकालीन तथा दीर्घकालीन पुनर्स्थापना ǒयवस्थापन,

(झ) बाल अधिकार तथा बालमैत्री सचेतना अभिवृद्धि,

(ञ) समन्वय, सहकार्य, सहǖीकरण र सहयोग ।

प्रश्न नं. (१०२) बालबालिका खोजतलास सेवाको सञ्चालन तथा विस्तारमा स्थानीय तहको भूमिकाके हुन सक्दछ ?

उत्तरः बालबालिका खोǔतलास सेवाको सञ्चालन तथा विस्तारमा स्थानीय तहको भूमिका देहाय बमोǔिम हुन सक्दछः-

- आफ्नो स्थानीय तहबाट हराएका बालबालिका खोǔतलास गर्न, बेवारिस भेटिएका बालबालिकाको उद्धार गर्न, अपहरणमा परेका बालबालिकाको सकुशल उद्धार गर्न, बेचबिखन तथा ओसारपसार, हिंसा र यौन दुǒर्यवहारमा परेका, सडक बालबालिकाको तत्काल उद्धार, संरƾण तथा कानूनी कारवाहीका लागि प्रदेश तथा राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्सँग सम्पर्क तथा समन्वय गर्ने,
- आफ्नो स्थानीय तहबाट हराएका बालबालिका खोǔतलास गर्न, बेवारिस भेटिएका बालबालिकाको उद्धार गर्न, अपहरणमा परेका बालबालिकाको सकुशल उद्धार गर्न, बेचबिखन तथा ओसारपसार, हिंसा र यौन दुǒर्यवहारमा परेका, सडक बालबालिकाको तत्काल उद्धार, संरƾण तथा कानूनी कारवाहीका लागि स्थानीय तहले वार्षिक कार्यक्रममा बǔेट विनियोǔन गरी सहयोग उपलब्ध गराउने,
- बालबालिका खोǔतलास सेवाको प्रचारप्रसार तथा प्रवर्धनात्मक कार्यहरू गर्ने,
- बालबालिका विरुद्धको हिंसाबाट पीडित तथा ǖोखिममा रहेका बालबालिकाको घटना ǒयवस्थापन गर्दा बाल संरƾण घटना ǒयवस्थापन प्रक्रियाबाट मात्र गर्ने गराउने,
- स्थानीय तहका ǔिम्मेवार तथा सरोकारवाला निकायबीच बालबालिका खोǔतलास सेवाको प्रभावकारी सञ्चालनका बारेमा नियमित रूपमा छलफल चलाउने,
- स्थानीय तहमा बालबालिकाको संरƾणको ƾेत्रमा क्रियाशील सरोकारवाला (शिƾा, स्वास्éय, प्रहरी, वकिल, बालन्याय, वैकल्पिक हेरचाह प्रबन्धक) बीच बहुपƾीय समन्वय तथा सहकार्य गर्ने,

प्रश्न नं. (१०३) अस्थायी संरक्षण सेवा केन्द्र भनेको के हो ? यसबाट के-कस्ता सेवाहरू प्रवाह हुन्छन् ? उत्तरः ǔोखिमपूर्ण अवस्थाबाट तत्काल उद्धार तथा संरȩाण गर्न आवश्यक देखिएका बालबालिकालाई सुरȩित बसोबासको ǒयवस्था मिलाउन बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा ६९ बमोǔम नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहको आपसी समन्वयमा ǒयवस्था गर्न सकिने सेवा अस्थायी संरȩाण सेवा हो । यस्तो सेवा प्रवाहका लागि स्थानीय तहले सामाǔक संघसंस्थासँग समन्वय तथा सहकार्य गर्न सक्दछ । आफ्नो भौगेलिक ȩेत्रमा फेला परेका बालबालिका ǔुनसुकै स्थानको भए तापनि सम्बन्धित स्थानीय तहले अस्थायी संरȩाण प्रदान गर्नु पर्नेछ । अस्थायी संरȩाण सेवा केन्द्रबाट सुरȩित बसोबासका अलावा देहाय बमोǔमका सेवाहरू प्रवाह हुनेछ-

- बाल मनोविमर्श तथा कानूनी परामर्श सेवा,
- बालबालिकाको सुरȩा, संरȩाण तथा नगद वा ǔिन्सी राहत सेवा,
- स्वास्éय उपचार सेवा,
- लागू पदार्थ दुǒर्यसनी उपचार तथा पुनर्स्थापना सेवा,
- परिवारको खोǔी,
- पारिवारिक परामर्श सेवा,
- सामाǔकीकरण सेवा,
- रोǔगारमूलक प्राविधिक तथा ǒयवसायिक सीप र ȩमता अभिवृद्धि तालीम,
- पारिवारिक आर्थिक विकास सहयोग (आय-आर्ǔन अभिवृद्धि तथा स-साना ǒयवसाय सञ्चालनका लागि),
- पारिवारिक पुनर्मिलन तथा पुनर्स्थापना सेवा,
- सेवा प्राप्त गरेका बालबालिकाको नियमित अनुगमन, सहǔीकरण तथा पृष्ठपोषण ।

अस्थायी संरȩाण सेवामा रहेका पीडित बालबालिकाको सुरȩा गर्नु पर्ने भएमा अस्थायी संरȩाण सेवा प्रदान गर्ने संस्थाको समन्वयमा सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयले सुरȩा उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

प्रश्न नं. (१०४) पुनर्स्थापना केन्द्र भनेको के हो ? यसबाट के-कस्ता सेवाहरू प्रवाह हुन सक्दछन् ? उत्तरः बालबालिका विरुद्धको कसूरबाट पीडित बालबालिकालाई शारीरिक वा मानसिक उपचारगराउन वा सामाǔक रूपमा पुनर्स्थापना गराउनका लागि बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल कोदफा ७भ बमोǔम नेपाल सरकारले स्थापना तथा सञ्चालन गर्ने केन्द्र नै पुनर्स्थापना केन्द्र हो ।

स्थानीय तहमा रही पुनर्स्थापना केन्द्र सञ्चालन गर्न चाहने न्यूनतम योग्यता पुगेका सामाǔक

संघसंस्थाले राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्मा निवेदन दिनुपर्नेछ र तोकेको मापदण्ड पुरा गरेका संस्थाको अनुमतिका लागि मन्त्रालयमा परिषद्ले पेश गर्नेछ र मन्त्रालयले नेपाल सरकार समeृ स्वीकृतिका लागि पेश गर्नेछ । स्थानीय तहले पुनर्स्थापना केन्द्र सञ्चालन गर्न चाहेमा प्राविधिक सहयोग, समन्वय तथा सहÙीकरणका लागि राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्सँग सम्पर्क गर्न सक्नेछ । यस केन्द्रबाट देहाय बमोÙिमका सेवाहरू प्रवाह हुन सक्दछः-

- आवधिक आवास, खाना तथा कपडा र तत्कालीन राहत,
- स्वास्éय उपचार,
- मनोविमर्श तथा मनोसामाÙिक विमर्श,
- औपचारिक तथा अनौपचारिक शिeृा तथा öयावसायिक तालीम,
- परिवार तथा अभिभावकको खोÙतलास,
- पारिवारिक परामर्श,
- कानूनी परामर्श तथा सहायता,
- पारिवारिक पुनर्मिलन तथा पुनर्एकीकरण,
- सामाÙिक दीर्घकालीन पुनर्स्थापना ।

प्रश्न नं. (१०५) बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ बमोजिम बाल कल्याण अधिकारीले बालबालिकाको संरक्षण कसरी गर्न सक्दछ ?

उत्तरः बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा ल० तथा दफा ६९ अनुसार विशेष संरeृणको आवश्यकता भएका बालबालिकालाई बाल कल्याण अधिकारीले देहाय बमोÙिमको संरeृण गर्न सक्दछ ।

- कुनै ठाउँमा विशेष संरeृणको आवश्यकता भएका बालबालिका रहे भएको थाहा पाउने öयक्तिले सो कुराको सूचना स्थानीय तहमा रहेका बाल कल्याण अधिकारीलाई दिनुपर्दछ ।
- सुचना प्राप्त भएपछि बाल कल्याण अधिकारीले त्यस्तो बालबालिकालाई तत्काल उद्धार गरी नेपाल सरकारको तर्फबाट स्थापना गरिएका अस्थायी संरeृण सेवा केन्द्रमा राख्ने öयवस्था गर्नुपर्नेछ ।
- सूचनाका आधारमा बाल कल्याण अधिकारीले Ùाँचबुझ तथा छानवीन गरी आवश्यक सेवाको öयवस्था गर्न सक्नेछ ।
- आवश्यक सेवा प्रदान गर्नको लागि स्थानीय बाल अधिकार समितिले तोकको समाÙसेवीलाई बाल कल्याण अधिकारीले Ùिम्मेवारी दिन सक्नेछ ।

- ǔाँच बुझ तथा छानवीन गर्दा विशेष संरęणको आवश्यकता भएका बालबालिकाकोलागि आवश्यक अन्य सेवासमेत सुनिश्चित गर्नु पर्नेछ । लेखाǔोखा पश्चात विशेष संरęण गर्न आवश्यक नदेखिएमा र निǔको बाबुआमा, परिवारको अन्य सदस्य वा संरęक फेला परेमा बालकल्याण अधिकारीले त्यस्तो बालबालिकालाई निǔकोǘम्मा लगाउनु पर्दछ ।
- बाल कल्याण अधिकारीले बालबालिकालाई निǔका बाबु, आमा, परिवारका अन्य सदस्य वा संरęकलाई ǘम्मा लगाउनको लागि कुनै सहयोग गर्नुपर्ने देखेमा सम्बद्ध निकायसँग समन्वय गरी सहयोग प्रयोǔनको वा परिवार सहयोग ǔस्ता आवश्यक सेवाको ǒयवस्था मिलाउनु पर्दछ ।
- ǔाँचबुझ तथा छानवीन गर्दा वैकल्पिक हेरचाहको आवश्यकता भएको देखिएमा बाल कल्याण अधिकारीले वैकल्पिक हेरचाहको ǒयवस्था गर्नुपर्दछ ।
- बालबालिका पीडित भएको मुद्दामा पीडित बालबालिकाले चाहेमा वा बाबुआमा, अभिभावक नै पीडक भएमा वा पीडकसँग मिली बालबालिका थप ǔोखिममा पर्ने सम्भावना देखिएमा वा घटनाको छानविन, कारवाही तथा सत्य बुझ्न बाधा पर्ने देखिएमा बल कल्याण अधिकारीले त्यस्ता पीडित बालबालिकालाई बाबुआमा वा परिवारबाट समेत निश्चित अवधिका लागि अलग गराइ अस्थायी संरęण सेवामा राख्नुपर्दछ ।
- ǔाँचबुझ तथा छानवीन गर्दा बालबालिकाको पितृत्व र मातृत्वको ठेगान नलागेको पाइएमा बाल कल्याण अधिकारीले निǔको ǔन्म दर्ता तथा पहिचान खुल्ने सरकारी परिचयपत्रको लागि सिफारिस गरिदिनु पर्नेछ ।
- विशेष संरęणको आवश्यकता भएका बालबालिका लगायतका बालबालिका सम्बन्धी तéयाङ्क विवरण दुखस्त राखी आवश्यक सेवा प्रदान गर्ने ।

प्रश्न नं. (१०६) स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ बमोजिम स्थानीय तहले बालबालिका सम्बन्धमा के-कस्ता काम गर्न सक्दछ ?

उत्तरः स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ११ तथा दफा १२ बमोǘम स्थानीयतहले बालबालिका संरęणको सन्दर्भमा देहाय बमोǘमको काम गर्न सक्दछः

- सडक बालबालिका, अनाथ, अशक्त, असहाय मानसिक असन्तुलन भएका ǒयक्तिहरूको पुनर्स्थापन केन्द्रको सञ्चालन, ǒयवस्थापन, अनुगमन र नियमन गर्ने,

- Ŏयक्तिगत घटना- Ůन्म, मृत्यु, धर्मपुत्र र धर्मपुत्रीको दर्ता गर्ने,
- बालविवाह, बहुविवाह, लैङ्गिक हिंसा, छुवाछुत, दहेŮ, तथा दाइŮो हलिया प्रथा, छाउपडी, कमलरी प्रथा, बालश्रम, मानव बेचबिखन Ůस्ता सामाŮिक कुरीति र अन्धविश्वास अन्त्य गर्ने गराउने,
- बालबालिकालाई पोषण कार्यक्रम तथा खोप सेवा सञ्चालन गर्ने,
- वडाभित्र आर्थिक तथा सामाŮिक रूपमा पछि परेका बालबालिकाको अभिलेख राखि सामाŮिक र आर्थिक उत्थान सम्बन्धी काम गर्ने,
- अशक्त, असहाय तथा अनाथ बालबालिकाको पालन पोषणको लागि सिफारिस गर्ने,
- सडक बालबालिकाको उद्धार र पुनर्स्थापना गरी तथ्याङ्क राख्ने,
- अनौपचारिक शिęा कार्यक्रम, शिशु स्याहार तथा प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रको स्थापना सञ्चालन र Ŏयवस्थापन गर्ने ।

प्रश्न नं. (१०७) बालबालिकाको अधिकार उल्लंघन गरेमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ बमोजिमके-कस्तो संजाय हुन सक्छ ?

उत्तर: बालबालिकाको अधिकार उल्लंघन गरेमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा७२ को उपदफा (भ) र (२) बमोŮिम देहाय बमोŮम संŮाय हुन सक्छ ।

- बालबालिकाको अधिकार उल्लघन गरेमा वा बालबालिकाप्रतिको दायित्व पालनानगरेमा त्यस्तो Ŏयक्ति वा संस्थालाई पचासहŮार खपैंयाँसम्म Ůरिबाना हुनेछ ।
- संरęक वा परिवारका सदस्यले आफ्नो दायित्व पालना नगरेमा वा आमाबाबु वा संरęकले अनुचित लाभ लिने मनसायले बालबालिकाको पहिचान लुकाउने गरी नाम, थर, परिवर्तन गरेमा वा बालबालिकाको सम्पत्ति दुखपयोग गरेमा एकलाख खपैयाँसम्म Ůरिबाना हुनेछ ।
- बालबालिका विखद्धको कसूर गरेमा कसूरको गम्भीरता अनुसार एक वर्षदेखि भल वर्षसम्म संŮाय तथा पचास हŮारदेखि एकलाख खपैयाँसम्म Ůरिबाना हुनेछ ।

प्रश्न नं. (१०८) बालबालिकाका अधिकार उल्लंघन गर्ने व्यक्ति कति अवधिसम्म बालबालिकाकोक्षेत्रमा काम गर्न अयोग्य मानिने छ ?

उत्तर: बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा ६७ अनुसार सार्वŮनिक वा निŮी संस्थामा काम गर्ने Ŏयक्तिले बालबालिका विखद्ध कसूर गरेको प्रमाणित भएमा निŮलाई कानून बमोŮिम बरखास्त गरी कसूरको गम्भीरता र प्रकृतिको आधारमा भविष्यमा त्यस्ता बालबालिकासँग प्रत्यę

सम्बन्ध राखी गर्नुपर्ने कार्यका लागि वा त्यस्तो निÜी संस्थामा नियुक्त, मनोनित वा निर्वाचित हुन
e) वर्षसम्म योग्य हुने छैन ।

प्रश्न नं. (१०९) बालबालिकाको अधिकार उल्लंघन भएमा के-कस्तो क्षतिपूर्ति पाउने व्यवस्था रहेकोछ ?
उत्तर: बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल को दफा ७३ बमोÜिम बालबालिका विरुद्धको कसूर गर्ने कसूरदारलाई भएको Üरिबानाको रकमभन्दा कम नहुनेगरी पीडित बालबालिकको शिeृा, शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ, विकास र परिवारमा पुगेको हानी समेतको विचार गरी मनासिब माफीको eृतिपूर्ति कसूरदारबाट भराउन सक्दछ यदि कसूरदारको आर्थिक हैसियत रहेनछ भने बाल कोषबाट भराउन सक्दछ ।

प्रश्न नं. (११०) स्थानीय तहमा बाल अधिकार तथा बाल संरक्षण प्रणाली कसरी सुदृढ गर्न सकिन्छ ? उत्तर: स्थानीय तहमा बाल अधिकार तथा बाल संरeृण प्रणाली सुदृढीकरणका लागि देहायका कार्यहरू गर्न सकिन्छः

- बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल बमोÜिम स्थानीय तहमा अनिवार्य रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने प्रावधान अनुसार बाल अधिकार संरeृण तथा संवर्द्धन सम्बन्धी
  स्थानीय कानूनको तÜुमा गरी स्थानीय बाल अधिकार समितिको गठन, बाल कल्याण अधिकारीको नियुक्ति, समाÜसेवी तथा बालमनोविज्ञको सूचीकरण गर्ने,
- Üोखिममा परेका तथा विशेष संरeृणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको उद्धार, संरeृण, Õयवस्थापनÜका लागि बाल हेल्पलाईन सेवा भ०९८ को विस्तार तथा
  सवलीकरण गर्ने,
- हराएका, अपहरणमा परेका, वेवारिसे फेला परेका, बेचबिखन तथा ओसारपसारमा परेका, सडक बालबालिकाको उद्धार, संरeृण तथा Õयवस्थापनका लागि बालबालिका खोÜतलास सेवा भ०४ को विस्तार तथा सवलीकरण गर्ने,
- अनाथ बालबालिकाको सामाÜिक सुरeृा सम्बन्धी विशेष कार्यक्रम तÜुमा गर्ने,
- बालगृहलाई वैकल्पिक हेरचाहको अन्तिम विकल्पको रूपमा मात्र लिई परिवारमा आधारित स्याहारको प्रवर्धन गर्ने,
- बाल अधिकारको संरeृण तथा संवर्द्धनका लागि स्थानीय तहका Üिम्मेवार तथा
  सरोकारवाला निकायमा कार्यरत कर्मचारीहरूको eृमता विकास, आर्थिक तथा मानवीय
  स्रोतको सुनिश्चितता, पूर्वाधार तयारी गर्ने,

- स्थानीय तहको योॅना तॅुमा तथा नीति निर्माणमा अर्थपूर्ण बाल सहभागिता सुनिश्चित गर्ने,
- बालमैत्री स्थानीय शासनको प्रवर्धन गर्ने,
- वार्षिक बॅेट तथा कार्यक्रममा पारित नीति अनुखप कार्यक्रमहरू तय गर्ने तथा बॅेटविनियोॅन गर्ने,
- अर्ध वार्षिक तथा वार्षिक रूपमा स्थानीय बाल सभाको आयोॅना गर्ने ।
- बाल संरeणका लागि सेवा प्रदायकहरूको विवरण तयार गरी नक्शाङ्कन गर्ने र आवश्यकता अनुसार सहयोग लिने, समन्वय गर्ने ।

प्रश्न नं. (१११) स्थानीय न्यायिक समितिले बालबालिकाको हक प्रचलन गराउन कसरी सक्दछ ? उत्तर: स्थानीय तहमा बालबालिकाको हक प्रचलन गराउनका लागि स्थानीय न्यायिक समितिलेदेहायका कार्यहरू गर्न सक्दछन्ः-

- स्थानीय न्यायिक समितिले प्रचलित कानूनमा तोकिएको कार्यविधि अनुखप बालबालिकाको हक प्रचलनका लागि सुनवाइ गर्न सक्नेछ ।
- स्थानीय न्यायिक समितिमा बालबालिकाको हक अधिकारका सवालमा स्वयं बालबालिकाले वा बालबालिकाको तर्फबाट ॅोसुकै ōयक्तिले आफ्नो परिचय र सम्बन्धित बालबालिकासँगको सम्बन्ध खुलाई निवेदन दिन सक्नेछ ।
- स्थानीय न्यायिक समितिले बाल अधिकार हनन् वा उल्लंघनका विषयमा कुनै पनि श्रोत वा माeयमबाट आफ्नो ॅानकारीमा आएका, अeययन अनुसन्धान प्रतिवेदन तथा नागरिक संस्थाहरूबाट प्राप्त प्रतिवेदन वा सूचनाका आधारमा स्वतस्फुर्त अनुसन्धान तथा सुनुवाई गर्न सक्नेछ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

भ. नेपालको संविधान, (२०७२)

२. बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल,

३. अनिवार्य तथा निःशुल्क शिeा सम्बन्धी ऐन, २०७ल

४. सुरeित मातृत्व तथा प्रॅनन् स्वास्eय सम्बन्धी ऐन, २०७लल. सामाॅिक सुरeा ऐन, २०७ल

६. अपाङ्गता भएका ōयक्तिको अधिकार सम्बन्धी ऐन, २०७ल

७.	स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४
८.	मुलुकी अपराध संहिता, २०७४९.
	मुलुकी देवानी संहिता, २०७४
भ०. शिeृा सम्बन्धी ऐन, २०२८ (केही नेपाल ऐन, संसोधन २०७७) भभ. ǖन्म, मृत्यु तथा
ǒयक्तिगत घटना दर्ता ऐन, २०३३
भ२. बालबालिका सम्बन्धी नियमावली, २०लभ भ३. बालबालिका
सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६९भ४. ǖनस्वास्थ सेवा ऐन,
२०७ल,
भल. राष्ट्रिय स्वास्थ नीति, २०७६,
भ६. बाल विवाह अन्त्यको लागि राष्ट्रिय रणनीति, २०७२ भ७. बालमैत्री
स्थानीय शासन कार्यन्वयन कार्यविधि, २०६८भ८. बालसमूह गठन तथा
सहǕीकरण निर्देशिका, २०७४
भ९. सडक बालबालिका उद्धार, संरeृण तथा ǒयवस्थापन सम्बन्धी एकीकृत कार्यविधि, २०७६ २०. स्थानीय तहमा
बाल संरeृण (२०७४), केन्द्रीय बाल कल्याण समिति, हरिहरभवन,
	ललितपुर ı
२भ. बाल सहभागिता प्रवर्द्धनमा स्थानीय तहको भूमिका, (२०७४) केन्द्रीय बाल कल्याण
	समिति, हरिहरभवन, ललितपुर ı
२२. बालबालिकाको शिeृा तथा स्वास्थ अधिकारको स्थानीय तहको भूमिका, (२०७४)केन्द्रीय बाल
	कल्याण समिति, हरिहरभवन, ललितपुर ı
२३. पन्ध्रौं योǖना
२४. दीगो विकास लeृय
२ल. बालबालिकाका अधिकार हामी सबै नै Ǉिम्मेवार (२०७७), एसोएस बालग्राम नेपाल ı२६. बालमैत्री स्थानीय
शासन कार्यान्वयन निर्देशिका, २०७८
२७. बालश्रममुक्त स्थानीय तह घोषणा कार्यविधि, २०७७

अनुसूची-१

स्थानीय तहमा बाल अधिकार संरक्षण तथा संवर्द्धन सम्बन्धी कार्यविधि (नमुनाका लागि)

स्थानीय तहमा बाल अधिकार संरक्षण तथा संवर्द्धन सम्बन्धी कार्यविधि, २०७७

(नमुना)

प्रस्तावना: स्थानीय तहमा बालबालिकाको हक, हित र अधिकारको सम्मान, संरeृण, परिपूर्ति, पालना र संवर्द्धनका लागि नेपालको संविधान तथा कानूनमा भएका Öयवस्थाहरूको कार्यान्वयन गर्न तथा बालबालिकाको बचावट, संरeृण, विकास तथा सहभागिताको अधिकार लगायत
सर्वोत्तम हितको सुनिश्चितताका साथै बालमैत्री स्थानीय शासनको प्रवर्धन गर्न स्थानीय तहमा बाल अधिकार संरeृण तथा संवर्द्धन गर्न नमुना कार्यविधि निर्माण गर्न वाञ्छनीय भएकोले,

नेपालको संविधानको धारा २२६ ले दिएको अधिकार तथा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा भ०२ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी यो कार्यविधि तयार गरिएको छ ।

परिच्छेद १

प्रारम्भिक

१. **संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ:** (भ) या कार्यविधिका नाम "बाल अधिकार संरeृण तथा संवर्द्धन कार्यविधि (नमुना), २०७७" रहका छ ।

या नमुना कार्यविधिलाई स्थानीय तहल आफ्ना eृत्र भित्रका सान्दर्भिकता अनुखप हुनगरी परिमार्Üनसाथ स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ का दफा भ०२ अनुसार स्थानीय तहका कानून निर्माण विधिबमार्Üम आफ्ना eृत्रभित्रका कानूनका रूपमा Üारी गरे अनुसार लागू हुनछ ।

२. **परिभाषा:** विषय वा प्रसंगले अर्को अर्थ नलागेमा यस कार्यविधिमा-

(क) "प्रमुख" भन्नाले महानगर/उपमहानगर/नगरपालिकाको प्रमुख सम्झनु पर्छ ।

(ख) "उप-प्रमुख" भन्नाले महानगर/उपमहानगर/नगरपालिकाको उप-प्रमुख सम्झनु पर्छ ।

(ग) "अéयeृ" भन्नाले गाउँपालिकाको अéयeृ सम्झनु पर्छ ।

(घ) “उपाéयeा” भन्नाले गाउँपालिकाको उपाéयeा सम्झनु पर्छ ।

ल) “गाउँपालिका“ भन्नाले संविधान बमोÙम स्थापना भएका गाउँपालिका सम्झनु पर्छ ।च) “गाउँ सभा“ भन्नाले संविधानको धारा २२२ को उपधारा (भ) बमोÙमको गाउँ सभा

सम्झनु पर्छ ।

छ) “नगरपालिका“ भन्नाले संविधान बमोÙम स्थापना भएको नगरपालिका सम्झनु पर्छ र

सो शब्दले महानगरपालिका र उपमहानगरपालिकालाई समेत Ùनाउँछ ।

Ù) “नगर सभा“ भन्नाले संविधानको धारा २२३ को उपधारा (भ) बमोÙमको नगरक़सभा सम्झनु पर्छ ।

(झ) “ऐन,” भन्नाले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल भन्ने सम्झनु पर्छ ।

(ञ) “कार्यविधि” भन्नाले बाल अधिकार संरeाण तथा संवर्द्धन कार्यविधि (नमुना), २०७७

सम्झनु पर्छ ।

(ट) “परिषद्” भन्नाले ऐन,को दफा ल९ बमोÙम गठित राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्भन्ने सम्झनु पर्छ ।

(ठ) “प्रदेश मन्त्रालय” भन्नाले प्रदेश सामाÙक विकास मन्त्रालय भन्ने सम्झनु पर्छ ।

(ड) “प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत” भन्नाले स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ८४ बमोÙम स्थानीय तहको प्रशासकीय प्रमुखको रूपमा कार्यरत अधिकृत कर्मचारी भन्ने सम्झनु पर्छ ।

(ढ) “बाल कल्याण अधिकारी” भन्नाले ऐन,को दफा ६भ बमोÙमको अधिकारी सम्झनु पर्छ ।

(ण) “बालगृह” भन्नाले ऐन,को दफा ल२ बमोÙम स्थापना भएको बालगृह सम्झनु पर्छ ।

(त) “बालक्लब वा बाल संस्था” भन्नाले बाल अधिकारको संरeाण तथा प्रवर्धनका लागि भ८ वर्षसम्मका बालबालिकाले ऐन,को दफा भ० को आधारमा नियमावलीमा Òयवस्थाभएअनुसार वा यस कार्यविधि बमोÙम स्थानीय तहमा दर्ता गरेको बालक्लब वा बाल संस्था सम्झनु पर्छ ।

(थ) “बाल कोष” भन्नाले Ùोखिममा परेका तथा विशेष संरeाणका आवश्यकता भएका बालबालिकाको तत्काल उद्धार, राहत, पुनर्स्थापना, eातिपूर्ति प्रदान तथा छात्रवृत्तिका लागि कार्यविधिको दफा २८ बमोÙम स्थानीय तहमा स्थापना गरिएको बाल कोष भन्ने सम्झनु पर्छ ।

(द) “बालबालिका” भन्नाले भ८ वर्ष उमेर ननाघेका Òयक्ति भन्ने सम्झनु पर्छ ।

(ध) "बाल सञ्ŭाल" भन्नाले बालक्लब वा संस्थाको सञ्ŭाल सम्झनु पर्छ ।

(न) "मन्त्रालय" भन्नाले नेपाल सरकार, महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय भन्ने सम्झनु पर्छ ।

(प) "विशेष संरęणका आवश्यकता भएका बालबालिका" भन्नाले ऐन,को दफा ४८ बमोŭमका बालबालिका भन्ने सम्झनु पर्छ ।

(फ) "समाŭसेवी वा मनोविज्ञ" भन्नाले ऐन,को दफा ६२ बमोŭम स्थानीय तहमा नियुक्त
समाŭसेवी, बाल मनोविज्ञ एवम् सामाŭक कार्य तथा मनोविज्ञान सम्बन्धमा तालीम प्राप्त गरी स्थानीय तहमा बालबालिकालाई सेवा दिने उद्देश्यले सूचीकृत ǒयक्ति एवम्
सो सम्बन्धमा विशेषज्ञता प्राप्त सूचीकृत संस्थालाई समेत सम्झनु पर्छ ।

(ब) "बाल अधिकार समिति" भन्नाले ऐन,को दफा ६० बमोŭम स्थानीय तहमा गठित बाल अधिकार समिति सम्झनु पर्छ ।

(भ) "संस्था" भन्नाले बाल अधिकार संरęण र संवर्द्धनका लागि प्रचलित कानून बमोŭम दर्ता भई कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेका संघ/संस्था, संगठन तथा सामुदायिक
संस्थाहरूलाई सम्झनु पर्छ ।

(म) "सेवा प्रदायक निकाय" भन्नाले स्थानीय तहमा सेवा प्रवाह गरिरहेको सरकारी कार्यालय, स्वास्éय चौकी, विद्यालय स्रोत केन्द्र, प्रहरी चौकी तथा यस्ता अन्य निकायहरूलाई सम्झनु पर्छ ।

परिच्छेद २ उद्देश्य

तथा सिद्धान्त

३. **उद्देश्यः यस** कार्यविधिको उद्देश्य देहाय बमोŭम रहेका छन् -

(क) नेपालको संविधानमा उल्लिखित बालबालिकाको अधिकार तथा बालबालिका सम्बन्धी संघीय ऐन, प्रदेश ऐन, एवम् स्थानीय तहमा भएका कानूनी र नीतिगत ŏयवस्थाहरूलाईबाल अधिकारको संरȩण र प्रवर्धनको क्रममा स्थानीय तहलाई सहüीकरण गर्ने ।

(ख) स्थानीय तहमा बालमैत्री शासन, बालमैत्री संरचना, बालमैत्री प्रक्रियाको अवलम्बनतथा प्रवर्धन गर्ने ।

(ग) बालबालिमाथि हुने सबै प्रकारका हिंसा, दुŏर्यवहार, शोषण, अवहेलना, वेवास्ताकोअन्त्यका लागि बहुपȩीय समन्वय तथा सहकार्य स्थापित गर्ने ।

४. **आधारभूत सिद्धान्तः बालबालिकाका मूलभूत मानव अधिकार तथा संरक्षणका लागि** देहायकासिद्धान्तहरूलाई अवलम्बन गरिनेछः-

(क) **मर्यादापूर्ण जीवनको सम्मानः** बालबालिकालाई स्वतन्त्र ŏयक्तिको हैसियतको प्रतिष्ठा मर्यादामा आघात नपर्ने गरी ŏयवहार गर्ने र तिनको स्वतन्त्र पहिचानलाई तिनका बाबुआमा, संरȩक वा माथवर ŏयक्तिको ŏयक्तित्वसँग अन्तरभूत विषयको रूपमा ŏयवहार नगर्ने ।

(ख) **सर्वाङ्गीण विकासको सुनिश्चितताः** प्रत्येक बालबालिकामा रहेका प्रतिभा, ȩमता र सम्भाŏयताको पूर्ण प्रस्फुटन हुन पाउने अवसर उपलब्ध गराउँदै तिनको विकासको अधिकारलाई प्रचलनमा ल्याउन हरसम्भव प्रयास गर्ने ।

(ग) **सहभागिता र अभिमतको सम्मानः** बालबालिकासँग सम्बन्धित विषयहरूमा गरिने कुनै पनि कार्यक्रम वा क्रियाकलापमा मूलतः आवश्यकताको पहिचान, योŭना तथा कार्यक्रम तŭमा, अनुगमन, मूल्याङ्कन लगायतका कार्यक्रममा बालबालिकाको सहभागितालाई प्रोत्साहन गरी उनीहरूका भावना, अभिमत र विचार प्रकट गर्ने अवसर दिई सोको सम्मान गर्ने ।

(घ) **संरक्षणको सुनिश्चितताः** प्रत्येक बालबालिकालाई कुनै पनि प्रकारका हिंसा, आर्थिक, सामाŭक, शारीरिक तथा यौनशोषण, भेदभाव, शारीरिक, मनोवैज्ञानिक, बौद्धिक तथा भावनात्मक दुŏर्यवहारबाट üगाई संरȩण सुनिश्चित गर्ने ।

(ल) **निर्विभेदताः** प्रत्येक बालबालिकालाई निü वा निüका आमाबाबु वा संरeqकको वर्ण, üात-üाति, लिङ्ग, यौनिकता, भाषा, धर्म, उत्पत्ति, वैचारिक आस्था, eqत्र, सम्पत्ति, फरक eqमता वा अपाङ्गता, üन्म वा यस्ता अन्य कुनै पनि आधारमा भेदभाव नगर्ने र भेदभावरहीत रूपमा तिनको उमेर सुहाउँदो öयवहार गर्ने ।

(च) **बालबालिकाको सर्वोत्तम हितः** बालबालिकासँग सम्बन्धित कुनै निर्णय गर्नुपर्दा उसको सर्वोत्तम हितलाई प्राथमिकता दिने ।

(छ) **गोपनीयता कायम गरिनेः** बालबालिकाको भावी üीवनमा असर पर्ने कुनै पनि घटनामा बालबालिकाको नामसहित öयक्तिगत पहिचानसम्बन्धी विवरणमा सम्बन्धित बालबालिका, निüका बाबुआमा, परिवारका सदस्य वा संरeqक र कानूनबमोüिम अख्तियारप्राप्त अधिकारीबाहेक अन्यको पहुँचमा गोपनीयता कायम गरिनेछ । तर öयक्तिगत पहिचान नखुल्ने बालबालिकाको एकीकृत तéयाङ्को रूपमा बालबालिका सम्बन्धी विविधीकृत तéयाङ्क सरोकारवालालाई स्थानीय तहबाट प्राप्त हुनेछ ।

परिच्छेद ३

बाल अधिकारको संरक्षण, प्रचलन तथा संवर्द्धन गर्ने र दायित्व निर्वाहको व्यवस्था

४. बाल अधिकारको संरक्षण गर्नुपर्ने स्थानीय तहले आफ्नो क्षेत्रभित्रका बालबालिकाका अधिकारहरूको संरक्षण, प्रचलन तथा संवर्द्धनका लागि ऐनको दफा ६४ र ६८ बालबालिकाप्रतिको दायित्व निर्वाह गर्न दफा ७७, ७८ र ७९ एवम् बालबालिकाको कर्तǑय परिपालनाका लागि दफा ७७ बमाǓǔम गर्न गराउन सक्नेछ ।

५. बाल अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धनमा आवश्यक सेवाप्रवाहको व्यवस्था गर्नुपर्ने

(क) आफ्नो स्थानीय तहभित्रका सबै किसिमका बालबालिकाको ǔन्मदर्ता तथा नागरिकता प्रमाणपत्र पाउने अधिकार सुनिश्चितताका लागि सरल र उपयुक्त उपायहरू अपनाइनेछ ।

(ख) गभर्वती, सुत्केरी, नवǔात शिशु, शिशु र बालबालिकाका लागि आवश्यक सबै किसिमका खोपहरू, स्वास्éय सेवा, पोषणसँग सम्बन्धित सबै किसिमका सेवासुविधा र आवश्यक भौतिक पूर्वाधारको ǑयवȎथा, उपकरण र औषधिहरू उपलब्ध गराउने, सेवा प्रवाह प्रभावकारी र बालमैत्री भएनभएको पटके वा आवधिक अनुगमन गर्ने गराउने कार्यहरू गरी कानून र नीति बमोǓǔम बालबालिकाको आधारभूत स्वास्éय सेवा पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्ने Ǒयवस्था गर्नेछ ।

(ग) स्थानीय तहभित्र सञ्चालनमा रहेका निǔी स्वास्éय संस्थाहरूलाई बालबालिकाको स्वास्éय उपचारमा सहुलियतको Ǒयवस्थाका लागि पहल गर्नेछ ।

(घ) प्रत्येक विद्यालयमा बालमैत्री भौतिक संरचनाको Ǒयवस्था (सुरक्षित पर्खाल वा घेराबार सहित), कुनै पनि किसिमका बालबालिका विरुद्ध विभेद, अवहेलना, हेपाइ, हिंसा, दुǑर्यवहारǔस्ता कार्यहरू निषेध, पत्रुखाना निषेध, शैक्षिक गतिविधि बाहेकका क्रियाकलाप गर्न निषेध लगायत लैङ्गिकमैत्री शौचालय, पर्याप्त खानेपानी र सरसफाई, महिनावारी प्याड तथा प्रारम्भिक उपचार बाकस, नियमित र बालमैत्री पठनपाठन, खेल मैदान र सबै किसिमका विद्यार्थीहरूमैत्री खेलकुद र सामानको Ǒयवस्था गर्ने गराउनेछ ।

(ङ) स्थानीय तहभित्रका सबै किसिमका बालबालिकालाई प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र र विद्यालयमा भर्ना गर्ने Ǒयवस्था गर्ने, गराइनेछ ।

(च) प्रत्येक विद्यालयमा विद्यार्थीलाई प्रदान गरिने विविध किसिमका छात्रवृत्तीहरूको यथोचित वितरण र सोको अनुगमन गरिनेछ ।

(छ) स्थानीय तह र वडामा एक बाल पुस्तकालय, बाल सिŬना केन्द्र र खेलकुद स्थान वा मैदानको Ǒयवस्थागरिनेछ ।

(Ŭ) कुनैपनि विद्यालयको २०० मिटरको दुरीभित्र मदिरा, चुरोट तथा सुर्तिŬन्य लगायतका सामग्री बिक्री वितरण र उपभोग गर्न तथा चलचित्र, मादक पदार्थ, चुरोट, रक्सी तथा अश्लील साहित्यसँग सम्बन्धित सामग्री प्रचारप्रसार गर्न लगायत भ८ वर्षभन्दा कम उमेरका बालबालिकालाई उक्त सामग्रीको वितरण तथा प्रयोग गर्न निषेध गर्नेछ ।

(झ) प्रत्येक विद्यालयमा विद्यार्थी, शिęक लगायत अन्य सरोकारवालाका लागि आचारसंहिता बनाई सहŬ देखिने गरी राख्ने र सोबमोǿŬम लागू गरिनेछ ।

(ञ) बालबालिका विरुद्ध हुने कुनै पनि किसिमका शोषण, हिंसा, दुǑर्यवहार, हेपाइ, अपहेलना लगायत बालविवाह, बालश्रमका घटनाहरू रोकथाम र अन्त्य गर्न, बाबुआमाविहीन र ŬǑखिम अवस्थामा परेका (आधारभूत अधिकारबाट बञ्चित, एचआइभी एड्सबाट संक्रमित र प्रभावित आदि) बालबालिकाको संरęण सुनिश्चित गर्न र उŬुरीको तत्काल कार्वाहीको लागि संस्थागत तहमा बाल संरęण मापदण्ड निर्माण गरी लागू गर्ने अनिवार्य Ǒयवस्थाको लागि स्थानीय तहले सहŬीकरण गर्नेछ ।

(ट) स्थानीय तहका Ŭनप्रतिनिधि तथा कर्मचारीहरूलाई अनिवार्य रूपमा बाल अधिकार तथा बालमैत्री Ǒयवहार र बालमैत्री शासन अभ्यास सम्बन्धी प्रशिęण प्रदान गरिनेछ ।

(ठ) स्थानीय तहको आवधिक तथा वार्षिक योŬना तŬुमा प्रक्रियामा बाल सहभागितालाई प्रोत्साहन गरी उक्त योŬनामा बालबालिकासँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकताका साथ समावेश गरिनेछ ।

(ड) ŬǑखिममा रहेका बालबालिकाको तत्काल उद्धार, संरęण तथा Ǒयवस्थापनका लागि बाल हेल्पलाईन नं. भ०९८ तथा हराएका, वेवारिस फेला परेका बालबालिकाको सकुशल उद्धार तथा Ǒयवस्थापनका लागि बालबालिका खोŬतलास समन्वय केन्द्र नं. भ०४ सँग समन्वय तथा सहकार्य गरिनेछ ।

(ढ) बालबालिकालाई लिङ्ग, ŬातŬाति, रङ्ग, पारिवारिक हैसियत तथा शारीरिक र यौनिक अवस्थाका आधारमा हुने भेदभावको अन्त्य गरिनेछ ।

(ण) आफ्नो स्थानीय तह भित्रका सबै किसिमका बालबालिकाको Ŭनसांख्यिक, ŬातŬाति, लैङ्गिक, अपाङ्गता, शैęिक, छात्रवृत्ति, सामाŬिक सुरęा सहयोग, बाबुआमा विहीन, ŬǑखिम अवस्थामा परेका, स्वास्थ र पोषण, एचआइभी प्रभावित लगायतको स्थितिबारे खण्डीकृत सूचना Ǒयवस्थापन प्रणाली विकास गरिनेछ ।

(त) बालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय रणानीति तथा कार्यान्वयन कार्यविधि, २०६८ बमोजिम बालमैत्री स्थानीय तह घोषणा गर्न प्रयास गरिनेछ ।

६. **बालबालिकाको सर्वोत्तम हित कायम गर्नुपर्ने:** स्थानीय तहका प्रत्येक निकाय, बाल कल्याण अधिकारी, समाजसेवी, सामाजिक संघ संस्था तथा सेवा प्रदायक निकायहरूले बालबालिकाको निम्ति काम गर्दा बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई प्राथमिकता दिनु पर्नेछ ।

७. **बालमैत्री संरचना तथा अभ्यासको सुनिश्चितता:** बालबालिका रहने वा बालबालिकालाई सेवा प्रदान गर्ने स्थानीय तह भित्रका सबै सार्वजनिक निकाय, सामाजिक संघसंस्था तथा निजी संस्थाले भौतिक संरचना निर्माण वा मर्मत सम्भार गर्दा बालमैत्री हुने गरी स्थानीय तहले आवश्यक व्यवस्था मिलाउनु र आवधिक अनुगमन गर्नु पर्नेछ ।

८. **बालबालिकाको वैकल्पिक हेरचाहको प्रबन्ध:** (१) स्थानीय तहले आफ्नो भौगोलिक क्षेत्रमा फेला परेका विशेष संरक्षणका आवश्यकता भएका बालबालिकामध्ये ऐन,को दफा ४८ को उपदफा (१) को खण्ड (क), (ख), (ग), (घ), (ल), (च) र (छ) बमोजिमका बालबालिकालाई वैकल्पिक हेरचाहको आवश्यकता भएमा उक्त बालबालिकालाई संरक्षण गर्ने प्रयोजनका लागि ऐन,को दफा ४९ (२) को खण्ड (क), (ख) र (ग) बमोजिम वैकल्पिक हेरचाहको स्थापना तथा प्रवर्धनलाई प्राथमिकता दिनेछ । तर, यस बमोजिम वैकल्पिक हेरचाहको व्यवस्था हुन नसकेमा खण्ड (घ) को प्रयोजनका लागि ऐन,को दफा ५२ बमोजिम स्थानीय तहले बालगृह स्थापना तथा सञ्चालन गर्न सक्नेछ । तर, यस्तो व्यवस्था समेत हुन नसक्ने अवस्था भएमा हाल आफ्नो स्थानीय तहभित्र वा नजिकको स्थानीय तह वा प्रदेशमा सञ्चालनमा रहेका बालगृहमा अल्पकालीन संरक्षणका लागि सिफारिस गर्न सक्नेछ ।

(२) हाल सञ्चालनमा रहेका र ऐन,को दफा ५२ बमोजिम सञ्चालन गरिने बालगृहको अनुगमन स्थानीय तहले गर्नु पर्दछ । बालगृहले पालना गर्नुपर्ने न्यूनतम मापदण्ड (नमुना) अनुसूची१ मा दिईएको छ ।

परिच्छेद ४

बाल सहभागिता तथा बालक्लब सञ्चालन

१. **बाल सहभागिताका अभ्यासः** (भ) स्थानीय तहले आफ्नो धारणा बनाउन सक्षम भएका बालबालिकालाई आफूलाई असर पार्ने विषयमा परिवार, समुदाय, विद्यालय, सार्वजनिक निकाय वा संस्था लगायतबाट आफ्ना कार्यहरू सम्पादनको प्रक्रियामा बाल सहभागिताको अभ्यासलाई प्रवर्धन गर्ने व्यवस्था गर्नेछ । यसैगरी, स्थानीय तहको आवधिक र वार्षिक योजना तर्जुमा, बालबालिकासँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरूमा र बालबालिका संलग्न हुने विद्यालय लगायत
सार्वजनिक निर्माण कार्यहरूमा सबै किसिमका बालबालिकाको (बालक, बालिका, सबै किसिमका अपाङ्गता, यौनिक अल्पसंख्यक आदि) सहभागितालाई प्रवर्धन गर्नेछ ।

(२) बाल सहभागिता प्रवर्धनका लागि स्थानीय तहले देहायका उपायहरू समेत अवलम्बन गर्नेछः-

(क) बालबालिकासँग सम्बन्धित सरोकारका विषयमा कानूनले निषेध गरेको बाहेक उनीहरूले माग गरेको सूचना निःशुल्क प्रदान गरिनेछ ।

(ख) स्थानीय तहभित्र विद्यालयहरूबीच तथा वडाहरूबीच अतिरिक्त क्रियाकलापहरू (खेलकुद, साहित्य, गीत, सङ्गीत, वक्तृत्वकला, चित्रकला, आदि) विविध किसिमका अपाङ्गता भएका बालबालिका समेतलाई उपयुक्त हुनेगरी स्थानीय तह स्तरमा प्रतिस्पर्धात्मक कार्यक्रमको आयोजना गरी बाल सहभागितालाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।

(ग) बालक्लब, बाल संस्था तथा बालक्लब सञ्जाल दर्ता वा नवीकरणको लागि रीतपूर्वक परेका निवेदनका आधारमा दर्ता गरी दर्ताको प्रमाणपत्र निःशुल्क उपलब्ध गराउनेछ ।

(घ) आवधिक रूपमा अद्यावधिक गरिएको बालक्लब सम्बन्धी तथ्याङ्क तथा सूचना जानकारी स्थानीय बाल अधिकार समिति, प्रदेश बाल अधिकार समिति, राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्मा पठाउनेछ ।

(३) स्थानीय तहले बाल सहभागिता प्रवर्धनका नाममा व्यक्ति, संस्था वा सार्वजनिक निकायले देहायका कार्यहरू गर्नमा रोक लगाउनेछः-

(क) बालबालिकाको अध्ययनमा नियमित रूपमा बाधा तथा अवरोध पुग्ने गरी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने वा सहभागी गराइनेछैन ।

(ख) बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक, आर्éयात्मिक, सामाüिक विकासमा असर पुऱ्याउने खालका कुनै पनि गतिविधि वा कार्यमा बालबालिकालाई संलग्न गराउने कार्यमा रोक लगाउनेछ ।

(ग) बालबालिकालाई आमाबाबु, संरeाक, विद्यालय लगायत कुनै पनि सरकारी निकाय वा गैरसरकारी संस्थाले बालबालिकाको हित विपरित ऱ्याली, üलुस, सभा आदिमा सहभागी गराउने कार्यलाई निखत्साहित गरिनेछ ।

(घ) विद्यालय लगायतका सरकारी निकाय वा गैरसरकारी संस्थाले कानून वा विधान बमोüिम आफूले गर्नुपर्ने काम बालबालिका वा बालक्लब वा संस्था वा तिनको सञ्üाल मार्फत गराउने कार्यलाई निखत्साहित गरिनेछ ।

(ल) परम्परागत हानिकारक अभ्यास गर्न वा सो अभ्यासमा सहभागी गराउने कार्यलाई निषेध गरिनेछ ।

१०. **<u>बालक्लब वा संस्था दर्ता तथा नवीकरण:</u>** (भ) ऐन,को दफा भ० को उपदफा (भ) अनुसार प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो हक, हित र अधिकारको संरeाण तथा प्रवर्धनका लागि बालक्लब वा संस्था खोल्ने अधिकार सुनिश्चित गरिएको छ । उपदफा (२) मा बालक्लब वा संस्था खोल्ने सम्बन्धी öयवस्था तोकिए बमोüिम हुनेछ । यस सन्दर्भमा बालबालिकाले बाल अधिकार संरeाण र प्रवर्धनका लागि बालक्लब वा संस्था दर्ता गर्न चाहेमा स्थानीय तहमा देहायका विवरण सहित अनुसूची २ बमोüिम निवेदन दिनु पर्नेछ ।

(क) बालक्लब वा संस्था दर्ता गर्न चाहने बालबालिकाको नाम थर, उमेर, अéययन गरिरहेको कeाा, ठेगाना र üन्मदर्ताको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि वा अéययनरत विद्यालयवा आश्रित बाल गृहको सिफारिस पत्र,

(ख) बालक्लब वा संस्थाको उद्देश्य तथा सो मार्फत गर्न चाहेका मुख्य कामको विवरण,

(ग) बालक्लब वा संस्थाको सदस्यताको किसिम, सदस्यता लिने प्रक्रिया तथा कार्यसमितिमा रहने पदहरूको विवरण तथा निर्वाचित हुने प्रक्रिया र अवधि ।

(२) उपदफा (भ) बमोüिम निवेदन आएमा स्थानीय तहले बालक्लब वा संस्था दर्ता गरी दर्ता अनुसूची ३ बमोüिमको प्रमाणपत्र दिनेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोüिम दर्ता भएको बालक्लब वा संस्थाले प्रत्येक वर्ष स्थानीय तहमा देहायको विवरण खुलाई नवीकरणको लागि निवेदन दिन सक्नेछन्:-

(क) वर्षभरी आफूले गरेको मुख्य काम वा क्रियाकलापको संeिप्त विवरण,

(ख) सदस्यहरू तथा कार्य समितिमा रहेका पदहरूको विवरण ।

(४) उपदफा (३) बमोüिम निवेदन आएमा स्थानीय तहले बालक्लब वा संस्थाको नवीकरण गरिदिनेछ ।

(ल) बालक्लब वा संस्था दर्ता र नवीकरण गरे बापत कुनै शुल्क लिइने छैन ।

(६) प्रत्येक बालक्लब तथा संस्थाले प्रत्येक वर्ष सम्पादन गरेका कार्यहरूको संक्षिप्त üानकारी प्रत्येक वर्षको फागुन महिनाको मसान्तसम्म स्थानीय तह तथा स्थानीय बाल अधिकार समितिमा पठाउनु पर्नेछ ।

(७) स्थानीय बाल अधिकार समितिले बालक्ल एवम् संस्थाको वार्षिक üानकारीको संक्षिप्त विवरण प्रत्येक वर्षको बैशाख महिनाको मसान्तसम्म प्रदेश बाल अधिकार समितिमा पठाउनु पर्नेछ ।

(८) बालक्लब वा संस्थाले तीन वर्षसम्म स्थानीय तहमा नवीकरण नगरेमा उक्त बालक्लब वा संस्था स्वतः खारेü हुनेछ ।

११. <u>बालक्लब सञ्जाल दर्ता तथा नवीकरण:</u> (भ) स्थानीय तहमा दर्ता भएका बालक्लब वा संस्थाहरूले नगर स्तरीय बाल सञ्üाल दर्ता गर्न चाहेमा देहायका विवरण सहित स्थानीय तहमा निवेदन दिनु पर्दछ:

(क) बालक्लब वा संस्थाहरूको दर्ता प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि,

(ख) बालक्लब वा संस्थाहरूले सञ्üालको रूपमा दर्ता गर्ने सामूहिक निर्णयको प्रतिलिपि,

(ग) बालक्लब वा संस्थाहरूको सञ्üालको उद्देश्य र मुख्य क्रियाकलापहरू,

(घ) बालक्लब वा संस्थाको सञ्üालमा प्रत्येक बालक्लब वा संस्थाबाट समानुपातिकप्रतिनिधित्वको विधि,

(ल) सञ्üालको सदस्य तथा कार्य समितिमा रहने पदाधिकारीको विवरण ।

(२) स्थानीय तहमा दर्ता भएका बालक्लब वा संस्थाहरूले उपदफा (भ) बमोüिम बाल सञ्üाल स्थापना गर्न निवेदन दिएमा स्थानीय तहले सञ्üालको दर्ता गरी प्रमाणपत्र दिनेछ ।

(३) स्थानीय तहमा दर्ता भएका बाल सञ्üालले आफूले गरेको कामको संक्षिप्त विवरण, सदस्यहरूको विवरण समेत खुलाई प्रत्येक दुई वर्षमा स्थानीय तहमा नवीकरणको लागिनिवेदन दिनुपर्दछ ।

(४) उपदफा (३) बमोüिमको निवेदन आएमा स्थानीय तहले बाल सञ्üालको नवीकरणगरिदिनेछ ।

(ल) स्थानीय तहले बाल सञ्üाललाई ŏयवस्थित गर्न स्थानीय बाल अधिकार समितिकोसिफारिसमा वडा वा स्थानीय तह स्तरमा बाल सञ्üाल निर्माण गरी ŏयवस्थापन गर्न सक्नेछ ।

(६) बाल सञ्ǚाल दर्ता र नवीकरण गरे वापत कुनै शुल्क लिइने छैन ।

(७) बाल सञ्ǚालले ल वर्षसम्म उक्त सञ्ǚालको नवीकरण नगरेमा स्वतः खारेǔ हुनेछ ।

१२. **बालक्लबका काम, कर्तव्य र अधिकार** (भ) बालक्लबको काम, कर्तǒय र अधिकार देहाय बमोǚम हुनेछः

(क) क्लबमा आवद्ध सदस्य सहित अठार वर्षमुनिका सबै बालबालिकाको ϱमता विकास अभिवृद्धि हुने खालका हाǚरी ǔवाफ, वक्तृत्वकला, निबन्ध लेखन, साहित्यिक गतिविधि आदि सञ्चालन गर्ने,

(ख) बालबालिका, उनीहरूका अभिभावक र परिवारका अन्य सदस्यहरूलाई बाल अधिकारको बारेमा सचेत गराउने,

(ग) सिकाई प्रक्रियामा बाल सहभागिता अभिवृद्धि गर्दै बालबालिकामा अन्तरनिहीत प्रतिभाको प्रस्फुटन गर्ने गराउने ।

(घ) बालबालिकालाई ǚवनोपयोगी सीपको बारेमा ǚनकार गराउने,

(ल) बालक्लबलाई बालबालिकामा रचनात्मकता र नवीन कौशल विकास गर्ने एक साझा स्थलको रूपमा स्थापित गराउने,

(च) बालबालिकाको कϱा कोठाको सिकाइलाई वास्तविक ǚवनमा रूपान्तरण गर्न सक्ने साधनको रूपमा बालक्लबलाई परिचित गराउने,

(छ) स्वास्éय, सरसफाई र वातावरणका ϱेत्रमा सामुदायिक सचेतनाका गतिविधिहरू सञ्चालन गर्ने,

(ǔ) बालबालिकाको कल्याण र अधिकार सुनिश्चित गर्न स्थानीय तहमा विभिन्न कार्यक्रमहरू आयोǔना गर्ने,

(झ) कला, साहित्य, सामाǚक सद्भाव, मातृभाषा, मातृ संस्कृति र शिϱाको संरϱणका लागि आवाǔ उठाउन र सामाǚक कुरीति तथा बाल अधिकार उल्लंघनको घटनाहरूको विरुद्ध रचनात्मक आवाǔ उठाउने,

(ञ) विद्यालय भर्ना हुने उमेर समूहका बालबालिका विद्यालय भर्नाबाट वञ्चित रहे नरहेको बारेमा निरन्तर अनुगमन गर्ने र विद्यालय नगएका बालबालिकालाई विद्यालय भर्ना गर्नका लागि सम्बन्धित वडा कार्यालयसँग समन्वय गरी विद्यालय भर्ना गर्ने ǒयवस्था मिलाउने,

(ट) स्थानीय तह तथा आफ्नो वडाभित्रका टोल विकास संस्थाहरूले सञ्चालन गर्ने Ǔनचेतनामुलक कार्यमा सक्रिय सहभागिता Ǔनाउने,

(ठ) बालमैत्री शासन प्रवर्धनका लागि निर्धारित सुचकहरू कार्यान्वयनमा सदैव अग्रसर रही बालमैत्री वडा वा स्थानीय तह अभियानमा स्थानीय तह तथा वडालाई निरन्तर सहयोग गर्ने,

(ड) पूर्ण साǒार, पूर्ण खोप, पूर्ण घटना दर्ता, पूर्ण सरसफाई आदि अभियानमा स्थानीय तह,वडा तथा टोल विकास संस्थाहरूलाई सहयोग गर्ने,

(२) उपदफा (भ) मा Ǔ सुकै लेखेको भए तापनि बालक्लब, बाल संस्था तथा बाल सञ्Ǔालले देहाय बमोǓǓमका कार्यहरू गर्न गराउन निषेध गरिएको छः-

(क) कुनै राǓनीतिक दल वा त्यसको भातृ संगठनका पǒापोषण वा विरोध गर्न,

(ख) समुदायको सार्वǓनिक वा निǓी सम्पत्ति दुखपयोग तथा कसैको Ǔीउ ज्यानमाथि ǒतिपुऱ्याउन,

(ग) समुदायका निश्चित ǓातǓाति, धर्म, ǒेत्र वा पेशाकर्मी प्रति गलत भावना र दृष्टिकोण सम्प्रेषण गर्न,

(घ) हिंसा र दुǑर्यवहार पीडित तथा प्रभावित बालबालिकाको गोपनीयता भंग हुने रपहिचान खुल्ने गतिविधिहरू गर्न,

(ल) सांस्कृतिक कारण बाहेक रातको समयमा र आफ्नो विद्यालय, बालगृह वा समुदायभन्दा बाहिर गएर गरिने गतिविधि तथा कार्यक्रमहरूमा सहभागी हुन तर प्रतिस्पर्धा, आवासीय तालिम वा आयोǓकहरूले उचित सुरǒा प्रबन्ध गरेको अवस्थामा भने समुदाय, बालगृह वा विद्यालय भन्दा बाहिर गएर कार्यक्रम गर्न सकिने छ ।

(च) उचित सुरǒाको प्रबन्ध र आवश्यक पूर्व अनुमति बेगर Ǐीउ ज्यानमा खतरा पुग्ने साहसिक खेलहरू खेल्न खेलाउन,

(छ) बाल समूह कोष निर्माण वा आय आर्Ǔनका लागि बालश्रम तथा कुनै पनि Ǒयापार,Ǒयवसाय गर्न,

(Ǔ) सिंगो परियोǓना सञ्चालन गर्न वा ठूला र लामो समयका गतिविधिहरू सञ्चालनगर्न,

(झ) आर्थिक ǏǓम्मेवारी लिई कार्यहरू गर्न,

(ञ) सामाǏǓक रूपमा अस्वीकार्य तथा नकारात्मक सामाǏǓक प्रभाव पार्ने कार्यहरू गर्नगराउन,

(ट) सामाÜिक शान्ति, सुÓयवस्था तथा सुरeाामा नकारात्मक असर पर्ने देखिएमा वा अन्य उपयुक्त कारण दर्शाई स्थानीय बाल अधिकार समितिको परामर्शमा सुरeाा निकाय वा स्थानीय तह वा विद्यालयले रोक लगाएका कार्यहरू गर्न गराउन ।

१३. **<u>बाल सञ्जालका काम, कर्तव्य र अधिकार</u>**: (भ) बालक्लब सञ्Üालको काम, कर्तÓय र अधिकार देहाय बमोÜिम हुनेछः

(क) आफ्नो eोत्रभित्रका बालक्लबहरूको अभिलेख राख्ने तथा बालबालिकाका लागि उपयोगी हुने पुस्तकालय वा सूचना केन्द्र स्थापना र सञ्चालन गर्ने ।

(ख) आबद्ध बालक्लबहरूको गतिविधि सञ्चालन गर्न सञ्Üाललाई वडा, स्थानीय तह तथा अन्य सहयोगी संस्थाहरूबाट प्राप्त आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराउने ।

(ग) बालक्लबहरूले सञ्चालन गरेका कार्यक्रमहरूमा अतिथिको रूपमा उपस्थित भई बालक्लबका अन्य साथीहरूलाई हौसला प्रदान गर्ने । तर, यस्ता किसिमका गतिविधिहरू सञ्चालन गर्दा आफ्ना तथा अन्य साथीहरूको पढाइलाई असर नपर्ने गरी विदा तथा फुर्सदको दिनमा कार्यक्रम गर्न उत्प्रेरित गर्ने ।

(घ) बाल अधिकारसँग सम्बन्धित विशेष अभियान तथा कार्यहरू बालक्लबहरू मार्फत् प्रभावकारी रूपले सम्पन्न गर्न विभिन्न उपसमितिहरूको गठन गरी सञ्Üालका पदाधिकारीहरूका बीचमा कार्यविभाÜन गरी काम गर्न सकारात्मक वातावरण बनाउने ।

(ल) स्थानीय तहले स्थानीय स्तरमा बालबालिकाको अधिकारसँग सम्बन्धित योÜना तÜुमा कार्यान्वयन र मूल्याङ्कनका सम्पूर्ण चरणहरूमा सञ्Üालबाट प्रतिनिधित्वको माग गर्नुका साथै अन्य बालक्लबहरूको तर्फबाट आएको योÜना तथा सुझावहरू समेतलाई ख्याल गर्दै सञ्Üालको तफर्बाट सक्रिय सहभागिता Üनाउने ।

(च) स्थानीय स्तरमा बालबालिकामाथि हुने सबै किसिमका दुÓर्यवहार, हिंसा, हेला, हेपाइ, सामाÜिक कुरीति र विभेद Üस्ता बाल अधिकार हननका घटनाविरुद्ध बालक्लबको तर्फबाट आवश्यक पहल र पैरवी गर्ने साथै यस्ता किसिमका घटनाका विरुद्ध सम्बन्धित सरोकारवाला पeाहरूको éयान आकृष्ट गराउने, सहकार्य र समन्वय गर्ने ।

(छ) बालक्लबहरूले आयोÜना गर्ने कार्यक्रमका लागि आवश्यक स्रोतहरूको खोÜी गरी सञ्Üालले सहयोग माग गर्ने तथा कार्यक्रम सम्पन्न गर्न अन्य निकायहरूसँग समन्वय गर्ने ।

(Ü) आफ्नो कार्यeोत्रमा सञ्चालन भएका विद्यालय भर्ना, Üन्मदर्ता, बालविवाह, बालमैत्री वातावरण, खुला दिसामुक्त eोत्र, बालमैत्री स्थानीय शासन, विद्यालयमा भयरहीत

शिeण सिकाइको सम्बन्धमा बालबालिका सँगसँगै गर्ने अभियानहरूमा बालसञ्üालको तर्फबाट सक्रिय सहभागिता üनाउने ।

(झ) बालक्लब तथा बाल अधिकारको eत्रमा कार्यरत अन्य संघसस्था तथा सरोकारवालाहरू बीच आपसी समझदारी र समन्वयको वातावरण तयार गर्ने ।

(ञ) आफ्नो eत्रभित्र रहेका बालक्लबहरूले सम्पन्न गरेका क्रियाकलापहरूको संeिप्त प्रतिवेदन माग गर्ने तथा सोको अभिलेख राख्ने तथा स्थानीय तह र स्थानीय बाल अधिकार समितिमा पेश गर्ने ।

(ट) बालक्लबहरू बीच आपसी समन्वय, सहकार्य बढाउने तथा सवालहरूको सामूहिकीकरण गर्ने र एक आपसबाट सिकाईका अवसर सिüना गर्ने ।

१४. बालबालिकाका संस्था वा सञ्जालका कर्तव्य तथा दायित्वः (भ) बालक्लब, बाल संस्था वा बाल सञ्üालका सबै उमेर, लिङ्ग, üातüाति, अपाङ्गता लगायत स्थानीय समाüको विविधतालाई प्रतिविम्ब गर्ने गरी समावेशी हुनुपर्नेछ ।

तर, यस öयवस्थाले बालिकाहरू मात्र सदस्य रहन सक्ने गरी विशिष्टीकृत बालक्लब वा संस्था सञ्चालन गर्न रोक लगाएको मानिने छैन ।

(२) बालक्लब, संस्था वा सञ्üालको सदस्यता विधानमा तोकिएको प्रक्रिया बमोüिम योग्यबालबालिका वा निüको संस्थाले सदस्यता लिन पाउने गरी खुल्ला गर्नुपर्नेछ ।

(३) बालक्लब, संस्था वा सञ्üालको नेतृत्व वा यसका क्रियाकलापहरूमा बढि भन्दा बढिबालबालिकालाई अवसर पाउने गरी सञ्चालन गर्नुपर्नेछ ।

(४) बालक्लब, संस्था वा सञ्üालका पदाधिकारीहरूले दुई कार्यकाल भन्दा बढि पदमा निरन्तरनबसी क्रमशः अर्का बालबालिकालाई नेतृत्वको अवसर प्रदान गर्नुपर्दछ ।

(ल) बालक्लब, संस्था वा सञ्üालको सदस्यता लिन वा सञ्üालमा प्रतिनिधित्व गर्न कुनैबालक वा बालिकालाई बाéय पार्न हुँदैन ।

(६) बालक्लब, संस्था वा सञ्üालले आफ्ना क्लब, संस्था वा सञ्üालका सदस्यहरूको हितहुने र दीर्घकालसम्म फाइदा पुग्ने कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्दछ ।

(७) बालक्लब, संस्था वा सञ्üालले दलीय राüनीतिक कार्यक्रममा सहभागी हुने वा त्यसको समर्थन र विरोध गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुहुँदैन । तर, राüनीतिक विचारधारा र दृष्टिकोणकाविषयमा वहस र छलफल सञ्चालन गर्न यस नियमले बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन ।

१५. बालक्लब तथा बाल सञ्जालका स्थानीय स्तरका भेला: (भ) सार्वÜनिक निकाय वा संस्थाले बालबालिकाको सुरeृा र संरeृणको सुनिश्चितता गरी बालक्लब वा संस्था र बाल सञ्Üालको वडा, स्थानीय तहस्तरको भेला आयोÜना गर्न सक्नेछन् ।

(२) उपदफा (भ) बमोÜिमको भेलाका आयोÜकले सहभागी हुने प्रत्येक बालबालिका, बालबालिकाको आमाबाबु, संरeृाक वा माथवरसँग अनुमति लिई लिखित मञ्Üुरीनामामा हस्ताeृार गराउनु पर्दछ ।

(३) उपदफा (भ) बमोÜिमको भेला आयोÜना गर्दा बालबालिकाले राती बास बस्ने गरी Üानुपर्ने भएमा बालबालिकालाई परिवार वा संरeृकको Üिम्मा लगाई पठाउनु पर्नेछ । तर बालिकाको हकमा महिलाको साथ लगाई पठाउनु पर्नेछ ।

१६. बालक्लब वा संस्था र बाल सञ्जालका आर्थिक दायित्व: (भ) बालक्लब वा संस्था र बाल सञ्Üालले कुनै पनि किसिमको आर्थिक कारोबार गर्नु हुँदैन र अन्य कुनै Öयक्ति वा संस्थालेबालक्लब वा संस्था र बाल सञ्Üाललाई आर्थिक दायित्व दिन हुँदैन ।

(२) बालक्लब वा संस्था र बाल सञ्Üालसँग सहकार्य गर्दा सहकार्य गर्ने संस्थाले आर्थिकदायित्व Öयहोर्ने गरी सञ्चालन गर्नुपर्नेछ ।

(३) बालक्लब वा संस्था र बाल सञ्Üालले आफ्नो संस्थाको आर्थिक दायित्व सञ्चालन गर्नकुनै Öयक्ति वा संस्थालाई Üिम्मेवारी दिन सक्नेछन् ।

(४) यसरी Üिम्मेवारी पाएको संस्थाले प्रचलित कानून बमोÜिम सामाÜिक संस्थाले राख्ने लेखाप्रणाली बमोÜिम संस्थाको लेखा राख्नु पर्नेछ ।

१७. बालक्लब वा संस्था र बाल सञ्जाललाई व्यवस्थित गर्नुपर्ने: (भ) स्थानीय तहले आफ्नो गाउँस्थानीय तह वा नगरस्थानीय तहमा दर्ता भएका बालक्लब, संस्था वा बाल सञ्Üालको विवरण अद्यावधिक गरी राख्नु पर्नेछ ।

(२) स्थानीय बाल अधिकार समितिले बालक्लब वा संस्था र बाल सञ्Üालका उपलब्धिहरूको प्रकाशन र प्रसारण गर्ने Öयवस्था मिलाउनु पर्नेछ ।

परिच्छेद ५

स्थानीय बाल अधिकार समिति सम्बन्धी व्यवस्था

१८. **स्थानीय बाल अधिकार समितिको गठनः** (भ) स्थानीय तहमा देहाय बमाŰमका अéयƐ र सदस्य रहन स्थानीय बाल अधिकार समिति गठन हुनछः-

(क) उपाéयƐ/उपप्रमुखले तोकिएको कार्यपालिका सदस्य भ	-अéयƐ
(ख) स्थानीय तहल ताकका महिला वडा सदस्य सहित २ Ŭना वडा सदस्य, माéयमिक विद्यालयका प्रधानाéयापक मéय भ Ŭना फाकल शिƐक मéय भ Ŭना सूचीकृत समाŬ स्वी वा सामाŰक कार्यकर्ता, बाल मनाविज्ञ, चिकित्सक वा स्टाफ नर्समéय भ Ŭना गरी Ŭम्मा छ Ŭना	-सदस्य
(ग) गाउँ/नगरपालिकाका बालबालिका शाखा प्रमुख, शिƐा शाखा प्रमुख र Ŭनस्वास्éय शाखा प्रमुख गरी ल Ŭना	-सदस्य
(घ) गाउँ/नगर बाल सञ्Ŭालल ताकका २ Ŭना बालिका सहित भ Ŭना	
(ल) स्थानीय प्रहरी प्रमुख, नपाल प्रहरी	-सदस्य
(च) बाल अधिकार, बाल संरƐण, बाल कल्याण, शिƐा, स्वास्éय तथा बाल न्यायका Ɛत्रमा कार्यानुभव भएका ōयक्ति वा संस्था मéयबाट स्थानीय तहल मनानयन गरेका कम्तीमा भ Ŭना महिला सहित २Ŭना	-सदस्य
(छ) बाल कल्याण अधिकारी	-सदस्य-सचिव

(२) उपदफा (भ) का खण्ड (ख), (च) बमाŰम मनानित सदस्यका पदावधि चार वर्षकाहुनछ ।

१९. **स्थानीय बाल अधिकार समितिको काम, कर्तव्य र अधिकारः** (भ) स्थानीय बाल अधिकार समितिको काम, कर्तōय र अधिकार देहाय बमोŰम हुनेछः-

(क) समितिको दीर्घकालीन नीति, योŬना र वार्षिक कार्यक्रम तथा बŬट स्वीकृत गर्ने,

(ख) बालबालिकाको अधिकारको सम्मान, संरƐण, प्रवर्धन र परिपूर्तिको लागि आवश्यक

स्थानीय नीति, कानून, योŭना, कार्यक्रम र संस्थागत संयन्त्रको ŏयवस्था गर्न स्थानीय तहलाई सुझाव दिने,

(ग) स्थानीय तहद्वारा सञ्चालित बालबालिका सम्बन्धी कार्यक्रमको अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा समीȩा गरी सुझाव दिने,

(घ) स्थानीय तहभित्र हुन सक्ने बालविवाह, बालश्रम, शारीरिक तथा मानसिक पीडा तथा बाल यौन दुŏर्यवहार ŭस्ता सबै प्रकारका बाल हिंसाको रोकथाम, निषेध र नियन्त्रण तथा सडक बालबालिकाको उद्धार, पुनर्स्थापना, संरȩण र ŏयवस्थापनमा समन्वय,

सहयोग र सहÿीकरण गर्ने,

(ल) आफ्नो स्थानीय तहभित्रका वडा, विद्यालय, संरचनालाई बालमैत्री बनाउन आवश्यक मापदण्ड तÿमा गर्ने गराउने,

(च) बालमैत्री स्थानीय शासनको अवलम्बनका साथै बालमैत्री वडा तथा स्थानीय तह घोषणाको नेतृत्व लिने,

(छ) बाल अधिकार संरȩण तथा प्रवर्धन गर्ने सम्बन्धमा सरोकारवालाको ȩमता अभिवृद्धिगर्ने गराउने,

(ŭ) स्थानीय तहमा एक आर्थिक वर्षमा बालबालिका सम्बन्धी भए/गरेका कार्यहरू र बालबालिका तथा बाल अधिकारको अवस्था समेट्ने गरी बालबालिका सम्बन्धी

स्थानीय वार्षिक प्रतिवेदन स्थानीय कार्यस्थानीय तहको स्वीकृति लिई प्रत्येक आर्थिक वर्ष समाप्त भएको दुई महिनाभित्र सार्वŭनिक गर्ने, वेवसाइटमा राख्ने, समिति तथा

स्थानीय तहमा सुरȩित राख्ने र सोको एक/एक प्रति प्रदेश समिति, प्रदेश मन्त्रालय, परिषद् र मन्त्रालयमा पठाउने,

(झ) बालबालिका सम्बन्धी स्थानीय तéयाङ्क विवरण सङ्कलन, अभिलेखीकरण तथा सूचना प्रणालीको विकास, सञ्चालन, ŏयवस्थापन र सुदृढीकरणमा सहयोग गर्ने,

(ञ) समितिको सचिवालय, ŭनशक्ति र आर्थिक स्रोत साधनको ŏयवस्था मिलाउने, परिचालन गर्ने, तालीम दिन तथा ȩमता अभिवृद्धि गर्न समन्वय र सहयोग गर्ने,

(ट) स्थानीय तह मार्फत नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयको स्वीकृति लिई बाल संरȩण तथा बाल अधिकार प्रवर्धनका लागि द्विपȩीय तथा बहुपȩीय विकास साझेदार एवम् अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाबाट प्राप्त सहायताबाट आवश्यकतानुसार कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,

(ठ) नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहको स्वीकृत योÚना, वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम अनुकूल प्राथमिकता निर्धारण गरी बाल संरeृण तथा बाल अधिकार प्रवर्धनका लागि विशेष राष्ट्रिय अभियान सञ्चालनमा सहयोग गर्ने,

(ड) स्थानीय तहमा बालबालिका खोÚतलास नं. भ०४ तथा बाल हेल्पलाइन नं. भ०९८

(दश,नौं, आठ) नेपाल सञ्चालन सेवा अभिवृद्धिमा समन्वय, सहयोग र सहÛीकरण गर्ने,

(ढ) धर्मपुत्र धर्मपुत्री लिन दिन चाहने दम्पत्ति तथा Öयक्तिलाई समितिमा सूचिकृत गरीआन्तरिक धर्मपुत्र धर्मपुत्री लिने दिने Öयवस्थालाई सहÛीकरण गर्ने,

(ण) विशेष संरeृणको आवश्यकता भएका तथा अनाथ बालबालिकालाई धर्मपुत्र धर्मपुत्रीलिन दिन, संरeृक र माथवर नियुक्त गर्न स्थानीय तह र अदालतलाई सहयोग गर्ने,

(त) ऐन, प्रचलित कानून तथा मापदण्ड बमोÜम सञ्चालन हुन नसकेका बालगृह, बाल

सुधार गृह, अस्थायी संरeृण सेवा केन्द्र, पुनर्स्थापना केन्द्र तथा सामाÜकीकरण केन्द्रबन्द तथा कारबाही गर्न सुझाव तथा प्रतिवेदन सहित मन्त्रालयमा सिफारिस गर्ने,

(थ) स्थानीय तहभित्र हुन सक्ने बाढी, पहिरो, हुरी बतास, शीत लहर र आगो Úस्तो प्राकृतिक प्रकोप, मानवबाट सिर्Üत संकट तथा कोरोना र इन्फ्लूञ्Úा Úस्तो महामारीबाट बालबालिकाको तत्काल आकस्मिक उद्धार, संरeृण तथा Öयवस्थापनमा सहयोग गर्ने,

(द) स्थानीय तहभित्र सञ्चालित बाल गृह, अस्थायी संरeृण सेवा केन्द्र, पुनर्स्थापना केन्द्र लगायतमा आश्रित बालबालिकाको समग्र स्थिति र उपलब्ध सेवाको गुणस्तर तथा प्रभावकारिताका सम्बन्धमा अनुगमन तथा निरीeृण गर्दा प्राप्त विवरण सहित देहायका कुराहरूको समेत Úाँचबुझ गरी सोको एक/एक प्रति वार्षिक प्रतिवेदन आर्थिक वर्ष

समाप्त भएको दुई महिनाभित्र प्रदेश समिति, प्रदेश मन्त्रालय, परिषद् र मन्त्रालयमापठाउने ।

(भ) बालबालिकाको वैयक्तिक विवरण अद्यावधिक गरी राखेको छ वा छैन,

(२) बालबालिकालाई नियमित रूपमा शिeृा तथा तालीम प्रदान गरिएको छ वा छैन,

(३) बालक्लब गठन गरी बालबालिकालाई खेलकुद, मनोरञ्Úन तथा सांस्कृतिक कार्यक्रम लगायतका बाल सहभागिता Úस्ता अन्य क्रियाकलापमा संलग्न गराइएको छ वा छैन,

(४) बालबालिकालाई ऐन, प्रचलित कानून तथा मापदण्ड बमोÜमको सुविधा प्रदान गरिएको छ वा छैन,

(ल) बाल गृह, अस्थायी संरεाण सेवा केन्द्र, पुनर्स्थापना केन्द्र तथा सामाΰकीकरणकेन्द्रमा बालमैत्री ŏयवहार तथा वातावरण कायम गरिएको छ वा छैन,

(६) बाल गृहमा आश्रित बालबालिका वैकल्पिक हेरचाहको ŏयवस्थाको प्राथमिकताअनुसार अन्तिम विकल्पको रूपमा बाल कल्याण अधिकारबाट ŏयवस्था मिलाइ राखिएको छ वा छैन,

(७) ŏयवस्थापन पεा तथा बालबालिकाले ऐन, प्रचलित कानून वा मापदण्डको पालनगर्नुपर्ने कुराहरू पालन गरेको छ वा छैन,

(८) उपलब्ध स्रोत साधनलाई मéय नΰर गरी बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाईéयान दिएको छ वा छैन,

(९) बाल संरεाण मापदण्ड निमार्ण गरी लागू गरिएको छ वा छैन ।

(२) समितिले उपदफा (भ) बमोΰम आफूलाई प्राप्त अधिकारमéये केही अधिकार आवश्यकताअनुसार बाल कल्याण अधिकारीलाई प्रत्यायोΰन गर्न सक्नेछ ।

२०. **स्थानीय बाल अधिकार समितिका' बैठक सम्बन्धी व्यवस्था:** बाल अधिकार समितिको बैठक सम्बन्धी ŏयवस्था देहाय बमोΰम हुनेछ :-

(भ) समितिको बैठक कम्तीमा वर्षको चार पटक अéयεाले तोकेको मिति, समय र स्थानमाबस्नेछ ।

(२) अéयεाको निर्देशनमा समितिको बैठक सदस्य-सचिवले बोलाउनेछ ।

(३) सदस्य-सचिवले समितिको बैठक बस्ने सूचना सहित बैठकमा छलफल हुने विषयहरूको सूची तीन दिन अगावै समितिका सदस्यहरूलाई उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

(४) समितिमा तत्काल कायम रहेका सदस्य संख्याको पचास प्रतिशत भन्दा बढी सदस्यहरूउपस्थित भएमा समितिको बैठकको लागि गणपूरक संख्या पुगेको मानिनेछ ।

(ल) समितिको बैठकको अéयεाता अéयεाले गर्नेछ र निΰको अनुपस्थितिमा उपस्थित सदस्यहरूले आफू मéयेबाट छानेको सदस्यले बैठकको अéयεाता गर्नेछ ।

(६) बैठकमा उपस्थित सदस्यहरूको बहुमतको निर्णय मान्य हुनेछ । मत बराबर भएमाबैठकको अéयεाता गर्ने ŏयक्तिले निर्णायक मत दिन सक्नेछ ।

(७) समितिको बैठकको निर्णय समितिको अéयεा र सदस्य-सचिवद्वारा प्रमाणित गरिनेछ ।

(८) समितिको बैठक तथा सञ्चालन खर्च स्थानीय तहको नियमानुसार हुनेछ ।

(९) बैठक सम्बन्धी अन्य कार्यविधि समिति आफैले निर्धारण गरे बमोΰम हुनेछ ।

२१. **उपसमिति वा कार्यटोली गठन गर्न सक्ने**: (भ) समितिले आफूले गर्नुपर्ने कुनै काम सुचाख खपले सञ्चालन गर्नको निमित्त बाल विशेषज्ञ वा विज्ञ, बाल मनोविज्ञ, समाŭ सेवी, सामाŭक कार्यकर्ता, शिęाक, चिकित्सक, बालक्लबका प्रतिनिधि, सामाŭक परिचालक तथा बाल अधिकारकर्मीहरू मéये आवश्यकतानुसार समावेश हुने गरी निश्चित अवधिका लागि बढीमा तीन सदस्यीय उपसमिति वा कार्यटोली गठन गरी परिचालन गर्न सक्नेछ ।

(२) उपदफा (भ) बमोŭम गठन हुने उपसमिति वा कार्य टोलीको काम, कर्तŏय र अधिकार, कार्य प्रकृति अनुसार काममा खटिए वा काम गरे वापत टोली वा सदस्यले पाउने भत्ता वा पारिश्रमिक वा सेवा सुविधा तथा अन्य कार्यविधि स्थानीय तहको प्रचलित नियमानुसार समितिले तोकीदिए बमोŭम हुनेछ ।

२२. **वडास्तरीय बाल अधिकार समितिः** (भ) स्थानीय तहले देहाय बमोŭमका अéयę र सदस्य रहने वडास्तरीय बाल अधिकार समिति गठन गर्न सक्नेछ :-

(क) सम्बन्धित वडाका वडा अéयę भ ŭना	-अéयę
(ख) वडाल ताकका महिला सदस्य सहित २ ŭना वडा सदस्य, माéयमिक विद्यालयका प्रधानाéयापक मéय भ ŭना फाकल शिęाकमéय भ ŭना, बाल मनाविज्ञ, चिकित्सक वा स्टाफ नर्स भ ŭना गरी ल ŭना	-सदस्य
(ग) वडाका बालबालिका इकाइ, शिęा इकाइ र स्वास्éय इकाइ प्रमुख ३ ŭना	-सदस्य
(घ) वडा स्तरीय बाल सञ्ŭालल ताकका २ ŭना बालिका सहित भ ŭना	
(ल) वडा प्रहरी प्रमुख, नपाल प्रहरी	-सदस्य
(च) बाल अधिकार, बाल संरęण, बाल कल्याण, शिęा, स्वास्éय तथा बाल न्यायका ęत्रमा कार्यानुभव भएका ŏयक्ति मéयबाट अéयęालमनानयन गरेका कम्तीमा एक ŭना महिला सहित २ ŭना	-सदस्य
(छ) वडा सचिव	-सदस्य-सचिव

(२) उपदफा (भ) को खण्ड (ख), (च) बमोŭम मनोनित सदस्यको पदावधि चार वर्षको हुनेछ र खण्ड (च) बमोŭम सदस्यमा मनोनयन हुनको लागि देहाय बमोŭमको योग्यता पुरा भएको हुनु पर्नेछः-

(क) नेपाली नागरिक,

(ख) एक्काइस वर्ष उमेर पूरा भएको,

(ग) नैतिक पतन देखिने अन्य फौǔदारी कसूरमा सǔाय नपाएको,

(ल) सम्बन्धित वडाभित्र स्थायी बसोबास भएको ।

(२) उपदफा (२) मा ǔँसुकै लेखेको भए तापनि वडा सदस्य, विद्यालय ǒयवस्थापन समितिका अéयęा, विभिन्न संघसंस्थाका प्रतिनिधि तथा अन्य पदेन सदस्यहरू तथा बाल सञ्ǔालका प्रतिनिधिहरूका हकमा उमेर, बसोबास ęेत्र, शैęिक योग्यताको आधारमा सदस्य हुन अयोग्य मानिने छैन ।

२३. **वडास्तरीय बाल अधिकार समितिका काम, कर्तव्य र अधिकार**: (भ) वडास्तरीय बाल अधिकार समितिको काम, कर्तǒय र अधिकार देहाय बमोǔिम हुनेछः

(क) वडाबाट प्रस्तावित हुने बालबालिका र बाल अधिकार सम्बन्धी योǔना, नीति रकार्यक्रमहरूको बाल अधिकारमा आधारित सहभागितामूलक ढंगबाट निर्माण गर्ने,

(ख) वडा तहमा बाल अधिकारका सचेतना, प्रशिęण कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने गराउने,

(ग) वडालाई बालमैत्री बनाउने सिङ्गो प्रक्रियाको नेतृत्व लिने,

(घ) वडा तहमा बाल अधिकारको अवस्था अनुगमन तथा अéययन अनुसन्धान गर्ने गराउने,

(ल) बालबालिकाको सम्बन्धमा प्राप्त उǔुरीहरूको सङ्कलन गर्ने र रायसहित न्यायिक समितिमा पठाउने,

(च) बालबालिकासँग परामर्श तथा छलफल कार्यक्रम गर्ने गराउने,

(छ) वडास्तरमा बालश्रम, बालविवाह, बेचबिखन, ओसारपसार, बालबालिका विखद्ध हुने हिंसा, दुǒर्यवहार, शोषण अन्त्यका लागि बाल संरęण मापदण्ड तǔुमा गरी कार्यान्यन गर्ने,

(ǔ) सार्वǔनिक सुनुवाईका समयमा स्थानीय तहबाट सम्पन्न भएका बाल अधिकारका कार्यहरूको प्रगति विवरण सार्वǔनिक गर्ने,

(झ) वडा तहमा बाल अधिकारका लागि कार्यरत सरकारी निकाय, संघसंस्था, परियोǔना तथा सेवाहरूको नक्शाङ्कन गर्ने,

(ञ) बाल अधिकारको संरęण तथा संवर्द्धनका लागि बहुपęीय निकायहरूसँग समन्वयतथा सहकार्य गर्ने,

(ट) वडामा रहेका बालक्लब, सञ्ǔाल, समूहको सूची तयार गरी स्थानीय बाल अधिकार समितिमा पेश गर्ने,

(ठ) वडामा सञ्चालित बालगृह, अस्थायी संरeृण सेवा केन्द्रहरूको अनुगमन गरी स्थानीयबाल अधिकार समितिमा प्रतिवेदन पेश गर्ने,

२४. **वडा बाल अधिकार समितिका बैठक सम्बन्धी व्यवस्था:** वडा बाल अधिकार समितिको बैठक सम्बन्धी ŏयवस्था देहाय बमोाँüम निर्धारण गरिएको छः-

(भ) समितिको बैठक कम्तीमा वर्षको चार पटक अéयeृाले तोकेको मिति, समय र स्थानमाबस्नेछ,

(२) अéयeृाको निर्देशनमा समितिको बैठक सदस्य-सचिवले बोलाउनेछ,

(३) सदस्य-सचिवले समितिको बैठक बस्ने सूचना सहित बैठकमा छलफल हुने विषयहरूको सूची तीन दिन अगावै समितिका सदस्यहरूलाई उपलब्ध गराउनु पर्नेछ,

(४) समितिमा तत्काल कायम रहेका सदस्य संख्याको पचास प्रतिशत भन्दा बढी सदस्यहरूउपस्थित भएमा समितिको बैठकको लागि गणपूरक संख्या पुगेको मानिनेछ ı

(ल) समितिको बैठकको अéयeृाता अéयeृाले गर्नेछ र निüको अनुपस्थितिमा उपस्थित सदस्यहरूले आफू मéयेबाट छानेको सदस्यले बैठकको अéयeृाता गर्नेछ ı

(६) बैठकमा उपस्थित सदस्यहरूको बहुमतको निर्णय मान्य हुनेछ ı मत बराबर भएमाबैठकको अéयeृाता गर्ने ŏयक्तिले निर्णायक मत दिन सक्नेछ ı

(७) समितिको बैठकको निर्णय समितिको अéयeृा र सदस्य-सचिवद्वारा प्रमाणित गरिनेछ ı

(८) समितिको बैठक तथा सञ्चालन खर्च स्थानीय तहको नियमानुसार हुनेछ ı

(९) बैठक सम्बन्धी अन्य कार्यविधि समिति आफैले निर्धारण गरे बमोाँüम हुनेछ ı

परिच्छेद ६

बाल कल्याण अधिकारी

२५. बाल कल्याण अधिकारीको नियुक्ति: (भ) स्थानीय तहले ऐन,को दफा ६भ को उपदफा (भ) बमोिŭम हुने गरी एकŭना बाल कल्याण अधिकारी स्थानीय तहको कर्मचारी पदपूर्ति प्रक्रिया अनुसार नियुक्त गर्नेछ ।

(२) उपदफा (भ) बमोिŭम बाल कल्याण अधिकारीको नियुक्ति नभएसम्म स्थानीय तहले महिला तथा बालबालिका शाखा प्रमुख वा अधिकृत स्तरको अन्य कुनै कर्मचारीलाई बाल कल्याण अधिकारी तोक्न सक्नेछ ।

(३) उपदफा (भ) बमोिŭम नियुक्त बाल कल्याण अधिकारीले स्थानीय बाल अधिकार समितिको सदस्य सचिवको रूपमा काम गर्नेछ ।

२६. बाल कल्याण अधिकारीको काम, कर्तव्य र अधिकार: बाल कल्याण अधिकारीको काम, कर्तŏय र अधिकार देहाय बमोिŭम हुनेछ:-

(क) बाल अधिकार समितिको निर्णय एवम् निर्देशनहरू कार्यान्वयन गर्ने वा गराउने ।

(ख) नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहबाट स्वीकृत नीति र योŭना अनुरूप समितिको वार्षिक कार्यक्रम र बŭेट तŭुमा तथा कार्यान्वयन गर्न स्थानीय तह र स्थानीय बाल अधिकार समितिलाई आवश्यक सहयोग गर्ने एवम् कार्य सम्पादनको प्रगति प्रतिवेदन समितिको बैठकमा पेश गर्ने ।

(ग) स्थानीय तहभित्र स्थायी तथा अस्थायी रूपमा बसोबास गर्ने सबै बालबालिकाले प्राप्त गर्नुपर्ने हेरचाह, स्वास्éय, शिęा, संरęण तथा सहभागिताको अवस्था सम्बन्धी तéयाङ्क सङ्कलन, अéयावधिक र विश्लेषण गरी प्रतिवेदन तयार गर्ने ।

(घ) स्थानीय तहका ŭोखिममा परेका, विशेष संरęणको आवश्यकता भएका, वैकल्पिक हेरचाहको आवश्यकता भएका तथा कसूरबाट पीडित बालबालिकाको तत्काल उद्धार, मनोसामािŭक परामर्श, उपचार, अस्थायी संरęण, आमाबाबुलाई पारिवारिक सहयोग, पारिवारिक पुनर्मिलन तथा वैकल्पिक स्याहार लगायतका कार्य गर्ने ।

(ल) खण्ड (घ) बमोिŭमका कार्य गर्न कार्ययोŭना तयार गरी स्थानीय बाल अधिकार समिति समęा स्वीकृतिका लागि पेश गर्ने र स्वीकृत कार्ययोŭना कार्यान्वयन गर्ने ।

(च) आन्तरिक तथा अन्तरदेशीय धर्मपुत्र/धर्मपुत्रीका रूपमा ǔान योग्य आफ्नो भौगोलिक eत्रभित्र स्थायी ठेगाना भएका बालबालिकाको विवरण स्थानीय तहबाट स्वीकृत गराई
राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्मा उपलब्ध गराउने ।

(छ) बालबालिका विरुद्धको कसूरको अनुसन्धान प्रक्रियामा पीडित तथा कानूनको विवादमा परेका बालबालिकाको अस्थायी तथा पारिवारिक संरeणका लागि प्रहरी कार्यालय तथा अदालतलाई आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउने ।

(ǔ) ऐन,को दफा ४९ बमोǔम स्थानीय तहभित्र भएको वैकल्पिक हेरचाहको Öयवस्था, पुनर्स्थापना केन्द्र, अस्थायी संरeण सेवा, निगरानी कe, तथा बालबालिकालाई शैeिक प्रयोǔनका लागि राखिएका मठ, गुरुकूल, गुम्बा, मदरसा, चर्च ǔस्ता आवासीय गृहको नियमित अनुगमन गरी सोको प्रतिवेदन बाल अधिकार समिति तथा अन्य सम्बन्धित निकायमा पेश गर्ने ।

(झ) स्थानीय तहमा भएका बाल अधिकार उल्लंघन सम्बन्धी घटनामा बालबालिकाको तत्काल उद्धार, राहत, संरeण र घटना Öयवस्थापन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।

(ञ) मुलुकी देवानी संहिता, २०७४ बमोǔम बालबालिकाको संरeक वा माथवर नियुक्तिका लागि अदालतमा निवेदन दिने ।

(ट) बालबालिकाको लागि वैकल्पिक हेरचाहको उपलब्धताको प्रतिवेदन अदालतले माग गरेको अवस्थामा पेश गर्ने ।

(ठ) वैकल्पिक हेरचाहमा राखिएका बालबालिकाको ǔन्मदर्ता गर्न, नागरिकता बनाउन र निǔको चल अचल सम्पत्तिको अभिलेख राखी संरeण गर्न सम्बन्धित निकायमा
सहǔीकरण तथा सिफारिस गर्ने ।

(ड) बालबालिकाको गोपनियताको हकको उल्लंघन नहुने गरी खण्ड (ग), (झ), (ञ)
र प्रचलित कानून बमोǔम प्रकाशित गर्नुपर्ने सूचना समेतको प्रतिवेदन स्थानीय बाल अधिकार समितिको स्वीकृतिमा प्रकाशन गर्ने र सोको विवरण आर्थिक वर्ष समाप्त भएको साठी दिनभित्र प्रदेश बाल अधिकार समिति र राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्मापेश गर्ने ।

(ढ) स्थानीय तहको योǔना तǔुमा प्रक्रियामा बालबालिकाका विषयलाई प्राथमिकता दिन पहल गर्ने ।

(ण) समितिबाट प्रत्यायोǔत अन्य काम गर्ने गराउने ।

परिच्छेद ७

बाल मनोविज्ञ, समाजसेवी तथा सेवा प्रदायक निकाय सम्बन्धी व्यवस्था

२७. **समाजसेवी तथा बाल मनोविज्ञका सूची तथा नियुक्तिः** (भ) स्थानीय तहमा रही समाǔसेवी तथा बालमनोविज्ञको रूपमा काम गर्न चाहने Ŏयक्तिले स्थानीय बाल अधिकार समिति समę आफ्नो नाम सूचीकृत गराउनु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (भ) बमोǗम समाǔसेवी तथा मनोविज्ञलाई सूचीकृत गर्नका निमित्त स्थानीय बाल अधिकार समितिले निवेदकले पेश गर्नुपर्ने आवश्यक कागǔात तथा विवरणको सूचीसमेत
संलग्न गरी सात दिनको सार्वǔनिक सूचना ǔारी गर्नेछ ।

(३) समाǔसेवी तथा बाल मनोविज्ञको रूपमा काम गर्न इǔछुक Ŏयक्तिले सूचनामा तोकिए बमोǗमका कागǔात तथा Ŏयक्तिगत विवरण सहित स्थानीय बाल अधिकार समितिमानिवेदन दिनु पर्नेछ ।

(४) उप-दफा (३) बमोǗमको निवेदन तथा कागǔातको ǔाँचबुझ गर्दा स्थानीय बाल अधिकार समितिले तोकेको न्यूनतम योग्यता पुगेका निवेदकहरूलाई समाǔसेवीका रूपमा
स्थानीय बाल अधिकार समितिले सूचीकृत गरी सोको सूचना प्रकाशन गर्नेछ ।

(ल) समाǔसेवीको छनौट र नियुक्तिको प्रक्रिया, निǔको काम, कर्तŎय, अधिकार, पारिश्रमिक तथा अन्य सुविधा स्थानीय बाल अधिकार समितिको सिफारिसमा स्थानीय तहले तोकेबमोǗम हुनेछ ।

(६) उपदफा (ल) बमोǗम नियुक्त हुने समाǔसेवीको पारिश्रमिक स्थानीय तहले Ŏयवस्था गर्नेछ ।

२८. **सेवा प्रदायक निकायको नक्साङ्कन तथा सूचीकरणः** (भ) स्थानीय तहमा रही बालबालिकाको हक, हित र अधिकारको संरęण तथा संवर्द्धनका लागि ईǔछुक सामाǗक संस्थाहरू स्थानीय तहमा अनिवार्य रूपमा सूचीकृत हुनु पर्दछ ।

(२) उपदफा (भ) सूचीकृत गर्नका निमित्त गाउँ/स्थानीय बाल अधिकार समितिले निवेदकले पेश गर्नुपर्ने आवश्यक कागǔात तथा विवरणको सूचीसमेत संलग्न गरी सात दिनको सार्वǔनिक
सूचना ǔारी गर्नेछ ।

(३) स्थानीय तहमा सूचीकृत हुन इŭछुक सेवा प्रदायक निकायले सूचनामा तोकिए बमोिŭमका कागŭात तथा संस्थागत विवरण सहित स्थानीय बाल अधिकार समितिमा निवेदन दिनुपर्नेछ ।

(४) उप-दफा (३) बमोिŭमको निवेदन तथा कागŭातको ŭाँचबुझ स्थानीय बाल अधिकार समितिले तोकेको योग्यता पुगेका निवेदकहरूलाई सेवा प्रदायक निकायको रूपमा स्थानीय बाल अधिकार समितिले सूचीकृत गरी सोको सूचना प्रकाशन गर्नेछ ।

(ल) उपदफा (४) बमोिŭम सूचीकृत भएका निकायलाई समितिले आवश्यक परेको बेलामा सम्झौता गरी सेवा प्रवाहको अवसर प्रदान गर्नेछ ।

परिच्छेद ८

बाल काेष सञ्चालन तथा व्यवस्थापन

२९. **बाल काेषः** (भ) विशेष संरęणका आवश्यकता भएका तथा üोखिममा परेका तथा हिंसा पीडित बालबालिकाको सहयोगार्थ स्थानीय तहस्तरमा एक बाल कोष रहनेछ ।

(२) उपदफा (भ) बमोüिमको बाल कोषमा देहाय बमोüिमका रकमहरू रहनेछन्:-

(क) स्थानीय तहबाट वार्षिक रूपमा विनियोüित बüेट,

(ख) संघसंस्थाबाट प्राप्त हुने सहायता,

(ग) निüी öयवसाय तथा öयक्तिहरूबाट प्राप्त हुने आर्थिक सहायता,

(घ) स्थानीय न्यायिक समितिबाट बालबालिका विखद्ध हिंसाका घटनामा गरिएको üरिबाना रकम,

(ल) बाल अधिकारको संरęण तथा संवर्द्धनका लागि संघ तथा प्रदेश सरकारबाट प्राप्त रकम,

(च) अन्य तोकिएका आम्दानी ।

३०. **काेष सञ्चालक समितिः** (भ) स्थानीय तहमा बाल कोष सञ्चालनका लागि देहाय बमोüिमको संयोüक र सदस्य रहेको एक बाल कोष सञ्चालक समिति रहनेछ:-

(क) अéयę, गाउँ/नगर बाल अधिकार समिति	- संयाüक
(ख) प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत	-सदस्य
(ग) लखा प्रमुख	-सदस्य
(घ) गाउँ/नगर बाल अधिकार समितिका सदस्य मéय समितिल ताकका भ üना	-सदस्य
(ल) बाल कल्याण अधिकारी	-सदस्य-सचिव

(२) उपदफा (भ) बमोüिमको समितिको बैठकमा आवश्यकतानुसार सम्बन्धित सरोकारवालालाईआमन्त्रण गर्न सकिनेछ ।

३१. **बाल काेष सञ्चालक समितिका काम, कर्तव्य र अधिकारः** बाल कोष सञ्चालक समितिको काम, कर्तöय र अधिकार देहाय बमोüिमको हुनेछ ।

(क) तत्कालीन समयमा स्थानीय तहभित्र आपतकालीन अवस्थामा रहेका बालबालिकाको उद्धार संरeाण का लागि स्थापना भै सञ्चालनमा रहेका नगर बालसंरeाण समिति, गाउँ बालसंरeाण समिति र वडा बालसंरeाण समितिका नाममा रहेको बाल उद्धार कोषको नाममा रहेको सबै कोष रकम खोŭी गरी यस कार्यविधि बमोŭम बनेको बाल कोषमा ŭम्मा गर्ने, गराउने,

(ख) ŭोखिम अवस्थामा रहेका र विशेष संरeाणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको उद्धार गर्ने, स्वार्éयोपचार गर्ने, पुनर्स्थापना गर्ने तथा त्यस्ता बालबालिकालाई राहत दिने सम्बन्धमा आवश्यक कार्यक्रम तर्ŭुमा गर्ने,

(ग) कुनै बालबालिका ŭोखिम अवस्थामा भए वा नभएको निर्धारण गर्ने,

(घ) स्वीकृत कार्यक्रमको लागि कोष परिचालन गर्ने वा गराउने,

(ल) स्वीकृत कार्यक्रम कार्यान्वयन भए नभएको सम्बन्धमा अनुगमन गर्ने,

(च) ŭोखिम अवस्थामा रहेका बालबालिकालाई राहत स्वखप दिइने रकमको मापदण्डबनाई लागू गर्ने,

(छ) ŭोखिम अवस्थामा रहेका बालबालिका सम्बन्धी अéययन तथा अनुसन्धान गर्ने वागराउने,

(ŭ) समितिबाट गरिने कार्यक्रमको अनुगमन गर्ने वा गराउने,

(झ) बालबालिकाको eेत्रमा काम गर्ने निकाय तथा संस्थासँग समन्वय गर्ने,

(ञ) कोष वृद्धिको लागि स्रोतको खोŭी गर्ने,

(ट) ŭोखिम अवस्थामा रहेका बालबालिकासम्बन्धी अन्य काम गर्ने वा गराउने ।

३२. **बाल कोष सञ्चालक समितिको बैठक सम्बन्धी व्यवस्था:** समितिको बैठक सम्बन्धी Öयवस्था देहाय बमोŭम कायम गरिएको छः-

(१) समितिको बैठक आवश्यकता अनुसार बस्नेछ,

(२) समितिको बैठक संयोŭकले तोकेको मिति, समय र स्थानमा बस्नेछ,

(३) समितिको बैठक बस्नुभन्दा कम्तीमा चौबीस घण्टा अगावै समितिको सदस्य-सचिवले बैठकमा छलफल हुने कार्यसूची सहितको सूचना सबै सदस्यहरूलाईदिनु पर्नेछ ।

(४) समितिको दुई तिहाइ सदस्यहरू उपस्थित भएमा समितिको बैठकको लागि गणपूरक संख्या पुगेको मानिनेछ ।

(ल) समितिको बैठकको अéयeृाता समितिको अéयeृाले गर्नेछ र निÚको अनुपस्थितिमा समितिका उपस्थित सदस्यहरूले आफूमéयेबाट छानेको सदस्यले गर्नेछ ।

(६) समितिको बैठकमा बहुमतको राय मान्य हुनेछ र मत बराबर भएमा बैठकको अéयeृाता गर्ने õयक्तिले निर्णायक मत दिनेछ ।

(७) समितिको निर्णय समितिको सदस्य-सचिवले प्रमाणित गरी राख्नेछ ।

(८) समितिको बैठक सम्बन्धी अन्य कार्यविधि सो समिति आफैले निर्धारण गरे बमोÚिम हुनेछ ।

(९) Úोखिममा रहेका बालबालिकाको आकस्मिक उद्धार तथा पुनर्स्थापना गर्नुपर्ने अवस्था भएमा समितिको संयोÚक र सदस्य सचिवको आपसी सहमतिले आवश्यक हुने रकम निकासा खर्च गर्न सक्नेछन् । तर सो खर्च रकम समितिको बैठकबाट अनुमोदन गर्नुपर्नेछ ।

३२. **कोषको प्रयोग प्रयोजनः** (भ) बाल कोषको प्रयोग देहाय बमोÚिमको प्रयोÚनको लागि गर्न सकिनेछः-

(क) विशेष संरeृणको आवश्यकता भएका तथा आपतकालीन अवस्थामा रहेका बालबालिकाको उद्धार गर्न,

(ख) विशेष संरeृणको आवश्यकता भएका तथा आपतकालीन अवस्थामा रहेका बालबालिकालाई राहत, अस्थायी संरeृण सेवा, पारिवारिक पुनर्मिलन तथा पुनर्स्थापना, मनोसामाÚिक विमर्श, स्वास्éय उपचार, कानूनी उपचार, छात्रवृत्ति Úस्ता सेवा प्रदान गर्न,

(ग) बालबालिकाको हक हित सम्बन्धमा कोष सञ्चालक समितिले तोके बमोÚिमको अन्य काम गर्न गराउन,

(२) बाल कोषबाट गरिने बालबालिकाको सहयोगका लागि कोष सञ्चालक समितिले तोकेबमोÚिमको कागÚात पेश गर्नुपर्नेछ ।

३४. **बाल कोषको खर्चको सीमाः** (भ) बाल कोषको रकम देहायका अवस्थामा कोष सञ्चालक समितिको निर्णयबाट खर्च गर्न सकिने छः

(क) हिंसा पीडित बालबालिकालाई अधिकतम रू.भ० हÚारसम्मको घर फिर्ती तथा स्वास्éयउपचार सेवाका लागि,

(ख) हिंसा पीडित बालबालिकाको न्यायका लागि अस्थायी आवास, मनोविमर्श, यातायात

तथा कानूनी सहायतामा लाग्ने खर्च अधिकतम रू. २ल हŭारसम्म,

(ग) ŭोखिममा रहेका बालबालिकाका लागि तत्काल राहत, शैęाक वृत्ति, स्वास्éय सेवा एवम् सामाŭिक संरęणवापत अधिकतम प्रति बालबालिका रू. ल हŭारसम्म,

(घ) विशेष परिस्थितिमा बालबालिकाको संरęणका लागि सहयोग रकमको सीमा कोष सञ्चालक समितिको निर्धारण गरे बमोŭिम हुनेछ,

(२) बाल कोषको रकम तालीम, गोष्ठी, बैठक भत्ता, भ्रमण तथा अनुगमन एवम् प्रशासनिक कार्य र सचेतनाका कार्यक्रममा खर्च गर्न पाइने छैन,

३५. **कोषको खाता सञ्चालनः** (भ) कोषको रकम समितिको निर्णयले कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयको सहमतिमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इŭाŭत प्राप्त पायक पर्ने 'क' वर्गको बैंकमा वा नेपाल सरकारबाट वित्तीय कारोबार गर्ने अनुमति प्राप्त सहकारीमा खाता खोली सञ्चालन गरिनेछ ।

(२) उपदफा भ बमोŭिमको खाता सञ्चालनका लागि मेलम्ची नगरपालिकाको हकमा प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत र लेखा प्रमुखको संयुक्त दस्तखतमा सञ्चालन गरिएको छ ।

(३) प्रचलित कानूनमा ŭुनसुकै कुरा लेखिएको भएपनि कोषको रकम खर्च नभइ आर्थिक वर्षको अन्त्यमा बाँकी रहेमा त्यस्तो रकम फ्रिŭ हुने छैन ।

३६. **कोषको लेखा र लेखा परीक्षणः** (भ) कोषको आय ōययको लेखा नेपाल सरकारले अपनाएको लेखा प्रणाली बमोŭिम राखिनेछ ।

(२) कोषको लेखा परीęण महालेखा परीęकबाट हुनेछ ।

परिच्छेद-९

विविध

३७ **स्रोतको व्यवस्थापनः** गाउँ/नगरपालिका तथा वडाले बाल अधिकारको संरeृण तथा संवर्द्धन कार्य सञ्चालन गर्न योŭना निर्माण गरी सो योŭनाको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक बŭट तथा स्रोतको ŏयवस्थापन गर्नेछ ।

३८. **प्रोत्साहन पुरस्कारको व्यवस्थाः** बाल अधिकारको संरeृण तथा संवर्द्धन कार्यमा उल्लेखनीय योगदान दिने ŏयक्ति, बालक्लब, सञ्Ŭाल तथा संघसंस्थालाई स्थानीय तहले उचित पुरस्कार प्रदान गर्न सक्नेछ,

३९. **कार्यविधिको व्याख्या गर्ने वा बाधा** अड्काउ फुकाउने अधिकारः कार्यविधिको कार्यान्वयनको सिलसिलामा कुनै द्विविधा हुन गएमा सोको ŏयाख्या वा बाधा अड्काउ फुकाउने अधिकार स्थानीय तहलाई हुनेछ ।

४०. **संसोधन गर्न सकिनेः** यस कार्यविधिलाई नगर वा गाउँसभाले आवश्यक संसोधन गर्न सक्नेछ ।

४१. **खारेजी र बचाउः** यो कार्यविधि बालबालिका सम्बन्धी प्रचलित नेपाल सरकार तथा बागमती प्रदेश सरकारको कानूनसँग बाझिन गएमा बाझिएको हदसम्म यो कार्यविधि अमान्य हुनेछन् र नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारको कानूनमा लेखिएको कुराहरू मान्य हुनेछ ।

४२. **यसै कार्यविधि बमोजिम भए गरेको मानिनेः** स्थानीय तहले यो कार्यविधि लागू हुनुभन्दा अघि गरेका बालबालिका सम्बन्धी कार्यहरू यसै कार्यविधि बमोŭम भए गरेको मानिनेछ । यस कार्यविधिमा उल्लेख नभएका प्रक्रियाहरू अवलम्बन गर्दा बालबालिका सम्बन्धी प्रचलित नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारको कानूनमा भएको बाल अधिकार संरeृण र संवर्द्धन प्रक्रियाहरू अवलम्बन गर्न कुनै बाधा पर्ने छैन ।

अनुसूची-२

सञ्चालनमा रहेका बालगृह वा ऐन,को दफा ५२ बमोजिम स्थापना हुने बालगृहले पूरा गर्नुपर्ने न्यूनतम मापदण्ड (नमुना)

(क) भौतिक पूर्वाधार र सुविधाः

भ. बालगृह रहने भवन बाढी, पहिरो ºस्ता प्राकृतिक ºोखिम नहुने ठाउँमा हुनु पर्दछ । २. बालगृह पर्खालसहितको सुरक्षित, सुविधाºनक, बालमैत्री एवम् अपाङ्गतामैत्री हुनु

पर्दछ ।

३. बालबालिकाको शयन कक्षमा प्रत्येक बालबालिकाका लागि कम्तीमा ३० वर्ग फिट

सतह पर्ने एउटा शयन कक्षमा बढीमा ८ ºना बालबालिकासम्म राख्ने, खाट बढीमा दुई तल्लाको मात्र हुनेगरी मौसम अनुसारको प्रयाप्त र सफा ओढ्नेओछ्याउने उपलब्ध हुनु पर्दछ ।

४. बालक र बालिकाको सुत्ने 6यवस्था बेग्लाबेग्लै भवन, तला वा खण्डमा हुनु पर्दछ । ल. बिरामी वा ६ वर्ष मुनिका बालबालिकालाई सुरक्षा र हेरचाहका निम्ति हेरचाहकर्तालाईनºिकै सुताउने 6यवस्था हुनु पर्दछ । तर, बालबालिकाको शयन कक्षमा बालगृहका

अन्य कर्मचारी सुत्नु हुँदैन ।

६. बालबालिकालाई आफ्ना निºी सरसामान, शैक्षिक सामग्री र कपडा राख्नको लागि प्रत्येक सुरक्षित स्थान उपलब्ध गराउनु पर्दछ ।

७. बालक र बालिकाका लागि (भ० ºनासम्मका लागि) अलग्गै सफा तथा बालमैत्री र लैङ्गिकमैत्री शौचालय र स्नानघरको 6यवस्था हुनु पर्दछ ।

८. बालबालिकालाई 6यक्तिगत सरसफाइका लागि आवश्यक स्वºछ, चिसो र तातोपानी उपलब्ध हुनु पर्दछ र फोहोरको उपयुक्त 6यवस्थापन गर्नु पर्दछ ।

९. बालगृह रहेको भवनमा अनिवार्य रूपमा भान्सा, भण्डार, भोºन, शयन, अ¤ययन तथा पुस्तकालय, मनोरञ्ºन, मनोविमर्श तथा प्राथमिक उपचार, कार्यालय लगायत ºस्ता कक्षहरूको 6यवस्था हुनु पर्दछ । उक्त कक्षहरूमा आवश्यक र उपयुक्त फर्निचर, सामान,

झ्याल र घाम/हावा पुग्ने हुनु पर्दछ ।

भ०. अग्नि नियन्त्रण उपकरण ९ँष्चभ भ्हतष्लनगष्कजभच० का 6यवस्था हुनु पर्दछ । भभ. बालगृहका साइनबोर्ड सबल दख्न गरी राख्नु पर्दछ ।

(ख) बालबालिकाका लागि आधारभूत सेवासुविधाः

भ२. प्रत्येक बालबालिकालाई अनिवार्य रूपमा आपचारिक शिeृाका प्रबन्ध गर्नु पर्दछ । भ३. आपचारिक शिeृामा समावश हुन नसक्न बालबालिकालाई अनापचारिक शिeृाका प्रबन्ध गर्नु पर्दछ ।

भ४. बालगृहमा बिहान वा बेलुकी शिeृण-सिकाइको ǒयवस्था गर्नु पर्दछ ।

भल. बालबालिकालाई नियमित स्वास्éय ǘाँच र उपचारको ǒयवस्था हुनु पर्दछ ।

भ६. सबै बालबालिकाको स्वास्éय बिमा गराउनु पर्नेछ । स्वास्éय बिमामा समावेश नभएका गम्भीर प्रकृतिको स्वास्éय समस्या भएका बालबालिकालाई अन्य स्वास्éय संस्थासँग सम्झौता गरी उपचारको ǒयवस्था तुखन्त गर्नु पर्दछ ।

भ७. बालबालिकालाई बालगृहमा भर्ना गर्ने बित्तिकै मौसम अनुसारको अनौपचारिक पोशाक, विद्यालय ǘाने बालबालिकाका लागि मौसम अनुसारको कम्तिमा दुईǘोर विद्यालय पोशाकको ǒयवस्था गर्नु पर्दछ ।

भ८. बालबालिकाका लागि मासम अनुसारका स्वस्थ र पाषणयुक्त पर्याप्त खानाका ǒयवस्था (बिहानका खाǘा, खाना, अपरान्हका खाǘा र बलुकीका खाना) हुनु पर्दछ । पत्रु खाना ९वालप ँययम० मात्र नियमित खुवाउँनु हुँदन ।

भ९. आढन, आछयाउन, लगाउन लुगाहरू लगायतका लत्ताकपडाहरू सफा राख्नु पर्दछ ।

(ग) बाल संरक्षणः

२०. संस्थाको बाल संरeृण मापदण्ड निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्दछ ।

२भ. बालबालिकालाई ǘातǘाति, भूगोल, धर्म, लिङ्ग, भाषा, शारीरिक, मानसिक ǘस्ताअवस्थाका आधारमा भेदभाव गर्नु हुँदैन ।

२२. बालगृहमा रहेका बालबालिकालाई कुनै पनि किसिमका दुǒर्यवहार, हिंसा, शोषण वाभेदभाव गर्नु हुँदैन ।

२३. बालगृहमा रहेका बालबालिकाको ǘन्मदर्ता प्रमाणपत्र नभएको अवस्थामा प्रचलितकानून अनुसार ǘन्मदर्ता प्रमाणपत्रको ǒयवस्था सुनिश्चित गर्नु पर्दछ ।

२४. मनोसामाǘिक विमर्शको आवश्यकता भएका बालबालिकालाई आवश्यकता अनुसारपरामर्शको ǒयवस्था हुनु पर्नेछ ।

२ल. बालबालिकाको पढाइमा अवरोध हुने र हित विपरित हुने गरी बालबालिकालाई कुनैपनि कार्य गराउन पाइनेछैन ।

२६. बालबालिकासँग सम्बन्धित हिंसा, शाषण लगायतका घटनाका सम्बाधन यथाशीघ्र गर्नुपर्दछ र कानूनी प्रक्रियाका आवश्यकता भएका अवस्थामा साका ŏयवस्था गर्नु पर्दछ ।

२७. बालबालिकाका सहǚ पहुँच र गापनीयता कायम हुन गरी बालगृहमा गुनासा/सुझाव पटिकाका ŏयवस्था हुनु पर्दछ । गुनासा सुनुवाई संयन्त्रबाट प्रत्यक दिन उक्त पटिका खाली प्राप्त गुनासा/सुझावलाई तत्काल सम्बाधन गर्नुपर्दछ । उǚरीकर्तासँग प्रतिशाध नलिइन सुनिश्चित गर्नु पर्दछ ।

२८. बालगृहमा बालबालिकासँग सम्पर्क गर्न आउन कुन पनि ŏयक्ति बालगृहका ŏयवस्थापक वा कर्मचारीलाई असम्बन्धित वा शंका लागेमा निǚको आवतǚावत तथा बालबालिकासँगको सम्पर्कलाई निषेध गर्नु पर्दछ ।

२९. बालगृहमा आवासीय कर्मचारीबाहेक कुनै पनि बाह्य ŏयक्तिहरू तथा स्वदेशी वा विदेशी स्वयम्सेवकलाई बास बस्न दिन पाईनेछैन ।

३९. बालगृहमा कुनै दुर्घटना भएमा वा बालबालिकालाई आपतकालीन अवस्था भएमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाले पनि तत्काल सूचना दिन सक्ने ŏयवस्था मिलाउनु पर्दछ ।

३भ. सुरęा ǚखिम भएका बालबालिकालाई बालगृहभित्र वा बाहिर कुनै पनि ǚखिमबाट पूर्ण सुरęित हुने बन्दोबस्त मिलाउनु पर्दछ ।

३२. बालबालिकाको पारिवारिक धर्म र संस्कार अनुसारको क्रियाकलाप गर्ने ŏयवस्था हुनु पर्दछ । तर बालबालिकालाई कुनै आस्था वा धर्म ग्रहण गर्न बाéय बनाउने वा लोभ्याउने वा उक्साउने गर्नु, गराउनु हुँदैन ।

३३. बालगृह र बालबालिकाको सहमतिबिना कसैलाई पनि फोटो, भिडियो खिǚन दिनुहुँदैन ।

३४. बालबालिकालाई बालगृहमा कसैले पनि हेपाइ/बुलिल गर्न पाइनेछैन ।

३ल. ३ वर्षसम्मका प्रत्येक ल ǚना बालबालिकाका लागि कम्तीमा भ ǚना, ४ देखि भ० वर्षसम्मका लागि भ० ǚनामा भ ǚनाका लागि कम्तीमा भ ǚना हेरचाहकर्ता (कम्तिमाएकǚना महिला) हुनु पर्दछ ।

३६. बालिकामात्रका लागि सञ्चालित बालगृहमा आवासीय कर्मचारी महिला हुनु पर्दछ ।

(घ) मनोरञ्जन, खलकुद, विकास, सिर्जनात्मक तथा अतिरिक्त क्रियाकलापः

३७. बालगृहभित्र बालबालिकाका शारीरिक, मानसिक, बाद्धिक विकासका लागि उमेर, खची, ǫमता अनुसारका मनोरञ्ǔन, खलकुद, श्रǒयदृष्य सामग्री लगायत बालगृहबाहिर समत उपयुक्त खलकुदका ǒयवस्था हुनु पर्दछ ı

३८. बालबालिकाको खची अनुसार चित्रकला, मुर्तिकला, गीत, सङ्गीत, साहित्य लगायतकासिǔनात्मक कार्यहरू गर्ने ǒयवस्था गर्नु पर्दछ ı

३९. बालगृहका भ६ वर्ष वा सोभन्दा माथिका बालबालिकालाई ǖवनोपयोगी तथाउनीहरूको खची र ǫमता अनुसारको तालिमको ǒयवस्था गर्नु पर्दछ ı

४०. बालबालिकालाई वर्षमा कम्तिमा एक पटक वनभोǔ वा शैǫाक भ्रमणको ǒयवस्थागर्नु पर्दछ ı

४भ. बालगृहमा बालक्लबका ǒयवस्था हुनु पर्दछ ı

(ल) सूचना व्यवस्थापनः-

४२. बालबालिकाको फोटोसहित वैयक्तिक विवरण, ǔन्मदर्ता प्रमाणपत्र, बालबालिकासँग सम्बन्धित शिǫा, स्वास्éय, घटना ǒयवस्थापन ǔस्ता सूचना अनिवार्य पूर्ण रूपमाअéयावधिक राख्नु पर्दछ ı

४३. प्रचलित कानून बमोǖम बालबालिकाका संवेदनशील सूचना गोप्य राख्नु पर्नेछ ı

४४. बालगृहभित्र बालबालिका, बालगृहका पदाधिकारी र कर्मचारी, बाह्य आगन्तुक वाǖ कोहीले पालना गर्नुपर्ने आचारसंहिता देखिने गरी राख्नु पर्दछ ı

४ल. बालगृहको परिसरमा बालगृहका पदाधिकारी, कर्मचारी, आगन्तुक, बालबालिकालगायत कसैबाट पनि लागूपदार्थ, चुरोटसुर्ती र मदिराको सेवन वा प्रयोग नहुने सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ı

४६. बालगृहको प्रशासनिक र आर्थिक लगायतका सूचना वा फाइल अéयावधिक गर्नुपर्दछ ı

(च) अन्य व्यवस्थाः

४७. बालगृहमा दनिक तथा साप्ताहिक कार्यतालिका र भाǔन तालिका बनाई कार्यान्वयन गर्नु पर्दछ ı

४८. बालबालिकालाई समय/समयमा आफन्तसँग सम्पर्क तथा भटघाट गन ǒयवस्था गर्नु पर्दछ ı

४९. बालगृहमा कार्य गन सब कर्मचारीलाई बालगृहका नीति तथा मापदण्ड, बाल अधिकार र बालमत्री ǒयवहारबारे अनुशिǫाण वा तालिम दिएका हुनुपर्नछ ।

ल०. बालगृहमा कम्तीमा ३० ǔना बालबालिकाका लागि दहायका संख्यामा कर्मचारी हुनुपर्छः

भ. भान्स तथा हेरचाहकर्ता (महिला भ)	१ ǔना पूर्णकालीन
२. शिǫाण, सिकाइ सहǔकर्ता	भ ǔना पूर्णकालीन/आंशिक
३. ǒयवस्थापक/प्रशासक	भ ǔना पूर्णकालीन
४. मनाविमर्शकर्ता	भ ǔना पूर्णकालीन/आंशिक
ल. स्वार्ǽयकर्मी	भ ǔना पूर्णकालीन/आंशिक
६. खल/मनोरǔन सहयागी	भ ǔना आंशिक
७. सामाǔिक कार्यकर्ता	भ ǔना पूर्णकालीन/आंशिक बालगृहमा रहन

कर्मचारी र स्वयम्सवकका नियुक्ति र सवासुविधा सम्बन्धी स्पष्ट ǒयवस्था हुनुपन ।

अनुसूची-३

बालक्लब दर्ता प्रमाण-पत्र लिन दिइने निवेदनको ढाँचा (नमुना)

मिति: ....

श्री ....

.... ।

विषयः- बालक्बल वा संस्था वा सञ्जाल दर्ता सम्बन्धमा ।

उपर्युक्त सम्बन्धमा..................ǐल्लाका.................... गाउँ/......नगरपालिका वडा नं.....टोल .... स्थित बालक्लब वा संस्था/बालसञ्ǔाल दर्ता गरी बाल अधिकारका प्रवर्धन सम्बन्धी क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न हामी .... ǔना सम्मिलित हुनगरी .... नामक बालक्लब वा संस्था/बालसञ्ǔाल दर्ता गर्न इǔछुक भई देहाय बमोǐमका कागǔात संलग्न गरी ......गाउँ/नगरपालिका तहका बाल अधिकार संरęण तथा संवर्द्धन सम्बन्धी कार्यविधि......का परिǔछेद....... दफा ...बमोǐम उल्लिखित बालक्लब वा संस्था/बाल सञ्ǔाल दर्ता गरिदिनु हुन अनुरोध छ ।

संलग्न गरिएका कागजातहरू

१. बालक्लबमा आवद्ध सदस्य तथा पद सम्बन्धी विवरण,
२. बालक्लब वा संस्था दर्ता गर्न चाहन बालबालिकाका नाम थर, उमेर, अéययन गरिरहेकाकęा, ठगाना र ǔन्मदर्ताका प्रमाणपत्रका प्रतिलिपि वा अéययनरत विद्यालय वा आश्रित बाल गृहका सिफारिस पत्र,
३. बालक्लब वा संस्थाका उद्देश्य तथा सो मार्फत गर्न चाहेका मुख्य कामका विवरण,
४. बालक्लब वा संस्थाका सदस्यताका किसिम, सदस्यता लिन प्रक्रिया तथा कार्यसमितिमा रहन पदहरूका विवरण तथा निर्वाचित हुन प्रक्रिया र अवधि सम्बन्धी विवरण ।

दस्तखत :
नाम :
पद :
सम्पर्क नं. :

अनुसूची-४

संस्था/बालक्लब/सञ्जाल सूचीकृत प्रमाणपत्रका नमुना

.....पालिका

..... जिल्ला

...... प्रदेश

नपाल

सूचीकृत/आवद्धता प्रमाणपत्र

आवद्धता नं.- मितिः-

श्री........................संस्था/सञ्जाल/बालक्लब ठगाना ....

.....................जिल्ला ....नगरपालिका ....वडा नं.
.......का .... विद्यालय/समुदाय/बालगृह/बाल सुधार गृहमा गठन ....
संस्था/बालक्लब/सञ्जाललाई यस .... पालिकामा आवद्धता गरी बाल अधिकार संरक्षण तथा संवर्द्धन कार्यविधि ...... का परिच्छेद .... दफा ....ल व्यवस्था गरेअनुसार आवद्धताका प्रमाणपत्र प्रदान गरिएका ।

बाल अधिकार संरक्षण र सम्वर्द्धन कार्यमा नपालका संविधान, बाल अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि भ९८९ तथा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७ल लगायत बालबालिका सम्बन्धी विद्यमान कानूनहरूका अधीनमा रही यस नगरपालिकाका बालमत्री अभियानमा यहाँहरूका सक्रिय सहभागिताकाअपेक्षा गर्दछा ।

प्रमाणित गन
नामः
पदः दस्तखतः

अनुसूची-५
संस्था/बालक्लब/सञ्जाल नवीकरणको लागि निवेदनको ढाँचा निवेदन पत्रको
ढाँचा (नमुना)

मितिः

श्री प्रमुख/अéयęाज्यू,

....................पालिका

कार्यपालिकाको कार्यालय

....

.... ।

विषयः संस्था/बालक्लब/सञ्जाल नवीकरण गरी पाऊँ भन्ने बारे ।

महोदय,

.... ¥Ŭल्ला .... गाउँ/ ....नगरपालिका वडा नं........

स्थित .... विद्यालय/ बालक्लब/ सञ्Ŭाल.............गाउँ/नगरसभाबाट स्वीकृत “बाल अधिकार संरęण तथा संवर्द्धन कार्यविधि, २०७७ का परिŬछ्द .....दफा.........लगरेका ŏयवस्था” बमाŬम मिति:......... मा दर्ता/सूचीकृत भै क्रियाशील रहदै आएका छ । हाम्रा आवद्धता/दर्ता/सूचीकृत नं .... रहका छ । यस सिलसिलामा बाल अधिकार संरęण तथा संवर्द्धन कार्यविधि, २०७७का परिŬछ्द ....दफा...........ल गरेका ŏयवस्था बमाŬम संस्था/बालक्लब/सञ्Ŭाल नवीकरण गर्नका लागि दहायका विवरण खाली निवदन पश गरेका छौं । हाम्रा संस्था/बालक्लब/सञ्Ŭालल भर्षभरी सम्पन्न गरेका मुख्य क्रियाकलापहरूका संक्षिप्त विवरण, संस्था/बालक्लब/सञ्Ŭालमा रहका सदस्यहरू तथा कार्यसमितिमा रहका पदहरूका विवरण यसैसाथ संलग्न गरिएका छ ।

भवदीय
अéयę

....

संस्था/बालक्लब/सञ्Ŭाल नवीकरणका लागि संलग्न गर्नुपन कागŬातहरूः- भ) अनुसूची ४ अनुसारका निवदन २) संस्था/बालक्लब/सञ्Ŭालल वर्षभरी सम्पन्न गरेका मुŬख्य क्रियाकलापहरू

३) संस्था/बालक्लब/सञ्Ŭालका निर्णय

४) विद्यालयका हकमा विद्यालयका सिफारिस ल) वडाका सिफारिस

६) संस्था/बालक्लब/सञ्Ŭाल दर्ताका प्रतिलिपि

अनुसूची-६

………………पालिका

……………… जिल्ला

……………… प्रदेश

संस्था/बालक्लब/सञ्जाल सूचीकरणका दर्ता किताब (नमुना)

क्र.सं.	संस्था/ बालक्बल/ सञ्जालको नाम	ठेगाना	संस्था/बालक्लब/ सञ्जालमा सदस्य संख्या		संरक्षकको नाम	स्थापना मिति	सूचीकृत नं. रमिति	सम्पर्क नं.	पमाणपत्र बुझ्नेको नाम	प्रमाणित गर्ने
			बालक	बालिका						

अनुसूची-७

..................पालिका

.... जिल्ला

.... प्रदेश

संस्था/बालक्लब/सञ्जाल सूचीकरणको नवीकरणको दर्ता किताब (नमुना)

क्र.सं.	संस्थ/ बालक्बल/ सञ्जालको नाम	ठेगाना	संस्था/बालक्लब/ सञ्जालमा सदस्य संख्या		संरक्षकको नाम	स्थापना मिति	सूचीकृत नं. र मिति	सम्पर्क नं.	नवीकरण मिति	प्रमाणित गर्ने
			बालक	बालिका						

अनुसूची-८

गाउँ/नगर बाल अधिकार समिति तथा न्यायिक समितिमा उजुरी दिने निवेदनको ढाँचा

..............पालिका

स्थानीय बाल अधिकार समिति उजुरी

निवेदन फारमको ढाँचा (नमुना)

मिति: ....

भ) विद्यार्थीको नाम थर ....(आफूलाई नाम थर लेख्न मन नलागेमानलेख्दा पनि हुने)

२) कeृा ....(आफूलाई कeृा लेख्न मन नलागेमा नलेख्दा हुने)३) विद्यालयको नाम: ....

४) उमेर ....ल) लिङ्ग ....

६) गुनासो तथा घटना .... ७) घटना घटाउने Öयक्ति

....

८) घटनाको प्रकृति ....

९) घटना वा समस्या नयाँ हो वा दोहोरिएको हो ....

भ०) घटना वा समस्या समाधानका सम्भावित उपायहरू के हुन सक्दछन् ? ....

....

....

....

....

....

निवेदकको दस्तखत

(दस्तखत गर्न मन नलागेमा नगर्दा पनि हुने)

नेपाल सरकार
महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय
राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद्
श्रीमहल, पुल्चोक, ललितपुर